



T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**AMERİKAN YAHUDİLİĞİNİN
KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ**

Murat İBA

Iğdır 2020

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AMERİKAN YAHUDİLİĞİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Hazırlayan:
Murat İBA

Danışman:
Dr. Öğretim Üyesi İsmail BAŞARAN

İğdır 2020

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Amerikan Yahudiliğinin Karakteristik Özellikleri**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığıma taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsü takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.

Murat İBA
15/01/2020

ONAY VE KABUL

Murat İBA tarafından hazırlanan **Amerikan Yahudiliğinin Karakteristik Özellikleri** adlı çalışma, **13.03.2020** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalı, **Dinler Tarihi** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

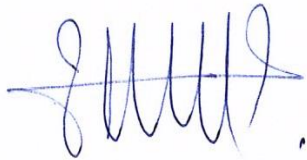
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN (Danışman)



Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU (Üye)



Doç. Dr. Hasan OCAK (Üye)



ÖZET

Murat İBA tarafından yazılan bu tezin ana başlığı “**Amerikan Yahudiliğinin Karakteristik Özellikleri**” olarak belirlenmiştir. Tezimiz üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; Amerikan Yahudiliğine geçmeden önce ana hatlarıyla Avrupa’da bulunan Yahudilerin, tarihinin başlangıcı, dini, sosyal ve kültürel durumları ele alınmıştır. Daha sonrasında ise, İspanya, Almanya, Rusya, İtalya, İngiltere ve Portekiz gibi bazı Avrupa ülkelerindeki Yahudilerin durumu değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, Amerikan Yahudiliği anlatılmaya başlanarak, öncelikle Avrupa ülkelerinden Amerika’ya göçün sebeplerinden bahsedilmiştir. Amerika’ya yapılan bu kitlesel göçlerin ardından ABD’de Yahudiliğin başlangıcı değerlendirilmiştir. Daha sonrasında ise, Amerika’da Yahudiler tarafından kurulan sivil toplum örgütlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra da Yidiş dilinin sosyal ve dinî hayata etkisi ele alınmıştır. Devamında ise; Siyonizm ile ilişkisi ele alınarak, Siyonizm karşıtlığından da bahsedilmiştir. Yahudilerin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sosyal ve ekonomik durumları incelendikten sonra, Yahudiler arasında yaşanan aydınlanma faaliyetleri anlatılarak, kurucusu ve ABD Yahudilerine etkisi ele alınmıştır. Bölümün son başlığında ise, ABD’de bulunan Yahudilerin günümüzdeki ve gelecekteki sorunları üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise, Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan ve daha sonraki yıllarda bu ülkede ortaya çıkmış Yahudi dinî gruplar ele alınmıştır. Amerika’daki bu dinî gruplar ise; Reformist Yahudiler, Ortodoks Yahudiler, Muhafazakâr Yahudiler, Yeniden Yapılanmacı Yahudilik ve Mistik Yahudilik de denilen Hasidiler’dir. Bu dinî gruplar anlatılırken; ortaya çıkış sebepleri, tarihî dönemleri, kurucuları, kurum ve kuruluşları, temel inanç esasları, ibadet şekilleri, Siyonizm’e yaklaşımları, kadının günlük hayattaki yeri, Mesih anlayışları, ahiret inançları ve kutsal kitap anlayışları genel itibarı ile anlatılmıştır. Bu bölümün içerisinde bir başlık altında Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Reformist Yahudiler ile Ortodoks Yahudilerin karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yahudilik, Amerikan Yahudiliği, Reformist Yahudiler, Muhafazakâr Yahudiler, Ortodoks Yahudiler.

ABSTRACT

The main title of this thesis is “**Characteristic features of American Judaism**” and written by Murat İBA. Our thesis consists of three main sections. In the first part; before moving to American Judaism, the Jews in Europe outlined; the beginning of the history, religious, social and cultural situations are discussed. Then some; the situation of Jews in European countries such as Spain, Germany, Russia, Italy, England and Portugal was evaluated. In the second part, by starting to explain American Judaism, firstly the reasons of immigration from European countries to America are mentioned. The beginning of Judaism in the USA was evaluated after these massive migrations to America. Then, non-governmental organizations founded by Jews in America were mentioned. Then, the effect of Yiddish language on social and religious life was discussed. In the continuation; by considering the relationship with Zionism, anti-Zionism is also mentioned. After examining the social and economic situation of the Jews in the United States, the enlightenment activities among the Jews were explained and their impact on the founder and US Jews was discussed. In the third and last part, Jewish religious groups in the United States that emerged in this country in the following years are discussed. These religious groups are; Reformist Jews, Orthodox Jews, Conservative Jews, Reconstructive Judaism and Hasidis (Mystic Judaism). While these religious groups are being told; the reasons for their emergence, their historical periods, their founders, institutions and organizations, basic belief principles, ways of worship, their approach to Zionism, women's place in daily life, their understanding of Messiah, hereafter belief and the understanding of holy book. Comparison of Reformist Jews and Orthodox Jews in the United States was made under a title in this section. In this section, current and future problems of Jews in the USA are mentioned as well.

Keywords

Judaism, American Judaism, Reformist Jews, Conservative Jews, Orthodox Jews.

ÖN SÖZ

Yahudilik, bir ırkı çağrıştırdığı gibi aynı zamanda bir dini de ifade etmektedir. Bu dine mensup kişiler için “İbrani”, “İsrail”, “Musevi” ve “Yahudi” terimleri kullanılmıştır. İsrailoğullarına mahsus olan bu din, tarihin en eski kadim dinlerindedir. Bu millet ilk olarak, milattan önce 2000’li yılların ilk döneminde Kenan topraklarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Diğer milletlerin dinlerinden tamamı ile farklılık arz eden Yahudilik, ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren, buldukları her ülkede baskı, zulümler ve sürgünlere maruz kalmışlardır. Dolayısıyla, Yahudilik siyasi olarak parçalanmıştır. Bu parçalanma da dinî farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Yahudilerin hayatında yaşanan bu baskı, zulümler ve sürgünler 1880 - 1915 yılları arasında yoksul mülteciler New York limanına ulaşana kadar devam etmiştir. Büyük göç dalgaları ile Amerika’ya ulaşan Yahudiler, bu yeni dünyada böyle bir durumla karşılaşmamışlar; aksine özgürlüklerine kavuşarak durumlarını daha da iyileştirmişlerdir.

Yapılan araştırmalar neticesinde, yeni ülke İsrail ve Kudüs ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bununla birlikte diaspora Yahudiliğinin günümüz dünyasında en büyük temsilciliğini üstlenen Amerika Birleşik Devletleri Yahudileri hakkında ülkemizde yeterli sayıda çalışmanın olmadığı saptanmıştır. Yapılan araştırmalar ışığında, Amerikan Yahudilerinin özellikleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışmamızda hocamızın doktora çalışması olan “Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar” adlı eseri, tezimize ilham kaynağı olmuştur.

Çalışmamıza başlamadan önce, Yahudiliği ve Amerikan Yahudiliğini anlatabilmek için onlar hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmak maksadı ile pek çok eser toplanmıştır. Yapılan bu eser taramasından sonra, bu eserler titizlikle okunup incelenmiştir. Daha sonralarında ise, bu eserlere kendi yorumlarımız da katılmak suretiyle, atıf kullanılarak kaleme alınmaya çalışılmıştır. Modern dönemin kültürü İsrailoğullarının sosyal hayatlarına etki ettiği gibi, Yahudilerin dinî yaşantısına da sirayet etmiştir. Bunun neticesinde Amerikan Yahudiliğinin en bariz özelliğinin Ortodoks Yahudiler de dâhil olmak üzere özgürlükçü bir yapıya sahip oldukları gözlemlenmiştir.

Yüksek Lisans dönemimde bana her konuda destek olup, yardımlarını esirgemeyen ve ilminden istifade ettiğim hocam Dr. Öğretim Üyesi İsmail BAŞARAN'a ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

Murat İBA

İğdır 2020



İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
I. BÖLÜM	1
1.1. Amerika'ya Göç Öncesi Avrupa Yahudileri.....	1
1.1.1. İspanya	2
1.1.2. Almanya	4
1.1.3. Rusya.....	5
1.1.4. Fransa.....	6
1.1.5. İtalya	7
1.1.6. İngiltere	8
1.1.7. Portekiz	8
II. BÖLÜM	10
2.1. Amerikan Yahudiliği	10
2.1.1. Yahudilerin Amerika'ya Göçünün Sebepleri.....	10
2.1.2. Amerika'da Yahudiliğin Oluşmaya Başlaması.....	12
2.1.3. Amerika'da Yahudiler Tarafından Kurulan Sivil Toplum Örgütleri	13
2.1.4. Amerikalı Yahudilerde Yidiş Dili	15
2.1.5. Amerikan Yahudiliği ve Siyonizm	16
2.1.6. Amerikan Yahudilerinde Siyonizm Karşıtlığı	19
2.1.7. Amerikan Yahudilerinde Bilim ve Kültür.....	20
2.1.8. Amerikan Yahudiliğinin Sosyoekonomik Durumu	22
2.1.9. Yahudi Aydınlanması	24
2.1.10. Amerikan Yahudilerinin Problemleri.....	27
III. BÖLÜM	31
3.1. Amerika'daki Yahudilerin Dinî Grupları.....	31
3.1.1. Reformist Yahudiler.....	31
3.1.2. Ortodoks Yahudiler.....	42
3.1.3. Reformist ile Ortodoks Yahudilerin Karşılaştırılması	47
3.1.4. Muhafazakâr Yahudilik.....	48

3.1.5. Yeniden Yapılanmacı Yahudilik.....	58
3.1.6. Mistik Yahudiler (Hasidiler).....	63
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	76



KISALTMALAR

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>AŞ.</i>	Anonim Şirket
<i>ADL</i>	İftira ve İnkârla Mücadele Birliği
<i>Age.</i>	Adı geçen eser
<i>AJC</i>	Amerikan Yahudi Komitesi
<i>ARZA</i>	Amerika Reform Siyonistleri Birliği
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>Çev.</i>	Çeviri
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>JTS</i>	The Jewish Theological Seminary
<i>MS.</i>	Milattan Sonra
<i>MÖ.</i>	Milattan Önce
<i>SAJ.</i>	Society for the Advancement of Judaism
<i>vb.</i>	Ve Benzeri
<i>Ö.</i>	Ölüm Yılı
<i>vd.</i>	Ve diğerleri
<i>vs.</i>	Vesaire

I. BÖLÜM

1.1. Amerika'ya Göç Öncesi Avrupa Yahudileri

Amerikan Yahudiliğine geçmeden önce ana hatlarıyla Avrupa ülkelerinde Yahudilerin tarihinin başlangıcını, dini ve sosyokültürel durumlarını ele almanın doğru olacağı düşünülmüştür. Çünkü çalışmamızın odak noktası olacak olan Amerikan Yahudiliği, Avrupa'dan Amerika'ya yapılan Yahudi göçleri ile başlamaktadır. Tek tek ülkeleri incelemeyen önce Avrupa'ya yapılan Yahudi göçünden ve genel olarak da Avrupa'da karşılaştıkları durumlardan bahsetmek doğru olacaktır. Çünkü Orta Çağ Hristiyan Avrupa'sında Tanrı'nın katili olarak nitelenen Yahudiler, Müslümanlarla münasebetinin aksine daha sıkıntılı bir dönem geçirmişlerdir.

Bizans'tan ve Müslüman topraklarından yapılan göçler çok öncesine dayansa da Yahudilerin Batı Avrupa'ya göçü on üçüncü yüzyılın sonlarında en üst seviyeye ulaşmıştır. Öte yandan Almanya'da Yahudi yaşamının kötüleşmesi, Macaristan'ın çökmesi ve Polonya yönetiminin, Yahudilere karşı yerleşmelerine ve iktisadi açıdan bütünlüklerinin sağlamalarına yönelik olumlu tutumunun etkisiyle, göçmen Yahudiler Doğu Avrupa'da da yoğunluklarını artırdılar. Kitlesel olarak yapılan Yahudilerin göçü on altıncı yüzyılda Batı'dan Doğu'ya ve Güneydoğu'ya doğru olmuştur. On altıncı yüzyılın ilk yıllarında Almanya ve Avusturya'dan sürülen Yahudiler Polonya'nın batısına yerleşim sağlamışlardır.¹ On yedinci yüzyılın sonlarında ise Aşkenaz Yahudiler² olarak ifade edilen bu halkın göç hareketleri, doğudan batıya şeklinde yön değiştirmiştir. Aynı şekilde bu göç dalgaları on sekizinci yüzyılda da Doğu Avrupa'dan Batı'ya doğru devam etmiştir. Polonyalı hahamlar olan bu göçmenlerin çoğu Almanya'ya yerleşmiştir. Polonya ve Litvanyalı hahamların bir kısmı da kutsal toprak

¹ David B. Ruderman, *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, çev. Lizet Deadato, İstanbul, İnkılâp Kitapevi Yayınları, 2013, 22-23.

² Aşkenazm: Almanya Yahudileri ile özdeşleştirilir. Bu Yahudiler Polonya kökenlidir. Dünya Yahudilerinin % 80'ini oluşturur. Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basım Yayın ve A. Ş. 2001, II, 83.

İsrail'e yerleşmiştir. Farklı yönde yaşanan doğu ve batı yöndeki bu göçler Yidiş kültürünün yaygınlaşmasını sağlamıştır.³

Avrupa'da Yahudilik denilince herkesin aklına yaşanan gerilimli antisemitizm⁴ gelir. Savaş sonrasında Yahudilerin durumundaki bazı değişikliklere, İsrail'in kuruluşu da etkili olmaktadır. Bu duruma Yahudi Hristiyan ilişkilerinin yeniden şekillendirilmesi de dâhil edilebilir. Azınlık olarak dinî gruplar arasında Avrupa'da en eski tarihe sahip olan Yahudiler, günümüzde Batı Avrupa'da bir milyon Yahudi'ye ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye de dâhil olmak üzere, Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu topraklarda ve tüm Avrupa'da iki milyona yakın Yahudi'nin yaşadığı tahmin edilmektedir. Irk temelli bir din olan Yahudiliğin günümüzde en büyük sorunlarından birisi de din dışı yapılan evliliklerdir. Bu durum Yahudilerin Avrupa'da nüfuslarının azalmasına neden olmaktadır.⁵

1.1.1. İspanya

Hristiyanların İspanya'yı ele geçirmelerinden sonra Yahudiler burada uzun bir süre sorunsuz yaşamışlardır. Kendi loncalarını kuran Yahudi zanaatkârlar, demircilikten dokumacılığa birçok alanda önemli bir konuma gelmişlerdir. Müslümanların hâkimiyeti altındaki İspanya'da olduğu gibi Hristiyan hâkimiyetinde de İspanya, Yahudiler açısından önemli bir merkez olmuştur. Bu dönemde sinagog inşaatı devam ederken, bazı Yahudiler Hristiyanların saray hizmetinde önemli mevkilere gelmiştir. Bu hep böyle sürmemiş, 14. yüzyılla birlikte Yahudilerin İspanya'da durumları değişerek kötüye gitmeye başlamıştır. Gezginci vaizlerin kışkırtıcı konuşmalarının etkisi ile Yarımada'da dinî fanatiklik hissedilir derecede artarak, 1391 yılında Sevilla'da kalabalık bir Yahudi mahallesinin yakılması ile en üst seviyeye çıkmıştır. Kral II. Juan'ın yerine hâkimiyeti elinde tutan Kraliçe Catherine, Yahudileri ikinci sınıf vatandaş durumuna düşüren bir genelge yayınlamıştır. Bunun üzerine Yahudilere karşı baskılar daha da artmış, sinagoglar kiliseye çevrilmiştir. Hayatlarından endişe duyan

³ Ruderman, *age.*, 24.

⁴ Antisemitizm: Yahudilere karşı Yahudi oldukları için duyulan nefreti ifade eder. Bkz. Besalel, *Yahudi Ansiklopedisi*, 66.

⁵ Bülent Şenay, "Avrupa Birliği'nin Dini Kimliği ve Avrupa'da Dinler: Hristiyanlık, Yahudilik Hinduizm, Budizm ve İslam", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, XI, 2002, 138-139.

20.000 kadar Yahudi birkaç yıl gibi kısa sürede Hristiyanlığa geçmiştir. Yahudilikten dönen bu yeni gruba Converso (Yeni Hristiyanlar)⁶ denilmiştir.

Aragon hükümdarı Ferdinand (1516) ile İsabella'nın (1504) evlenmeleri üzerine iki ülke on yıl kadar bir süre birleşmiştir. Fakat yeni ülkenin bir merkezden yönetilmesi uzun zaman alacaktır. Burada asıl önemli konu, iki hükümdarlığın birleşiyor olmasıdır. Her bölge kendilerine ait örf ve âdetlerini korumaktadırlar. Fakat siyasi tavır ve hareketlerde birliktelik vardır. Bu birliktelik daha sonraları merkezîleşmeye doğru gidecektir. Bu merkezîleşme ise sürtüşmeleri de beraberinde getirerek hoşgöründen gitgide uzaklaşır. İspanya'daki bu monarşi, engizisyonun⁷ kurulmasında ağırlığını ortaya koyacaktır. 1481 yılında Sevilla'da İspanyol Engizisyonu bir önceki satırda ifade ettiğimiz gibi ortaya çıkan Yeni Hristiyanlar, Yahudi geleneklerine uyup uymadıklarını denetlemek amacıyla kurulmuştur. Kurulan bu engizisyonun baskıları Yahudilerin gitgide dışlanmalarına neden olmuştur.⁸

İspanya'da Yahudi cemaatlerin varlığını sürdürmesinden dolayı Engizisyon lideri Torquemada'nın (ö.1498) bütün Yahudileri İspanya'dan kovması konusunda Kraliçeye baskı yapması üzerine Kraliçe, kararname yayımlayarak bütün Yahudilere 'ya Hristiyanlığı kabul etmeleri ya da ülkeyi terk etmeleri' konusunda dört ay süre tanımıştır. Bunun üzerine araştırmacılar, bu dönemde İspanya'da 100 ile 200 bin arasında Yahudi'nin ülkeyi terk ettiğini söyler.⁹

İspanya'dan sürgün edildikten sonra, zulümden kaçan Yahudiler, Fransa'nın güneyine, Hollanda, Almanya, İngiltere, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmişlerdir. Bir kısmı ise Atlas Okyanusu'nu geçerek Brezilya, Meksika ve Kuzey Amerika'ya gitmişlerdir. Bu şekilde göç sebebiyle dolaşan Yahudiler, o dönemde Avrupa ticaretinin de gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.¹⁰

⁶ Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Alfa Yayınları, 2011, 106-107.

⁷ Engizisyon: 13. yüzyılda Katolik kilisesinin dinlerini inkâr edenleri yargılamak amacı ile kurulan bir kuruluştur. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 156.

⁸ Esther Benbassa & Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev., Ayşe Atasoy, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, 42-43.

⁹ Brenner, *age.*, 108.

¹⁰ Ruderman, *age.*, 25.

1.1.2. Almanya

Almanya'ya ilk Yahudi yerleşiminin tarihi belirsizdir. Almanya'da Yahudilere ait ilk kaynağın tarihi M. Ö. 321'li yıllara dayandırılmaktadır. Devlet memurluklarında görev alamayan Yahudilerin Almanya'daki durumları Roma İmparatorluğu'ndaki durumlarına yakındır. Askerlik görevi yapmayan Yahudiler, tarım, ticaret ve sanayicilik ile geçimlerini sağlamışlardır. 1348 - 1349 yılları arasında Avrupa'yı vuran veba hastalığının sorumlusu olarak gösterilen Yahudiler, şiddete maruz bırakılmak suretiyle yaklaşık 12 bin Yahudi öldürülmüştür. Almanya'da başlayan bu katliamla birlikte Yahudiler Polonya'ya göç etmişlerdir. Roma İmparatorluğu döneminde Almanya'da yaşayan Yahudiler, devletin finansal desteğe ihtiyacı dolayısı ile yasalara tabi kılınmıştır. Dolayısı ile malları ağır vergilerle yağmalanmıştır.¹¹

1930'lu yıllarda Almanya, Avrupa'nın ekonomik, kültürel ve askerî gücünü elinde tutmaktadır. 1935 ile 1944 yılları arasında Almanya'nın Yahudilere karşı yaptığı zulümler modern Yahudi tarihçilerinin en önemli ilgi alanı olmuştur. Almanlar, Avrupa'nın en iyi eğitim görmüş bir milleti olmasına rağmen, Yahudilere karşı yapılan bu zulüm herkesi çok şaşırtmıştır. 19. yüzyılda Almanlar ile Yahudiler ikisi de güçlü birer millet olmalarından dolayı kaderleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Yahudiler, çalışmak için Almanya'yı çok seviyorlardı. Bununla birlikte Yahudiler Almanya'nın gelişmesi için ne gerekiyorsa yapıyorlardı. Pek çok Nobel ödülünü ülkeye kazandırmışlardır. 1. Dünya Savaşı'nda Almanlar süper güç iken kendilerine güvenerek savaşa girdiler, ancak yenildiler. Bu yeniliden Yahudiler sorumlu tutulmuşlardır. Savaşın etkisiyle Almanlar Yahudilere karşı şiddete başvurmaya başladılar.¹² Adolf Hitler iktidara geldikten sonra yaklaşık 530.000 Yahudi, Almanya'dan dışlanmaya başlamışlardır.¹³ Adolf Hitler, Yahudilere karşı gösterilen zulümlerin en önde gelenlerinden birisi olmuştur. Onun Yahudi düşmanlığı her alanda etkisini göstermiştir. Adolf Hitler'e göre, Yahudiler son derece tehlikeli olup uzak durulması ve yok edilmesi gereken birer mikrop olarak görülmektedir. Hitler iktidara gelmeden Yahudi düşmanlığını halka göstermek için partisinin kabadayıları Yahudileri dövüyor, zaman

¹¹ Yasemin Güner, *Ortaçağ Avrupa'sında Yahudi Göçleri ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, 102-103.

¹² Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2000, 429-430.

¹³ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul, Ünlü Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş. Yayınları, 2000, 146.

zaman da onları öldürüyorlardı. Diğer taraftan seçilmişler ise, kampların idaresi ile devletin Yahudilere karşı faaliyetlerinin ayrıntılarını yerine getiriyorlardı. İktidara gelince de Adolf Hitler, Alman ekonomisini yeniden güçlendirmek istemiştir. Bu da Yahudilerin mallarına el koymak demek oluyordu.¹⁴

Almanya’da insanların imha edildiği en büyük kamp olan Auschwitz kampı 1940 yılında kurulmuştur. On iki yıl iktidarda kalan Adolf Hitler döneminde buraya gelen insanların sayısını belirlemek imkânsızdır. Bu kampta ‘8 ile 10 milyon arasında insanın öldürüldüğü’ araştırmacılar tarafından söylene de kayıtlara geçen rakam değildir. Bu kamp Sovyet ordusu tarafından kapatılmıştır. Almanya’nın hâkim olduğu bölgelerde toplamda 2.350’den fazla kamp veya hapisane mevcuttur.¹⁵

Adolf Hitler himayesi altında olan Avrupa ülkelerinde toplamda 8.861.000 Yahudi nüfusunun olduğu bilinmektedir. Hitler, kayıtlara göre bu nüfusun % 67’sini öldürmüştür. Yahudilere karşı yapılan bu soykırımdan Almanların da haberi olduğu halde bazı istisnalar haricinde onları kaçırmak için herhangi bir eylemde bulunmamışlardır.¹⁶

Bugün Almanya’da sayı olarak Yahudilerin az olmasına karşılık Adolf Hitler döneminde yaşanan acı tecrübe sonrasında ayrı bir değere sahip olmuşlardır. Savaş sonrasında Doğu ve Batı diye ikiye ayrılan Alman hükümetleri antisemitizme karşı tedbir aldı. Doğu Almanya kabul etmese de Batı Almanya Yahudilere karşı yüklü miktarda tazminat ödedi.¹⁷

1.1.3. Rusya

Yahudilerin sistemli bir şekilde çirkin muamele gördükleri ülkelerden birisi de Rusya’dır. Çarlık bir rejime sahip olan Rusya o dönemde bütün radikal azınlık grupları baskı altında tutmuştur. Ruslardan bu baskıyı gören Yahudiler liberal fikirlere sahipken, sola yönelmişlerdir. Çarlık Rejim en başından beri Yahudilere kin gütmüş, onları zaman

¹⁴ Johnson, *age.*, 440-441.

¹⁵ Eva Groepler, *Anti-Semitizm Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul, Belge Yayınları, 1999, 162.

¹⁶ Johnson, *age.*, 452-453.

¹⁷ Nicholas De Lange, “Bugünkü Yahudi Dünyası”, çev. Sevil Atauz, Akın Atauz, *Yahudi Dünyası İletişim Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987, IV, 177.

zaman sömürmüş, bazen de çıkarları ölçüsünde kullanmıştır.¹⁸ Çarlık Rusyası'nda en başlarda Yahudi cemaatine hiçbir şekilde izin verilmedi. Fakat 1772 yılında dağılan Polonya'nın büyük bir kısmını ele geçirdi. Polonya ve Litvanya 750 bin üyesi ile dünyanın en kalabalık Yahudi cemaatine sahip idi.¹⁹ Dolayısı ile ülkelerini genişletme sevdası Çarlıklara kalabalık bir Yahudi nüfusu getirdi. Çarlık Rejimi, zamanla bu durumu çözümlenmesi gereken 'Yahudi sorunu' olarak ifade etmeye başladı. Bu sorunun çözümü amacıyla da değişik çözüm yollarına başvurdular. Bunlardan atılan ilk adım da sınırlandırılmış bir bölgede bütün Yahudileri bir arada tutmak oldu. Bu sınırlandırılmış bölge Baltık ile Karadeniz arasında olup yirmi beş şehirden oluşmaktadır. Pogrom²⁰ olarak da ifade edilen bu bölge dışında yaşamak şöyle dursun, bu bölge dışına çıkmak dahi Yahudiler açısından mümkün olmamıştır. Atılan ikinci adım ise 'Kanton Kararnameleri yayınlayarak' I. Nikolay (ö.1855) tarafından atılmıştır. Birinci adıma göre bu adım daha radikal olup, bu kararnamelere göre, on iki ile yirmi beş arası gençler askerî okullara yerleştirilmiştir. Daha küçük çocuklar ise vaftiz olmaya zorlanmıştır. Aynı şekilde 1840'lı yıllarda çocuklar, dili Rusça olan okullara gitmeye zorlanmıştır. Yahudilerin dinsel eserleri imha edilmiştir. Bütün bu baskı ve zulümlere maruz kalan Yahudiler bir süre sonra ülkeden kaçarak Amerika'ya göç etmişlerdir.²¹

1.1.4. Fransa

Yahudilerin Fransa'ya ilk defa 2000 yıl kadar önce yerleştikleri sanılmaktadır. Fransa'nın Marsilya, Paris ve Bordeaux gibi şehirlerinde sinagogları bulunan Yahudilerin 6. yüzyıldan itibaren varlığı bilinmektedir. Yahudiler, genellikle tüccar, vergi memuru ve doktor gibi mesleklerle yaşamlarını sürdürmektedirler. Kral Dagobert (ö.639), iktidara geldikten sonra Yahudilerin Hristiyanlığa geçmelerini istemiş fakat Yahudiler kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Kral Dagobert, Yahudileri topraklarından sürmek istemiş ancak Yahudiler burada yaşamaya devam etmişlerdir.

¹⁸ Johnson, *age.*, 335-336.

¹⁹ Brenner, *age.*, 184.

²⁰ Pogrom: 1470'li yıllarda Rusya'da Yahudi karşıtı meydan gelen olaylara denilmektedir. Novgorod'da başlayan Yahudi karşıtı olaylar, 1479 yılından sonra Moskova'ya da sıçramıştır. Bkz. Burcu Özdemir "Çarlık Rusya'sında Yahudi Siyaseti ve Pogrom Hareketleri", *Celal Bayar Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, VI, 81.

²¹ Johnson, *age.*, 336-337.

Yahudilerin durumu, 6. ve 7. yüzyıllarda Fransa’da feodalitenin oluşumu sırasında büyük bir değişime uğramıştır. Bu dönemde kendilerini soylu olarak gören Yahudilerin liderlerinden Rabbeinu Tam (ö.1171), ‘diğer soylulara verilen haklar Yahudilere de verilmedikçe hiçbir feodalitenin altına girilmemesi’ konusunda çağrı yapıyordu. Zamanla iyi bir konumda olan Yahudilerin düşüşü Philip II. Augustus (ö.1223) ile başladı. 1010 yılında Yahudiler, din değiştirme veya sürgün edilme arasında bir tercihe zorlandı. Çok az sayıda Yahudi din değiştirmiştir. Dolayısı ile bu yıllarda pek çok Yahudi öldürülmüştür.²²

Aynı şekilde Yahudiler birinci haçlı seferlerinde kan iftirasına maruz kalmışlardır. Philip Augustus, kral olduktan hemen sonra “sinagogdaki bütün Yahudilerin tutuklanmasını ve mal varlıklarının yağmalanmasını emretmiştir.” 1182 yılında bütün Yahudilerin ülkeden çıkarılmaları için kanun çıkarmıştır. Fransa’nın ekonomisi dolayısı ile Yahudilere ihtiyacı olan X. Louis (ö.1316), 28 Temmuz 1315'te Yahudileri ülkesine geri çağırmıştır. Ancak Yahudiler 17. yüzyıla kadar Fransa’ya gelmemişlerdir. Çünkü bu tarihe kadar Fransa’da Yahudiler çok güçlük çekmişlerdir.²³

1.1.5. İtalya

İtalya’da Yahudiler, modern zaman da dâhil olmak üzere her alanda etkin olmakla birlikte iki bin yıllık tarihleriyle her zaman var olmuşlardır. Örneğin İtalya’da ün yapmış yazarların bazıları Yahudi asıllıdır. Faşist iktidar ve Nazilerin baskılarıyla Yahudileri dışlayıcı yasalar çıkarılması ile çok sayıda Yahudi sınır dışı edilmiş olsalar da, İtalya’da antisemitizm çok kabul görmemiştir. Pek çok Yahudi bu ülkenin sınırları dâhilinde yaşamaktadır.²⁴ İtalya Yahudileri, ülkede kendi cemaatlerini tam manasıyla kuramasalar da yaşamları boyunca belirli sınırlar dâhilinde iç serbestisine kavuşmuşlardır.²⁵ Aynı zamanda birinci dünya savaşı sonrası İtalya, Yahudi mültecilere yurt oldu. Bu insanlar ilerleyen zamanlarda İsrail ve ABD vb. ülkelere göç etmişlerdir. Günümüzde İtalya’da 30.000’in üzerinde Yahudi olduğu düşünülmektedir.²⁶

²² Güner, *age.*, 94-95.

²³ Güner, *age.*, 96-97.

²⁴ De Lange, “Bugünkü Yahudi Dünyası”, IV, 180.

²⁵ B. Ruderman, *age.*, 45.

²⁶ De Lange, “Bugünkü Yahudi Dünyası”, IV, 180.

1.1.6. İngiltere

İngiltere'ye Yahudiler ilk defa William (ö.1087) zamanında feodal lortlara borç vermek görevi ile gelmişlerdir. Gelen Yahudilerin yarısı Londra'ya yerleşirken diğer yarısı ise Oxford gibi başka bölgelere yerleşmişlerdir. Gelen bu Yahudiler, toprak karşılığında mal ve para vermektedirler.²⁷

İngiltere'ye Yahudilerin kabul edilmesi biraz geç bir tarihte olsa da Yahudiler bu ülkede hiçbir zaman aşırı derecede antisemitizme maruz kalmamışlardır. Ön yargılar mevcut olsa da hiçbir zaman kitlesel infazlara neden olmamıştır. Merkezde kilise olmakla birlikte diğer dinî grupların inanç ve özgürlüklerine müdahalede bulunulmamıştır. Bugün İngiltere'deki Yahudilik 17. yüzyılda Hollanda ve Almanya'dan gelen Yahudi gruplarından oluşmaktadır. Diğer bir mesele ise, eskiden beri İngiltere dünya siyasetinde aktif bir rol oynamıştır. Siyonizm'in²⁸ faaliyet gösterdiği ilk yıllarda Yahudilerin yanında durarak Kudüs'te İsrail devletinin kurulmasında büyük etkileri olmuştur.²⁹

1.1.7. Portekiz

İspanya'dan sürgün edilip zulümden kaçan Yahudiler, Fransa'nın güneyine, Hollanda, Almanya, İngiltere, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğuna yerleşmişlerdir. Bu Yahudilerin bir kısmı da sınırı geçerek Portekiz'e yerleşmişlerdir. Çünkü bu ülkede Yahudilere karşı herhangi bir zulüm olmamıştır. Portekiz Kralı, İspanya'dan gelen bu zengin Yahudilere karşılığını ödemek suretiyle daimî oturma hakkı verdi. Parasını ödeyemeyenlere sekiz ay süre tanınsa da başka yerlere gidecek gemilerin yeterli olmaması dolayısı ile pek çoğu ülkede kaldı. I. Manuel (ö.1521) tahta çıktıktan sonra Yahudiler bir süre rahat bir ortam bulsalar da, kralın İspanya'dan bir kızla evlenmesi üzerine işler değişir. Baskılara maruz kalan kral, Yahudilerin birkaç ay içerisinde ülkeyi terk etmeleri hususundaki fermanı yayımlar. Bunun neticesinde 1497 yılı itibari ile tüm

²⁷ Güner, *age.*, 67.

²⁸ Siyonizm: Filistin'de İsrailoğullarına ait ulusal bir devlet kurmayı amaçlayan harekete Siyonizm denilmektedir. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 610.

²⁹ De Lange, "Bugünkü Yahudi Dünyası", IV, 168.

ülkede bütün Yahudiler ya sürgün edildiler ya da Hristiyan yapıldılar. Bu da görünüş itibari ile Hristiyan olsalar da gizli Yahudiliğe neden olmuştur.³⁰



³⁰ Güner, *age.*, 81.

II. BÖLÜM

2.1. Amerikan Yahudiliği

2.1.1. Yahudilerin Amerika'ya Göçünün Sebepleri

1820'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde sadece 4000 Yahudi yaşıyordu.³¹ 1880 - 1915 yılları arasında yoksul mülteciler New York limanına ulaşmamış olsalardı bugün Amerika'daki Yahudilerin nerede olacağı sorusu akıllara gelmektedir. Tarihte her zaman bir ulus varsa kendilerine ait bir yurtları da mevcut olmuştur. Yahudiler açısından da böyle olmuştur. Bu yer uzun yıllar Avrupa iken, 1880'li yıllardan sonra Avrupa'daki şartlar zorlaşınca Yahudiler kendilerine daha çok özgürlük ve ekonomik ortamı sunan Amerika'ya yönelmişlerdir. Amerika, Yahudiler açısından o dönemde ulaşılmak istenen en güzel düşler ülkesiydi. Yapılan bu toplu göçler sayesinde Amerika Birleşik Devletleri Yahudilere yurt olmuştur.³²

Avrupa ülkelerinde Getto³³ bir hayat süren Yahudiler, devletlerin içerisinde kendilerine ait kanunlar koyarak ayrı bir konumda olmuşlardır. Zaman zaman Yahudiler kendilerine uygulanan baskıcı tavırlara karşın, kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere kendilerine ait hastane, fırın, okul ve bunların personellerini oluşturmak durumunda kalmışlardır. Fakat 1820'li yıllarda Avrupa'da Yahudilere karşı ardı arkası kesilmeyen zulümler neticesinde 1880'li yıllar itibari ile Kuzey Almanya'dan, Bavyera'dan, Bohemya'dan ve Polonya'dan gelen Aşkenaz³⁴ Yahudilerini Amerika'ya yönlendirmiştir. O dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde Avrupa'nın aksine, daha bağımsızlıklarını kazanmadan önce dahi hiçbir dine ve ulusa karşı kısıtlamalar söz konusu değildi. ABD'de bütün dinler eşit olmakla birlikte laik bir düzen mevcuttur. Yahudiler özgürce dinlerini yaşayarak uyum sağlayabilirler. Böylece Yahudi ve

³¹ Ömer Yetkin, *Yahudi Diasporası İletişim Stratejisi: ABD Örneği*, Ankara, Uzmanlık Tezi, 2014, 50.

³² De Lange, "Bugünkü Yahudi Dünyası", IV, 142.

³³ Getto: Erken dönemde Avrupa'da Yahudilerin yaşadıkları şehirlere veya bölgelere denilmektedir. Bkz. Şinasi Gündüz, "*Din ve İnanç Sözlüğü*", Konya, Vadi Yayınları, 1998, 141.

³⁴ Aşkenazm: Almanya Yahudileri ile özdeşleştirilir. Bu Yahudiler Polonya kökenlidir. Dünya Yahudilerinin % 80'ini oluşturur. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 83.

Hristiyanlar laik kurallar dâhilinde, herhangi bir sorun yaşamadan Amerikan vatandaşlığına dâhil olabilmışlardır.³⁵

Daha kalabalık olan diğer bir göç dalgası ise, Rusya'da olmuştur. Antisemitizmin etkisiyle Yahudilere karşı yürütülen baskıların kaçınılmaz neticesi olarak halk, can güvenliği korkusuyla batıya doğru göç etmeye başlamıştır. Tüm Doğu Avrupa'yı saran bu göçler Rusya ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, 1881 ile 1914 yılları arasında 350.000 Yahudi nüfusu Avusturya'dan ayrıldı. Yine başka bir grup Yahudi de Romanya'dan ayrılmıştır. Yahudiler açısından 1880'li yıllar bir dönüm noktası oldu. Aynı şekilde bu göçler ileriki zamanlarda dünya siyasetine de etki etmiştir.³⁶

Öte yandan ünlü tarihçi Salo W. Baron (ö.1989), 'Sosyal Tarihi ve Yahudilerin Dini' adlı çalışmasında, İsrailoğullarının varlığının daha az tartışıldığını, çok uluslu devletlerin Yahudiler açısından daha güvenli olduğunu, bir tür "tarihî yasa" olarak okuyucunun dikkatine sunmuştur. Kendisi de göç etmiş olan Baron, Amerika Birleşik Devletleri'ni Yahudiler de dâhil olmak üzere azınlık gruplarına koruma sağlayan emperyalist cumhuriyetçiler ile çok uluslu imparatorlukların karışımı bir devlet olarak görmüştür. Alman göçmeni bir filozof olan Horace M. Kallen (ö.1974) ise kültürel çoğulculuğu formüle etmiştir. Ona göre, gelen bu yeni göçler neticesinde Amerika Birleşik Devletleri tek bir ulusun muhafazakârlığından vazgeçip, bütün bu farklı ulusların yönetim etrafında birleşimini sağlamıştır. Bununla birlikte farklı kültürleri bir çatı altında toplayarak federal bir devlet olacağını ön görmüştür.³⁷

1920 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'ne dünyanın çeşitli bölgelerinden Yahudi göçü gelmeye devam etmiştir. 1820'li yıllarda 4.000 Yahudi nüfusuna sahip olan Amerika, İsrailoğulları yok olmayla karşı karşıya iken 1920'li yıllarda 2,5 milyon Yahudi'nin göç etmesiyle âdeta sığınılacak bir liman olmuştur.³⁸

³⁵ Yetkin, *age.*, 50.

³⁶ Johnson, *age.*, 342.

³⁷ Enzo Traverso, *Yahudi Modernitesinin Sonu Muhafazakâr Bir dönüm Noktasının Tarihi*, çev: Zeynep Bursa, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, 57-58.

³⁸ Yetkin, *age.*, 50.

2.1.2. Amerika’da Yahudiliğin Oluşmaya Başlaması

Daha öncesinde Amerika Birleşik Devletleri’nde küçük Yahudi gruplar var olsa da, Amerikan Yahudi tarihi ilk kez Kristof Kolomb (ö.1506) ile kabul edilmektedir. 3 Ağustos 1492 tarihinde gemisi ile batıya doğru yola çıkan Kolomb’un yanında bir grup Yahudi vardır. Ancak bu insanlar mülteci değillerdir. Onların bu gezisi Yahudilerin ileri gelenleri tarafından da takip edilmektedir. Kolomb, Amerika’yı keşfettikten sonra kıtanın varlığını mektupla bildiren ilk kişi de bir Yahudi’dir. Kolomb’un maceralarla dolu bu yolculuğu tarihte yeni bir döneme çığır açarak ender bilgiler kazandırmıştır. Yahudiler açısından da “Yeni dünya” olan Amerika Birleşik Devletleri’ne kapılarını açmıştır. Kolomb ile giden beş Yahudi çevirmen; Luis De Torres (ö.1493), Cerrah Marco, Doktor Bernal, Alonzo De La Calle Gabriel Sanchez’dır. Luis De Torres, kıyıya ilk kez çıkıp tütünü keşfeden kişidir. Kendisi Küba’ya yerleşerek halen ayakta kalan tütün endüstrisini kurmuştur.³⁹

Yahudilerin Amerika’ya yerleşmek amacıyla ilk gelişi, New Amsterdam Hollanda kolonisine 1654’lü yıllarda başlar. İngilizler, New Amsterdam da dâhil olmak üzere Kuzey Amerika’nın batı yakasını himayesi altına aldı. Bundan sonra New Amsterdam New York ismini aldı. 4 Temmuz 1776 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri İngilizlere karşı bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, 2.000 civarında Yahudi yaşıyordu. 19. yüzyılın ilk dönemlerine kadar bazı kısıtlamalar olsa da, 1791 yılında anayasaya dâhil edilen kanunla, din ve devlet işleri birbirinden ayrılarak Yahudilere eşit haklar tanındı. 19. yüzyılda Batı ve Orta Avrupa’dan gelen göçler ile Yahudilerin nüfusu 1826’li yıllarda 5 bin civarında iken, 1880’li yıllarda 280.000 dolaylarına çıkmıştır. 1848 Bahar Devrimi’nden geriye kalan Alman Yahudi göçmenler beraberlerinde Almanya’daki Reformist fikirlerini de getirdiler. Artarak devam eden göçlerle birlikte 1920’li yılların sonunda Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Yahudi nüfusu 4.500.000 rakamına ulaşmıştır. Bu sayı ile dünyanın en kalabalık Yahudi nüfusuna sahip devlet konumuna gelmiştir. Bu göçmenlerin % 94’ü Rusya’dan gelmişlerdir.⁴⁰

³⁹ Henry Ford, *Yahudi Enternasyonalı*, çev: Mert Akcanbaş, İstanbul, Destek Yayınları, 2013, 37-38.

⁴⁰ Besalel, *Yahudi Tarihi*, 91.

1881 yılı ile Birinci Dünya savaşı arasında 2 milyondan fazla Yahudi Rusya'dan ayrılmıştır. Aynı şekilde bu göç dalgasına Romanya'dan da 75.000 kişi katıldı.⁴¹ Bu dönemden sonra meydana gelen olaylara ve sebeplerine bakılacak olursa, 1881 ve sonrası dünya tarihi için bir dönüm noktası denilebilir.⁴² Doğu'dan göçen bu insanların bir kısmı Avrupa'da kaldılar. Avrupa'dan kaçan bu insanların büyük bir kısmı yani % 85'i, tek bir yere yani, Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelmişlerdir. Geriye kalan % 15'lik grup ise 70.000'i Almanya olmak üzere Avustralya, Güney Afrika, Güney Amerika ve Kanada'ya yönelmişlerdir.⁴³

Amerika'da Yahudiler, İngiliz himayesi altında iken Plantasyon Kanunu'yla diğer azınlıklarla eşit haklara sahip olmuşlardır. Ancak birtakım resmî hizmetlerde bulunamazlardı. 1776 yılında bağımsızlık kazanıldıktan sonra Amerika'da hiç değilse beyaz erkeklerle kazanılan kanuni eşitlik hoşgörülü bir siyaseti de beraberinde getirmiştir. 1787 yılında çıkarılan kanun ile resmî işlere atanmanın dinî ön koşul şartının kaldırılmasıyla bu hoşgörü bir adım daha ileriye taşınmıştır.⁴⁴

2.1.3. Amerika'da Yahudiler Tarafından Kurulan Sivil Toplum Örgütleri

Amerika Birleşik Devletleri'ne birçok ülkeden gelen Yahudi göçmenler kültürel çeşitliliğe neden olmuştur. Bu çeşitlilik Yahudiler arasında olduğu kadar, tüm ülkeye de yansımıştır. Bunlardan bir tanesi; 1859 yılında American İsrail Delegates Board (Amerikan İsrail Delegation Kurulu), İngiliz Vekiller Heyeti örnek alınarak oluşturulmuştur. Bu kurul, New York şehrinin baş polisinin, "New York'taki suçların yarısı Yahudiler tarafından işleniyor." diye çıkışı üzerine kurulmuştur. American İsrail Delegates Board (Amerikan İsrail Delegation Kurulu), 13 yıl gibi kısa bir dönem ayakta kalsa da, 200 küsur farklı örgütü bünyesinde toplamayı başarmışlardır. Diğer taraftan Amerika'ya gelen Yahudilerin yerleşmelerine yardımcı olarak Amerikan Yahudiliğini

⁴¹ Brenner, *age.*, 198.

⁴² Johnson, *age.*, 342.

⁴³ Brenner, *age.*, 200.

⁴⁴ Brenner, *age.*, 175.

ayakta tutan en önemli örgüt, İbrani Göçmenlere Yardım Derneği ve Amerikan Yahudi Ortak Dağıtım Komitesi'dir.⁴⁵

Amerika'da kurulan bir diğer sivil toplum örgütü ise American Jewish Committee (Amerikan Yahudi Komitesi)'dir. Bu önemli kuruluşun kısaltımı olarak "AJC" de kullanılmaktadır. Yahudiler, Almanya ve Rusya gibi dünyanın çeşitli yerlerinde gördükleri zulümleri yeni geldikleri Amerika'da da görmekten endişe etmişlerdir. Amerikalı bir grup Yahudi tarafından bu kuruluş, bütün insanların değer verildiği bir dünyaya çalışmanın en doğru yol olduğu amacına hizmet etme düşüncesi ile kurulmuştur. Sadece Yahudilerin değil dünyadaki bütün mazlum insanların haklarını korumayı amaçlayarak dünyadaki İsrailoğullarının imajını düzelterek sempatik hâle getirmektir. Bu sayede Yahudileri koruyabileceklerini düşünmüşlerdir.⁴⁶ Günümüzde de faaliyetlerine devam eden AJC Yahudiler arasında milli bilinci diri tutmaktadır.

1843 yılında kurulan ve Amerikan Yahudiliğinin en kalabalık başka bir sivil toplum örgütü olan B'nai B'riht⁴⁷, yani İttifak Evlatları - Ahitin Çocukları Bağımsız Tarikatı'dır. 1843 yılında kurulmuş olan bu örgüt, dünyadaki bütün Yahudilerin hak ve hukuklarını korumayı kendisine ana gaye edinmiştir. Öte yandan bu örgüt eğitim ve kültürel faaliyetlerini de etkin bir şekilde yürütmüştür. 58 ülkede halen faaliyetlerine devam eden B'nai B'riht'in merkezi Washington'dır. B'nai B'riht, ilk yıllarında okul, yurt, hastane, doğal afetlerden zarar görmüş Yahudilere yardım faaliyetleri gibi etkinliklerde bulunmuşlardır. Bu sayede Amerika'da bulunan Yahudiler arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmışlardır. B'nai B'riht'in diğer önemli katkılarından birisi de zamanla kendi içerisinde bağımsız hareket etseler de, birtakım kuruluşların doğmasıdır. Bunlardan bazıları; İftira ve İnkârla Mücadele Birliği (ADL, Anti Defamation League 9, Hillel ve BBYO (B'nai B'riht Youth Organization - B'nai B'riht Gençlik Organizasyonu) gibi kuruluşlardır. Başka bir katkısı ise, ABD'ye göç etmiş Yahudilerin Amerikan kültürüne entegre (uyum) olmalarını sağlamak olmuştur. Bünyesinde 1886 kurulmuş B'nai B'riht dergisi, aktif yayınına devam etmektedir.⁴⁸

⁴⁵ De Lange, "Bugünkü Yahudi Dünyası", IV, 148.

⁴⁶ Yetkin, *age.*, 58-59.

⁴⁷ Besalel, *Yahudi Tarihi*, 137.

⁴⁸ Yetkin, *age.*, 51-52.

Amerikan Yahudileri, sosyal alanda olduğu kadar Yahudi halkına dinî alanda da rehberlik edecek bazı sivil toplum kuruluşları açmışlardır. Bunlar; İbrani İlahiyat Koleji, İbrani Birlik Koleji, Yahudi Din Enstitüsü, Amerika Yahudi İlahiyat Semineri ve Elhanan İlahiyat Semineri'dir. Yine Amerika'da yaşayan Yahudiler, ABD'de yapmış oldukları faaliyetler hakkında dünyanın başka yerlerinde yaşayan Yahudilere duyurmak amacıyla basın alanında da aktif olarak gazete ve dergiler çıkarmışlardır. Çıkarılan bu gazete ve dergilerden bazıları şunlardır: American hebrew (Amerikalı İbrani), American İsrail (Amerikalı İsrail), American Jewish (Amerikalı Yahudi Âlemi), Jewish Center (Yahudi Merkezi), Jewish İnstitute Magazine (Yahudi Enstitüsü Dergisi), Jewish Music World and Theater Magazine (Yahudi Müzik Dünyası ve Tiyatro Dergisi), Jewish Magazine (Yahudi Dergisi), Jewish Social Service Journal Magazine (Yahudi Sosyal Hizmeti Dergisi), Jewish Sufi (Yahudi Mutasavvıfı), Jewish Old Soldier (Yahudi Yaşlı Askeri), Jewish Women (Yahudi Kadını), New Palestine (Yeni Filistin), Summary of Jewish events and united Synagogues (Önemli Yahudi Olaylarının Özeti ve Birleşik Sinagoglar).⁴⁹

2.1.4. Amerikalı Yahudilerde Yidiş Dili

Amerika'ya gelen, elverişsiz, zor şartlar altında, çok ucuz fiyatlara küçük atölyelerde çalışan bu göçmen Yahudilerin; konuşma dilleri Yidiş'tir.⁵⁰ Yidiş lisanı ile Amerika'da yapılmış birtakım kültürel faaliyetlere değineceğiz. Ancak ondan önce Yidiş dilinin terim anlamı ile tarihi ve kökeni hakkında bazı anekdotlara yer vermenin doğru olacağını düşünüyoruz.

Yidiş dili, Orta Çağ döneminin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar genel olarak Aşkenaz Yahudilerinin günlük hayatta kullandıkları dilleridir. 11. yüzyıldan Ren bölgesinde ve Fransa'yı terk ederek Hristiyanlara komşu olan Yahudiler, Orta Avrupa'daki eski ağır Almancayı benimsemişlerdir. İbranice'de kullanılan terim ve deyimler kullanılıp, konuşma diline dâhil edilerek, Almanca kökeniyle yazıya geçirildi. Çeşitli baskılara maruz kalan Aşkenaz Yahudileri, bu Yidiş dilini benimsediler. 1500'lü yıllarda Batılı ve Doğulu olmak üzere ikiye ayrıldı. 1939'lu yıllarda Yidiş dilini

⁴⁹ Esin Özgül, *1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin'e Yahudi Göçü*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2018, 54.

⁵⁰ Besalel, *Yahudi Tarihi*, 91.

konuşan 11 milyon Yahudi'nin bir kısmı Holokost'ta⁵¹ yok oldu. Yidiş dilini konuşan Yeşivot⁵² ve Ultra-Ortodoks Aşkenaz Yahudiler, Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail başta olmak üzere tüm dünyada aktif bir şekilde var olmak için büyük gayret sarf etmektedirler.⁵³

Amerika'da eski fikir akımlarının etkisi ile pek çok Yidiş tiyatroları kurulmuştur. Bu tiyatrolarda sahnelenen oyunların bir kısmında zaman zaman Yahudi dini eleştirilmekle kalınmıyor, bazen de reddediliyor. Ele alınan konuların teması da Yahudi dinî geleneklerinden olmuştur. Amerika'da Yidiş dilini gelecek nesle aktarmak amacıyla iki yüzün üzerinde okul açılarak 16.000 öğrenciye ders verilmiştir. Dünya hayatını odak noktası yapmış bu okullar, dini eleştirmekle kalmıyor zaman zaman reddediliyor. Amerika'da doğup büyümüş Yahudiler için Yidiş dili, pek çok Yahudi için İngilizce konuşan toplumla iletişimde engel teşkil etmiştir. Çünkü Yidiş'in zengin kültürü, savaş yıllarında yok olmuştur. Bu sebeple bu düşünce göçmenlerle sınırlı kalmıştır. Dolayısı ile Almanya'da ortaya çıkan Yahudilik bilimi, Amerika Birleşik Devletleri'ni de kendini yenileyerek, kendine merkez olarak seçti.⁵⁴

2.1.5. Amerikan Yahudiliği ve Siyonizm

Amerikan Yahudiliği ile Siyonizm arasındaki ilişkilere geçmeden önce Siyonizm hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Daha sonra genel anlamda Amerikalı Yahudilerin Siyonizm'e bakış açıları ile Amerika'da oluşmuş dinî grupların Siyonizm'e yaklaşımları değerlendirilecektir.

Siyonizm, İsrailoğullarının dünya tarih sahnesinde siyasi olarak bir varlık göstermek ve kendi uluslarına ait bir devlet kurmak amacıyla Yahudiliğin doğuşundan itibaren yurt olarak kabul ettikleri, Filistin topraklarına dönme düşüncesine

⁵¹ Holokost: Toplu katliamların yapıldığı yer için kullanılır. Bkz. Gündüz, *“Din ve İnanç Sözlüğü”*, 173.

⁵² Yeşivot: Yeşiva veya Yeşiva Ortodoksluğu geleneksel olarak Talmud'un öğretildiği Yeşiva Yahudi dini akademilerde yetişmektedirler. Rabbilerin rehberliğinde hayatlarını ikame ettirmektedirler. Kendilerini Rabbani Geleneğin mirasçısı olarak kabul eden kesime denilmektedir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Mezhepler ve Dini Gruplar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, 2013, XLIII, 217.

⁵³ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 789.

⁵⁴ Brenner, *age.*, 202.

denilmiştir.⁵⁵ Kısaca ifade etmek gerekirse, Filistin’de İsrailoğullarına ait ulusal bir devlet kurmayı amaçlayan harekete Siyonizm denilmektedir. Çünkü Kenan Bölgesi olarak tabir edilen Filistin ve çevresi Yahudi dinî geleneğe göre kutsal kabul edilip, kutsallığı ise seçilmişlik bölümünde bahsedildiği üzere Tanrı ile İbrahim arasında yapılan Ahit’e⁵⁶ dayandırılmaktadır.

Siyonizm’in doğuşuna bakacak olursak Yahudiler Avrupa’da asırlarca baskı altında yaşamışlardır. Modern yüzyıla ulaşına denk Yahudiler ülkelerin hemen hemen hepsinde Hristiyanlarla beraber yaşadıkları halde asla onlarla eşit haklara sahip olamadılar. Bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi hiç şüphesiz Hristiyan Avrupa ülkelerinin, Yahudileri Tanrı’nın katilleri olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. 1789 Fransız Devrimi, Liberalizmin etkisi ve 19. Yüzyıl başlarında Kilisenin etkisinin giderek azalmasıyla birlikte Yahudilere karşı uygulanmakta olan hak mahrumiyetleri de kalkmıştır. Modern düşüncenin Yahudilere karşı diğer bir etkisi de ulus devlet düşüncesidir. Kendi uluslarına has bir devlet kurma fikri Avrupalılar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durumun Yahudileri de etkilemesi üzerine, kimi Yahudiler, Yahudiliğin bir din olarak algılanması gerekliliğini savunsa da, milliyetçi kesim buna karşı çıkarak asimilasyona engel olmuşlardır. Baskı altında olan bu genç radikal Yahudiler, modern Mesih⁵⁷ arayışına girmişlerdir. Bu Mesih ise bugün Siyonizm’in babası olarak kabul edilen Theodor Herzl (ö.1904)’dir. Kendisi Siyonizm’in kurucusu olarak kabul edilir. Onun ölümünden sonra en etkili Siyonist faaliyet gösteren Siyonist, Haim Weizmann’dır.⁵⁸

⁵⁵ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 617.

⁵⁶ Ahit: Avram (İbrahim) ile Tanrı arasında bir ahit yapılmıştır. Bu ahide göre Yahudi bir anneden doğmuş kimse ileride başka bir dine geçmiş olsa da, o kişi Yahudi kimliğini kaybetmeyecektir. Bu ifadeye göre Yahudi, İsrailoğulları soyundan gelmiş Yahudi bir anneden doğan kimseye denilmektedir. Bkz. İsmail Başaran, “Günümüz Dünyasında ‘Yahudi’ Tanımına Bir Bakış”, *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2017, 3-4.

⁵⁷ Mesih: Kutsal yağ ile kutsanmış olan kral veya Kohen için kullanılan Mesih terimi, karizmatik bir lider (Mesih) olup, Davud soyundan gelecek olan bu kurtarıcının, Yahudileri yabancı boyunduruğundan kurtaracaktır. Filistin de dinî ve siyasi bağımsızlığı elde ederek, Davud’un kurmuş olduğu krallığın ihtişamına kavuşup, İsrail krallığını yeniden inşa edecek kişinin geleceği inancını ifade etmektedir. bkz. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018, 215.

⁵⁸ Sedat Kızıloğlu, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1, II, 44-45.

Diasporadaki⁵⁹ en büyük Yahudi cemaatine sahip olan Amerika Birleşik Devletleri Yahudileri, İsrail'i desteklemekte ayrı bir yeredir. Amerika Birleşik Devletleri İsrail'i tanıyan ilk devlettir. 1970 yılından sonra İsrail ile iş birliği sayesinde güçlenmesiyle doğrudan desteği devam etmiştir. 1967 yılında Altı Gün Savaşları esnasında Mısır Cumhurbaşkanı Abdülnasır'ın saldırgan tavrı üzerine ABD, İsrail'e karşı çok sayıda yardım faaliyetinde bulunmuştur. 1960 - 1970 yılları arasında diaspora Yahudilerin İsrail ile en fazla dayanışma sağladığı dönemdir. Öte yandan uzun vadede baktığımızda Amerikan Yahudileri kriz dönemleri de dâhil olmak üzere her zaman dayanışma içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda; İsrail'in çıkarları için çalışan Amerikan - İsrail Kamu İşleri Komitesi (AIPAC) kurulmuştur.⁶⁰

Dinî grupların Siyonizm'e bakışını ele alacak olursak, Reformistler, Yahudiliğin evrensel bir din olarak gelişip ilerlemesini istemektedirler. Dolayısı ile Siyonizm'i bu evrenselliğin önündeki en büyük engel olarak görürler. Öte yandan pek çok Ortodoks dinî liderlere göre Siyon'a yapılacak olan göçlere sadece Mesih'in rehberlik edebileceği fikri dolayısı ile Siyonizm'e karşı çıkmalarıyla birlikte destekleyenler ise azımsanamayacak kadar çoktur. Bütün bunların aksine Muhafazakâr Yahudi grubu hiçbir zaman antisyonist taraftar kanadına sahip olmamıştır. Hatta Muhafazakâr Yahudiliğin öncüsü olarak kabul edilen Schechter, "Sahip olduğum en değerli rüya" diyerek, Siyonizm yanlısı olduğunu ifade etmiştir. Muhafazakâr Yahudiliğin mensuplarının hemen hemen hepsi aynı zamanda aktif Siyonistlerden olmuşlardır.⁶¹ Rabbanî Yahudiliği yeniden formüle eden Hasidiler ise; Siyonizm'in gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Siyonizm'e öncülük eden en ünlü Siyonistler genelde Hasidi kökeninden yetişmedirler. Hasidiler, İbranice'nin yeniden canlandırılmasında büyük katkı sağlayarak, Siyonist Yahudilere ulusal özgürlük kazanmalarında kültürel destek sağlamışlardır. İbranice, Yahudilerin modern çağa ayak uydurmaları açısından çok büyük katkı sağlamıştır.⁶² Amerika'da Ortodokslar harici Yahudiler (Reformist Muhafazakâr ve Yeniden Yapılanmacı Yahudiler), İsrailoğulları dışından dine geçişler

⁵⁹ Diaspora: Yahudilerin çoğunlukla sürgün, tutsaklık, göç bazen de seyahat gibi çeşitli nedenlerden dolayı Filistin bölgesi dışında yaşamlarını sürdürmelerine denir. Bkz. Gündüz, *"Din ve İnanç Sözlüğü"*, 95.

⁶⁰ Brenner, *age.*, 309-310.

⁶¹ İsmail Başaran, "Muhafazakâr Yahudilik Siyonizm İlişkisi", İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 2, 2016, 81.

⁶² Ali Osman Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, Ankara, Eski Yeni Yayınları, 2016, 169.

ve evlilik gibi konulara, daha az endişe ile bakmışlardır. Bununla birlikte siyasi konularda cesurca söz alan reformist hareketin temsilcileri olmuşlardır.⁶³

2.1.6. Amerikan Yahudilerinde Siyonizm Karşıtlığı

Siyonizm'in ortaya çıktığı ilk yıllarda Amerikan Yahudileri içerisinde Siyonizm'e karşı çıkan Yahudi grupları olsa da, zamanla Siyonizm'i destekleyen kesim üstünlüğü sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Ortodokslar antisyonist olarak bilinseler de, liberal Reformistler daha şiddetli karşı çıkmışlardır. 19. yüzyılda Reformistler Amerika'yı kutsal toprak kabul ederek, "Yahudi özgürleşmesi" felsefesi olmuş, Siyonizm fikrini ise bunun önünde en büyük engel olarak kabul etmişlerdir. Bu anlamda Reformistlerin ideolojisine göre, Yahudi milliyetçiliği siyasi Siyonizm, gerilime neden olmasından dolayı da karşı çıkanlar olmuştur. Bu nedenle 1930 yılına kadar Reform Yahudileri Siyonizm'e şiddetle karşı çıkmışlardır. 1933 yılında dört milyon Yahudi'ye ev sahipliği yapan ABD'de 88.000 kişi ancak Siyonizm'e sahip çıkmıştır. Ancak 1930 yılından sonra başlayan ve giderek artan Antisemitizm faaliyetleri Siyonizm'e karşı öne sürülen reformist düşünceler, pek çok Yahudi'ye anlamsız gelmiştir. Bunun neticesinde Siyonizm'e karşı tepkiler zayıflamakla kalmamış, destek görmeye başlamıştır.⁶⁴

Reformistlerin diğer dinî gruplardan ayrılarak sistematik bir yapıya bürünmelerine neden olan Pittsburgh Platformu'nun maddelerinde Siyonizm ile ilgili maddeler mevcuttur. Bunlar ise; "İsrailoğulları bundan sonra 'ırkî bir millet' değil, dinî bir cemaattir ve İsrail'e dönüş ile ilgilenilmez" maddeleridir.⁶⁵ Elli iki yıl sonra Reformist Yahudiler ikinci bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantının adı ise Columbus Platformu'dur. Buna göre, Yahudilik, "İsrailoğullarının tarihsel dinî yaşantısı olmakla birlikte, insanın üstünlüğünü hedefleyen evrensel bir şeriattir." kararı alınmıştır.⁶⁶

Amerikan Yahudilerinde Siyonizm karşıtlığı her ne kadar var olsa da sayısal olarak en fazla Siyonist birliğini de elinde tutmuştur. ABD'nin diğer ülkelerden bir diğer farkı ise ülkeden Filistin'e aşırı bir göç olayının yaşanmamış olmasıdır. Çünkü

⁶³ Brenner, *age.*, 311.

⁶⁴ Seda Özalkan, *Siyonizm Karşıtı Yahudiler*, İz Yayınları, İstanbul, 2018, 123-124.

⁶⁵ İlknur Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihî Hareketler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, 73.

⁶⁶ Aydın, "Yahudi İman Esasları", 2012, 206.

çoğu zaten Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinden yakın bir tarihte göç etmişlerdir. Ancak ileriki zamanlarda İsrail'in ilk kadın başbakanı olan Golda Meir (ö.1978) gibi Amerika'dan İsrail'e göç eden bazı istisnai göçmenler de mevcuttur.⁶⁷

Amerika'da olan American Council for judaism adlı örgüt Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına karşı çıkararak, Siyonizm'e karşı savaş açmak amacıyla kurulmuş tek sivil toplum örgütüdür. Amerika'da kurulan bu kurum Siyonizm'in etkin olduğu yıllarda Antisyonist faaliyetleri ile en etkili kurum olmuştur. Diasporadaki Yahudilerin durumlarının iyi olduğunu söyleyen bu hareket, klasik reform ideolojisine sahip olmuştur. Irkçılığı kabul etmeyen bu kurum, Yahudiliği evrensel bir din olarak kabul etmiştir. 1948 yılında kurulan İsrail'e şiddetle karşı olmuşlardır. Reformistler en fazla Siyonizm karşıtlığını 1940'lı yıllarda yapmışlardır. İsrail kurulduktan sonra artık faaliyetleri azalmıştır.⁶⁸

2.1.7. Amerikan Yahudilerinde Bilim ve Kültür

Amerikan Yahudileri, Amerika'daki kuruluşlara yenilerini de ekleyerek geliştirmeye çalışmışlardır. Paris ve Viyana gibi çeşitli yerlerde Yahudi sanatçıların müziklerini icra etmek için sahne alma imkânları vardır. Bununla birlikte gösteri yapabilecekleri tiyatro, opera ve orkestralar kurmuşlardır. Buna benzer durum Amerika Birleşik Devletleri'nin New York şehrinde de görülmüştür. Oscar Hammerstin Amerika'ya geldiğinde puro fabrikasında işçi olarak çalışırken oğlu yirmi yıl sonra bir operada güfte yazarı olmuştur. Aynı şekilde Rose Marie (ö.2017) ve Desert Song, Jerome Kern (ö.1945) ile birleşerek asla akıllardan silinmeyecek Amerikan müziği olan "Show Boat"ı oluşturmuşlardır. Columbia and Music Arts Institute (Columbia ve Müzik Sanatları Enstitüsü)'nde eğitim alan Richard Rogers, 1940 yılının ilk aylarından itibaren Amerikan sanatını iyi bir konuma getirmiştir. Kern 104 tiyatro ve film yapmak amacıyla Oll Man River ile birleşerek yüzlerce şarkı yazmışlardır. Bu müzisyenlerin ortak özellikleri yoğun bir şekilde çalışma azmine sahip olmalarıdır. İlerleyen teknolojiye de ayak uyduran Amerikan Yahudileri, yeteneklerini o alanda da gösterdiler. David Sarnoff, 1926 yılında Radio of America'ya bağlı olan National Broadcasting'i kurarak 1930 yılında başkanı oldu. İleriki zamanlarda önceleri siyah beyaz olmakla birlikte,

⁶⁷ Brenner, *age.*, 252.

⁶⁸ Özalkan, *age.*, 127.

daha sonraları renkli televizyonu kurdular. Broadway müzikalleri, radyo ve televizyon yayımları Yahudi olmayan kesimin eline geçmeden kendileri kültür sektörüne damga vurarak ele geçirmişlerdir. Benzer durum sinema sektöründe de mevcuttur.⁶⁹

Dünyanın en başarılı sinema sektörü olarak bilinen, en büyük izleyicisine sahip olan, aynı zamanda küresel manada etkisi en çok olan Amerikan sineması kabul edilir. Bakıldığında pek çok Yahudi kökenli yapımcı ve yönetmenlerin de katkı sağladığı gözlenmektedir. Yahudilerin Hollywood'a⁷⁰ hâkim olmaları, Yahudilere karşı haklı veya haksız herhangi bir yayının önüne geçmelerini sağlamıştır. Amerikan sinemasının bu başarısı ve Yahudilerin denetiminde olması, dünyadaki bütün sinema salonlarına giren bu filimler aracılığı ile bütün dünyaya verilmek istenen mesajın gizliden veya açıktan verilme imkânına da sahip olunmaktadır.⁷¹

1919'lu yıllarda tarihçi Eugen Taubler idareciliğinde ilk olarak Academy of Judaism (Yahudilik Bilimi Akademisi) Berlin'de seküler araştırma merkezi kurulmuştur. Daha sonraları bu kurumlar zamanla başka ülkelere gitti. Kudüs'te kurulan Araştırma Enstitüsü İbrani Üniversitesi'ne has iken, modern Yahudi araştırmaları Yahudi felsefesi için Harvard Üniversitesi ve Yahudi tarihi için ise New York Columbia Üniversitesine bölümlerini açarak Amerika Birleşik Devletleri'nin sayılı üniversitelerinde söz sahibi oldular.⁷²

Gazeteciliğe baktığımızda da durum bundan farksız değildir. Amerika'da en çok satan gazetelerden ilk üç gazeteden biri olan New York Times hissesinin büyük kısmı Yahudi kökenli Sulzberger ailesinin elinde tutulmaktadır. Los Angeles Times ve Chicago Tribune gazetelerini basan şirketin sahibi de Yahudi asıllıdır. Bunlarla birlikte ABC Disney şirketine, NBC kanalı Comcast şirketi gibi pek çok kanal Yahudi şirketlerine aittir.⁷³

Modern çağa yön verme hususunda sinemanın yeri tartışılmazdır. Einstein (ö.1955) 20. yüzyılda kozmolojiyi, Freud (ö.1939) da mantığı ortaya çıkarmış olsa da

⁶⁹ Johnson, *age.*, 422-423.

⁷⁰ Hollywood: 1900'lü yılların başında kurulan Amerikan sinema sektörüdür. Bkz. Yetkin, *age.*, 91.

⁷¹ Yetkin, *age.*, 90-91.

⁷² Brenner, *age.*, 243.

⁷³ Yetkin, *age.*, 83-84.

halkın bu konularda bilgilendirilmesi de sinema sektörü sayesinde olmuştur. 1888 yılında Thomas Edison (ö.1931), ilk sinema kamerasını icat etmiştir. Ona göre, aydınlanmış bir demokrasi için tasarlanmış dünyayı olduğu gibi karşıya aktararak gerçeği gün yüzüne çıkarmaya yarayan “akıl aleti”dir.⁷⁴

Bugün baktığımızda 7 Amerikalı Yahudi ailesi ABD’de Televizyon, basın, Hollywood, matbaa ve müzik sektörünün büyük bir bölümünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Bunlar: Gerald Levin, Michael Eisner, Edgar Bronfman Sr (ö.2013), Edgar Bronfman Jr (ö.2013), Sumner Redstone, Dennis Dammerman, Peter Chernin. Yahudiler sesli ve görsel medyada olduğu gibi internet alanında da aktif bir rol oynamışlardır. Google’nın kurucuları da Sergel Brin ve Larry Page Yahudi asıllıdır. Google’ın mühendislik işlerinin başkan yardımcılığını yapan Udi Manber İsrail Hafya Teknoloji Enstitüsü’nden mezun olmuş bir Yahudi’dir. Öte yandan Elliot Schrage, Facebook’a 2008 yılından sonra iletişim ve halkla ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı olmuş bir Yahudi’dir.⁷⁵

2.1.8. Amerikan Yahudiliğinin Sosyoekonomik Durumu

19. yüzyılın son dönemlerinden sonra Amerika Birleşik Devletleri’ne yapılan Yahudi göçü ile birlikte Amerikan Yahudilerinin kaderi de bir bütün olarak değişim yaşadı. Büyük göç diye tabir edilen 1881 ile 1920’li yıllar arasında Amerika Birleşik Devletleri’ne dünyanın her yerinden 20 milyon göç olmuştur. Bunların 2,5 milyonu ise Yahudilerden oluşmaktadır. Bu büyük göç döneminde gelen Yahudiler, 1880 yılı öncesi Yahudilere nispeten sosyal ve ekonomik açıdan çok fazla geridirler. Bu insanlar Amerikan halkı ile uyum sağlamalıydı. Daha öncesinde Amerika Birleşik Devletleri’ne gelmiş beş yüz bine yakın elit, Reformist Yahudiler bu yeni gelen Yahudiler arasında sosyal, kültürel ve ekonomik olarak çok büyük fark vardır. Bu yeni gelen kesim aşırı derecede Yidişçe konuşmaktadır. Daha önce gelen Amerikalı Yahudiler, bu yeni gelen Yahudilerin Amerikan kültürüne uyum sağlamaları gerektiğinin farkındaydılar. Aksi halde ülkede Yahudi karşıtlığı oluşabilirdi. 1900’lü yıllarda Yidişçe konuşan Yahudiler sayesinde New York, 1 milyon Yahudi nüfusu ile dünyanın en fazla Aşkenaz Yahudisine ev sahipliği yapmıştır. Yahudiler, 1913 yılında sahiplerinin Yahudi olduğu

⁷⁴ Jahnsen, *age.*, 423.

⁷⁵ Yetkin, *age.*, 86-87.

16.525 fabrikada 312.245 kişiye iş vermektedir. Ağır işlerde çalışan Yahudilerin durumları zamanla iyileşmiştir. New York'ta küçük dükkânları, büyük alışveriş merkezlerine taşınmıştır. 1900'lü yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'ne 1881 yılından sonra göç etmiş Yahudiler arasında yoksulluk yok olmuştur. Çocuklar kolejlere gidiyor, pek çoğu avukat, doktorluk vb. mesleklere yöneliyorlardı. Bir kısmı ise önce küçük daha sonra büyük iş insanı olmuşlardır.⁷⁶

Yahudilerin Amerika'ya her alanda katkıları tartışılmazdır. ABD sanayisinin gelişmesine de büyük katkılar sunan Yahudiler, bu alanda da öncülüklerini sürdürmüşlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk milyoneri Harmon Hendricks (ö.1928) isimli bir Yahudi, 1700'lü yılların sonunda ilk bakır levha tesisini açmıştır. İlk sosis lokantasını açanlar ise, Avram ve Sarah Levis'tir. Yine ilk kez 1918 yılında ticari araba parkını kuran Yahudi Max Goldberg (ö.1990)'tir. John De Herta Yellow Cap Co Taksi şirketini kurmuş; William Rosenthal, Maidenform Bra Co kadınlara yönelik elbise şirketini kurmuştur. Carl Laemmle (ö.1939), Universal Pictures Sinema filmleri şirketini kurmuştur. Eli Black (ö.1975) ise, Baskin-Robbins dondurmalarının da içinde olduğu United Brands Company şirketini kurmuştur. Bunlarla birlikte Hyatt otelleri, Hammond Organs firmalarını içeren holdingin sahibi, Davis Oil Co'nin ve Twentieth Century Fox Film Stüdyoların sahibi, Hilton Otelleri, General Dynamics ve New York Yankees takımının kurucusu ve Ronson Co isimli çakmak fabrikasının sahipleri de Yahudi'dir.⁷⁷

Amerika Birleşik Devletleri'nde Yahudiler ticaret alanında geliştirdikleri organizasyonla birlikte, zaman zaman suç modellerini de geliştirmişlerdir. Yasa dışı içki ticareti, uyanık Yahudilere büyük fırsatlar vermektedir. Ünlü Yahudi sosyolog Arthur Ruppın'ın "Hristiyanlar elleri ile suç işliyorlar, Yahudiler ise akıllarıyla" demiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çok ünlü Yahudi gangster ortaya çıkmıştır. Pek çok ünlü Yahudi suçluların cenaze töreni Ortodoks usullere göre yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Yahudiler tarafından pek çok cinayetler işlenmiştir. Yapılan bu cinayetlere Yahudi halkı, bu Yahudi katillere utanç duyarak, dehşet içerisinde karşı

⁷⁶ Yetkin, *age.*, 50-51.

⁷⁷ Besalel, *Yahudi Tarihi*, 141.

durmuşlardır. Amerika’da Yahudiler arasında iyi ve kötü ayrımından rahatsızlık duyanlar buna engel olmak için ellerinden gelen bütün gayreti gösteriyorlardı.⁷⁸

2.1.9. Yahudi Aydınlanması

Moses Mendelssohn öncülüğünde Avrupa’da ortaya çıkan aydınlanma hareketinin Amerika Birleşik Devletleri’ne taşınmasına geçmeden önce aydınlanma ile ilgili bazı ön bilgilere değinilecektir. Daha sonra ise ABD’ye taşınması ve etkisi üzerinde durulacaktır.

Haskala, 1750 ile 1880 yılları arasında Maskiller liderliğinde Yahudilerin modern Avrupa kültürüne uyum sağlamalarını amaçlayan harekete denir. Bu hareketin en önemli lideri Moses Mendelssohn’dur. Gerçek manada Haskala, Yahudilerin kendileri dışındaki toplumların kültürlerine karşı göstermiş oldukları alakayı ifade etmektedir. Orta Çağ boyunca gettolarda yaşamaya mahkûm edilen Yahudilere, hoşgörü ile karşılaştıkları dönemlerde bile yaşadıkları ülkelerde devlet reisinin desteği gerekiyordu. Fakat Fransız ihtilalı sonrasında, Yahudi dinine mensup olmadıkları halde bazı aydınlarca Yahudilerin hak ve hukuklarını insani çerçevede ele alarak savunmaya başlamışlardır. Bununla beraber Fransa’da değişik toplumlara uygulanan ayrımcı yasaların da kaldırılmasıyla beraber, Yahudiler de kendilerine uygulanan baskıların da kaldırılmasıyla, sosyal ve ekonomik çevrede faaliyet göstermede gayretli oldular. Haskala hareketinin bazı fikirleri vardır:

1. Çocukların eğitiminde dünyevi ilimlere ağırlık verilmelidir.
2. Her Yahudi yaşadığı ülkenin dili ile eğitim almalıdır.
3. Yahudilik ve tarihi geniş anlamda mütalaa edilmelidir.
4. Yahudiliğin milli bilinci uyandırmak amacıyla İbranice mutlaka öğrenilmelidir.
5. Yahudilik, kendini modern çağın isteklerine göre yenilemelidir.
6. Her millet gibi Yahudilerin de kendilerine ait yaşayacakları bir yurtları olmalıdır.
7. Yahudi halkının ekonomik iyileşmelerini sağlamak amacıyla üretken bir toplum olmaları şarttır.⁷⁹

⁷⁸ Jonhson, *age.*, 428-429.

2.1.9.1. Moses Mendelssohn ve Yahudi Aydınlanmasına Etkisi

Almanya’da doğmuş olan Moses Mendelssohn, Orta Çağ’dan bu yana hiçbir değişime uğramayan Yahudilikten kendisini soyutlayarak yeni bir aydınlanma hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Temel dinî bilgilerini dindar babasından öğrenen Mendelssohn, Yahudiliğe sert eleştirilerde bulunmuştur. O dönem Berlin Baş Rabbisi David Frankel’den Talmud dersleri alarak kendisini geliştiren Mendelssohn, ileri derecede Talmudist olmuştur. Mendelssohn, Yahudi felsefesi ve Hristiyan teolojisine ait eserleri özümsemekle birlikte o dönemde ortaya çıkan felsefi düşüncelere de hâkim olmuştur. Yidişçe konuşmayı terk ederek ileri derecede Almanca konuşmakla birlikte, Latince ve Yunanca dillerini de öğrenmeye çalışmıştır.⁸⁰

Mendelssohn, Yahudiliğin evrensel bir din olduğuna vurgu yaparak İsrailoğullarının diğer milletlerden ayrı bir seçilmiş millet ideolojisini reddetmiştir. Yahudi halkını ve Yahudi olmayan insanları eşit görebek bir toplumda entegre etmek istemiştir. Aydınlanmayı savunmakla birlikte Yahudiliğin dinî geleneklerinin de devam ettirilmesini istemiştir. İsrailoğullarının dinî hayatlarını tatbik etmekle birlikte buldukları toplumda sosyal ve kültürel anlamda uyum içerisinde olmalarını istemiştir. Bu düşünce çerçevesinde eğitimden dine, toplumsal hayattan ekonomiye pek çok alanda düzenlemeler yapmıştır. Haskala’nın kurucusu veya “Alman Sokrates” olarak tabir edilen Mendelssohn, Yahudiliği akla uygun bir din olarak görür. Ona göre akla uygun olmayan hiçbir şey iman esası olamaz. Bu çerçevede vahye ihtiyaç olmadığını ifade eder. Ona göre kurtuluşun sadece Yahudiliğe ait olanlarla sınırlı olmayıp diğer insanların da inandıkları inançlarla da gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Bu yüzden de Yahudiliğin taraftar toplamak gibi bir derdi olmadığını söyler. Almanya Yahudileri, Mendelssohn liderliğinde laik kültürle tanışmışlardır.⁸¹

Mendelssohn, Hristiyan reform hareketinin lideri olarak kabul edilen Martin Luther (ö.1546)’e benzetilmektedir. Çünkü Mendelssohn’un da Luther gibi Yahudilikte reform anlayışına gitmiş olmasıdır. Bununla birlikte dinî ve dünyevi konularda, kutsal

⁷⁹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 79.

⁸⁰ Seda Özmen, “Moses Mendelssohn ve Martin Luther’in Karşılaştırılmasına Dair Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, 3, III, 557.

⁸¹ Ali Osman Kurt, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2010, 1 VII, 38-39.

kitap yorumlarında geniş benzerlikleri bulunmaktadır. Yahudilikten Hristiyanlığa geçen Alman yazar, Heinrich Heine (ö.1856), Mendelssohn için “Luther’in papalığı yıkması gibi, Mendelssohn da Talmud’u yıkmıştır.” demiştir.⁸²

2.1.9.2. Avrupa’da Aydınlanma Düşüncesinin Haskala İle İlişkisi

Haskala’nın Avrupa’da yaşanan aydınlanma düşüncesi ile ilişkisinin olup olmaması açısından iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Birinci görüşe göre, Haskala’nın Avrupa’da yaşanan aydınlanmadan çok daha önce ortaya çıktığıdır. İkinci görüşe göre ise, Haskala’nın Avrupa aydınlanma düşüncesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Çünkü Haskala’nın anlamı akılcılığa dayandığı için aydınlanma manası ile ilişki kurulur. Buna göre en kabul görülen görüş ikincisidir. Onu aydınlanma hareketinden bağımsız kabul etmek yanlış olacaktır. Haskala, aydınlanma gibi akli ön planda tutmuştur. Bu sayede aydınlanma düşüncesinden alınan ideolojileri Yahudi dinî geleneğinde uygulayarak, Yahudiliğe mensup halkı modern çağa ayak uydurmalarına yardımcı olmuştur.⁸³ Haskala ile birlikte modern Avrupa kültürünü yaymaya çalışarak Yahudilerin buldukları ülkenin kültürlerine ayak uydurmalarını sağlamak istenmiştir. Bu sayede Yahudiler arasında liberalizmin gelişmesine neden olmuştur.

Buna göre, Avrupa’daki aydınlanma hareketinin Yahudi versiyonu olarak kabul edilen Haskala, 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında ortaya çıkmıştır. Almanya’da ortaya çıkmış olup 1880’lü yıllara kadar devam etmiştir. Yahudi aydınlanmasının en önemlisi Berlin’de ortaya çıkmıştır. Berlin Haskalası, İsaac Abraham Euchel’in çabalarıyla sistemleşerek 1782 yılında “İbranice taraftarları” örgütünü kurarak, Almanya’daki Haskala hareketine katkı sunmuştur. O dönem Avrupa Yahudilerinin konuşma dili olarak Yidişçe’yi kullanmalarına karşı çıkmışlardır. Her şeyin ölçüsünü mantık olarak kabul eden Berlin Haskalası, Yahudi iman esaslarını modern zamana uygun hâle getirmeye çalışmıştır. Bu anlamda Kabalistleri de eleştirmiştir. Berlin Haskalası, halk tarafından tutulmuş olsa da, maddi destek sağlayanların desteklerini kesmeleri üzerine zamanla zayıflamış, daha sonraları ise ortadan kalkmıştır. Berlin hareketinin etkisi

⁸² Özmen, “Moses Mendelssohn ve Martin Luther’in Karşılaştırılmasına Dair Bir İnceleme”, 555.

⁸³ Kurt, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, 45-46.

kırıldıktan sonra özellikle zengin Yahudi kesiminin olduğu bölgeler olan Doğu Avrupa'da hareket kendisini hissettirmeye başlamıştır.⁸⁴

2.1.9.3. Aydınlanma Hareketinin Amerika'ya Taşınması ve Etkisi

Mendelssohn, Yahudilerin Avrupa toplumlarındaki durumlarının açığa kavuşturulması gerektiğini düşünerek, Yahudilere aydınlanma ile birlikte sakin bir yaşam tarzı sunmayı planlamıştır. Mendelssohn, ideolojisine en yakın ülke ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Çünkü Amerikan halkı, özgürlükçü fikir akımlarına destek vermekteydiler. Yahudiler, 1868 yılına kadar bazı sıkıntılarla karşılaşsalar da Amerika Birleşik Devletleri'nde kendilerini değerli hissetmişlerdir. Kişinin dinine ve mabedine bağlı olması eksiklik değil aksine gurur verici olmuştur. ABD'de bütün dinlerin saygıyı hak ettiği telakki edilmiştir.⁸⁵

Moses Mendelssohn öncülüğünde başlayan Yahudi aydınlanması, ilk önce Almanya'da ortaya çıkmıştır. Daha sonra İngiltere ve Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Yahudi aydınlanması, günümüz de dâhil olmak birlikte, güçlü teşkilatlarıyla en büyük Yahudi grubunu oluşturmuşlardır. Bununla beraber Reformist liderler, Amerika'da bulunup bütün Yahudilerin Reformist olacaklarını ve hatta bütün Amerikan halkının Yahudiliği seçerek Reformist olacaklarını iddia etmişlerdir. Yahudilikteki reform faaliyetleri bir zamanda olup bitmişin ötesinde, belirli süreçlerle devam eden bir olgudur. Sınırları olmayan reform faaliyetleri zamanın ihtiyaçları dâhilinde değişime uğramaktadır. Bu manada Amerikan Reformist liderleri tarafından kurulmuş platformlar değerlendirildiğinde, kökten reformdan ziyade geleneğe daha yakın reformlar yapıldığı gözlemlenmektedir.⁸⁶

2.1.10. Amerikan Yahudilerinin Problemleri

1880 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ne Yahudi göçü başlamıştır. Bazı istisnalar olmuş olsa da Yahudiler, Amerika'da hiç olmadıkları kadar geniş haklara sahip oldular. Kendilerine ait sinagoglarını açabiliyorlar ve dinlerini özgürce

⁸⁴ Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", 36.

⁸⁵ Johnson, *age.*, 292.

⁸⁶ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2008, 2, V, 156-157.

yaşayabiliyorlardı. Yeni geldikleri bu ülkeye uyum sağlamada ekstra gayret göstererek iyi bir konuma gelmişlerdir. Ancak bütün bunlarla birlikte Amerikan Yahudiliğinin kendi içerisinde çözmesi gereken bazı sorunları vardır. Biz çalışmamızın bu kısmında bu sorunları ele alacağız:

a. Amerikan Yahudiliğinin Nüfus Artışındaki Azalma

Amerikan Yahudilerinde kadının da iş hayatına atılması, gençlerin geç evlenmesi, yine modern çağın problemlerinden olan evli kişilerin çalışmasından dolayı çocuk yapma istekleri olmamaktadır. Nüfus artışında yaşanan düşüşler sadece Yahudilerin problemi değil, aynı zamanda tüm ABD'nin ve gelişmiş ülkelerin problemleridir. Bilim adamları, Amerika'da Yahudi nüfusunun azalmasını dört sebebe bağlamaktadırlar; Yahudiler arasında doğum oranlarında düşüş, Amerika'ya yapılan Yahudi göçünde azalma, Yahudiliği kabul eden mühtedilerin sayılarında azalma ve din dışı yapılan evliliklerdeki artıştır.⁸⁷

b. Din Dışı Yapılan Evlilikler ve Yahudiliğin Kültüründen Uzaklaşma

Amerikan Yahudilerini tehdit eden diğer bir durum ise din dışı yapılan evlilik ve bu evlilikten doğan çocukların bu dine uyum sağlama çabalarıdır.⁸⁸ Amerikan Yahudilerinin bazı bilim adamlarına göre din dışı yapılan evlilikleri Yahudiler açısından olumlu görmekteyler. Ancak azınlık durumundaki Yahudilerin kalabalık Hristiyanlar arasında asimile olabileceklerini düşünmemişlerdir. Yahudi ve Hristiyanların birbiri ile akraba olmaları bazen gerginlikler doğurmuş bazen de olumlu olup yakınlaşmalara neden olmuştur. Din dışı yapılan evliliklerle yeni dine giren kişinin uyum problemi yaşaması da ayrı bir sorundur. Yine bu dinden olma çocuklarda dinî kimlik sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Din dışı yapılan evliliklerde din içi yapılan evliliklere nispeten boşanmalar iki kat daha fazladır.⁸⁹

c. Yahudiliğin Tanımındaki Farklılıklar

⁸⁷ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 170-171.

⁸⁸ Brenner, *age.*, 304.

⁸⁹ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 174.

Babası Yahudi ancak annesi Yahudi olmayan çocukların Yahudiliğe kabulü meselesi “Yahudi Kimdir?” tartışmasını da alevlendirdi.⁹⁰ Bu tartışmalar altında yüz binlerce kişi, kimilerine göre Yahudi sayıldı kimileri ise Yahudiliği kabul etmedi. Bu insanlar kendilerini Yahudiliğe ait görüp görmeme konusunda çıkmazın içerisine girdiler.⁹¹

Günümüzde yapılan bir araştırmaya göre; yetişkin Amerikan Yahudilerinin genel olarak % 22’si, kendilerini Yahudi toplumuna ait olarak tanımlarken kendisini Yahudi bir aileden, etnik ve kültürel olarak Yahudi gören gençlerde bu oran % 32’ye çıkmaktadır. Aslında Yahudiler arasında kimlik tanımlamasındaki bu değişim, Amerikan Yahudiliğinin genelinde görülen bir değişimi yansıtmaktadır.⁹²

d. Dinî Otorite Sorunu

Yahudilerin genel itibari ile en önemli vazifesi, Tanrı’nın rızası çerçevesinde yaşayarak ilahî emirleri yerine getirmektir. Bunu gerçekleştirmeyenleri Tanrı adına yargılamayı eskiden Rabbani Yahudilik yapmaktaydı. Günümüzde Ortodoks Yahudiler haricinde Rabbani Yahudiliğin otoritesini terk etmişlerdir. Rabbilerin⁹³ otoritesi ortadan kalkmış olup, bu otoriteler cemaatlere geçmiştir. Dolayısı ile her cemaatin kendi içerisinde bir otorite kurmaya çalışmalarından dolayı Amerikan Yahudiliği içerisinde çok başlılığa neden olmuştur.⁹⁴ Bütün bunların sonucuna göre Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşayan Yahudilerin sorunları ile ilgili kimin dinî liderliği üstleneceği meselesidir.

e. İhtida Problemi

Yahudiliğe girmek isteyen yabancılar için kullanılan mühtedinin konumu genel olarak Yahudi ile Yahudi olmayan arasında bir yerdedir. Bunun sebebi Yahudiliğin etnik sebebi üzerinde durmasıdır. Öte yandan Yahudi anneden doğmuş birisi din değiştirmiş olsa da Yahudi’dir. Ancak Yahudi anneden doğmamış birisi, sonradan

⁹⁰ Brenner, *age.*, 303.

⁹¹ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 175.

⁹² Başaran, İsmail, “Günümüz Dünyasında ‘Yahudi’ Tanımına Bir Bakış”, *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2017, 5.

⁹³ Rabbiler: Yahudilikte Talebeler ya da din bilginlerine denilmiştir. Milattan sonra Yahudi dinî liderlerinin başına genellikle eklenmiştir. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 316.

⁹⁴ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 180-181.

Yahudi olanların konumları hakkında gruplar arasında görüş ayrılıkları vardır.⁹⁵ Bu da Yahudiler arasında huzursuzluğa sebep olmaktadır.

f. Amerikan Çağdaş Kültürünün Etkisi

Çağdaş Amerikan kültüründe cinsel özgürlük, homoseksüellik, dinler ve kültürler arası evliliklere olumlu yaklaşma gibi meselelerde Amerikan Yahudileri, çağın durumuna ayak mı uydurulacak? Veya karşı mı çıkılacak? Konularını kendi aralarında tartışmışlardır. Diğer tartışılan konu ise kadın erkek eşitliği konusudur.⁹⁶

Bütün bu konular Amerikan Yahudiliğinin tartıştıkları konulardır. Günümüzde de tam anlamı ile çözüme kavuşturulamadığından dolayı öyle gözüküyor ki bu konular Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Yahudilerin gündemini bir süre daha meşgul edecektir.

⁹⁵ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik’te İhtida Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 7, 2002, 45.

⁹⁶ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 177-178.

III. BÖLÜM

3.1. Amerika'daki Yahudilerin Dinî Grupları

Bu bölümde Amerika'daki Yahudilerin dinî gelenekleri anlatılmaktadır. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Yahudiler; dine yaklaşımları, dünya görüşü, temel özellikleri gibi durumları incelendiğinde beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar: Reformist Yahudiler, Ortodoks Yahudiler, Muhafazakâr Yahudiler, Yeniden Yapılanmacı Yahudiler ve Mistik (Hasidi) Yahudiler'dir.

3.1.1. Reformist Yahudiler

3.1.1.1. Yahudilikte Yapılan Reformun Nedenleri

Yahudilerin dinî geleneğinin, modern dönemde ortaya çıkan bazı yeni durumlara adaptasyonunda sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Reform faaliyetlerinin nihai amacı; 19. yüzyılda buldukları ülkelerde meydana gelen değişimleri kendi lehlerine çevirmek suretiyle sosyal durumlarını iyileştirmektir. Çünkü özellikle Hristiyan kesimlerde faizle borç vermelerinden dolayı tefecilik ve “Tanrı'nın katilleri” gibi iddialara maruz kalmışlardır. Hristiyanlar bundan dolayı cezalandırılmalarını düşünmektedirler. Modern dönemle birlikte herkesin sahip olduğu haklara sahip olmak isteyen Yahudiler, yeni gelen sosyal ve siyasi haklarla alakalı olmuşlardır.⁹⁷ 18. yüzyıl Almanya'sında yaşayan Moses Mendelssohn (ö.1786)⁹⁸, Haskala ile birlikte akıl vahiy arasında uzlaşım sağlanmasını hedeflemiştir. Bu açıdan Moses Mendelssohn, aynı zamanda geçiş döneminin düşünürüdür. Ona göre temel prensipler akıldan meydana geldiğine göre, Yahudilik, modern dönem düşünce ile uyum halindedir.⁹⁹

3.1.1.2. Amerikan Reformist Yahudiliğın Kısa Tarihi

Modern çağın okulu olan üniversitede öğrenim görmüş ilk mezunların tümü ortak bir ideolojiye sahip olmamışlardır. Örneğın Samson R. Hirsch (ö.1888)'in de aralarında olduğu hahamlar, gelenek ile modern anlayışı harmanlayarak geleneğe bağılı kalınması

⁹⁷ Hatice Tiryaki, *Reformist Yahudilik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, 4-5.

⁹⁸ Özmen, “Moses Mendelssohn ve Martin Luther'in Karşılaştırılmasına Dair Bir İnceleme”, 565.

⁹⁹ Tiryaki, *age.*, 6-7.

fikrine sahip olmuşlardır. Bunların haricinde Abraham Geigerve Samuel Holdheim'in dâhil olduğu kesim ise geleneğin günümüz çağına cevap vermediği gerekçesi ile yenilenmesi fikrine sahip olmuşlardır. Değişim taraftarı olan ikinci grup, "Reform/Reformist Yahudiliği" ismini almıştır.¹⁰⁰

Bunun neticesinde Reformist Yahudilik, 19. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren ilk kez Moses Mendelssohn (ö.1786), Abraham Geiger (ö.1874), Ludwig Philipson (ö.1889) ve Samuel Holdheim (ö.1860) liderliğinde Almanya'daki Yahudiler arasında ortaya çıkmış, daha sonra Amerika'ya taşınarak ABD'nin en büyük Yahudi mezhebi olmuştur.¹⁰¹

Dönemin New York'taki İngiliz valisi 1644 yılında "Hristiyanlığı inkâr eden, dinî konulardaki farklı düşüncelerden dolayı hiç kimse rahatsız edilemez, cezalandırılmaz veya hapsedilemez" açıklaması ile Amerika'daki bütün toplumlar için dinî özgürlük vaat etmiştir. Yahudiler de bu özgürlük ortamından faydalanarak, yapılan ilk seçimlere katılıp, resmî hizmetlerde de görev almaya başlamışlardır. Asya ve Avrupa gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde türlü sıkıntılara maruz kalan Yahudiler, Amerika'da rahat bir ortama kavuşmuşlardır. Bunun neticesinde de Amerika'da Yahudi toplumunun temelleri atılmaya başlanmıştır. Amerika'da Yahudiler özgürlüklerini elde etmeden bile, rahat ortama sahip olmaları, ilk kez kendilerine ait bir toprak parçasının ayrılmaz bir bütünü olarak görmüşlerdir.¹⁰²

Modern dünyaya en fazla ayak uyduran mezhep olan Reformist Yahudiler, Almanya'da ortaya çıkmış olsa da Amerika Birleşik Devletleri'nde sistematik hâle gelerek bugünkü kimliğini kazanmıştır. Aynı zamanda bu mezhep için Liberal veya İlerlemeci Yahudilik denilmiştir. Bu açıdan bakıldığında reform tek bir zamanda yapılmış bitmiş bir şey olmayıp zamana yayılan bir faaliyet olarak da karşımıza çıkmaktadır. İlk filizlenmesini Almanya'da gösteren bu hareketin Amerika'daki kurucusu olarak kabul edilen isim ise İsaac Mayer Wise (ö.1900)'dir.¹⁰³

¹⁰⁰ Mahmut Salihoğlu, "Isaac Mayer Wise: Reformist Yahudiliğin Kurucusu", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 2016, 169.

¹⁰¹ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, 247.

¹⁰² Tiryaki, *age.*, 22-23.

¹⁰³ Daşbadem, *age.*, 71-72.

Amerika’da önemli başarılarla imza atan Reformistler, Avrupa’da Ortodoksların bariz üstünlüğüne karşı ayakta kalmaya çalışırken, Amerika’da böyle bir durum söz konusu olmamıştır. 19. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Doğu Avrupa’dan alınan göçlerle yoğun bir Yahudi nüfusuna sahip olunmuştur. Bu göçler ve rahat ortamın da etkisiyle Amerika Birleşik Devletleri’nde hatırı sayılır bir konuma ulaşmışlardır. Kısa zamanda Avrupa’da yapılan reformdan daha radikal reformlar yapılmıştır.¹⁰⁴

1885 yılında Reformistlerin temel prensiplerinin belirlendiği Pittsburgh Konferansı yapıldı. Bu konferansla Amerika’da bulunan reformcular arasındaki farklar kaldırıldı. Daha sonraları ise Amerikan hahamları Merkez Konferansı kuruldu.¹⁰⁵ Pittsburgh Platformu’nda alınan bazı maddeler tepki alması üzerine zamanla değişime uğramıştır.

3.1.1.3. Reformist Yahudiliğin Kurucusu: Isaac Mayer Wise (1819 - 1900)

Prag ve Viyana’da öğrenim gören Isaac Mayer Wise, 1846 yılında New York’a göç etmiş, burada Ortodoks Yahudilere sinagogda Rabbi olarak göreve başlamıştır. Dinde yapmış olduğu bazı yeniliklerle, kendisine tepki gösterilmesi neticesinde Anshe Emeth adıyla kendine ait sinagog kurmuştur. Isaac Mayer Wise ve taraftarlarının oluşturduğu reform yanlısı bu sinagogda, tarihte ilk kez kadın - erkek karışık olarak oturmalarına müsaade edilmiştir. 1854 yılından itibaren ölümüne kadar Cincinnati’de Bne’i Jeshurun cemaatinde Rabbilik yapan Wise, 1856 yılında da reform ideolojilere sahip Minhag America adında bir dua kitabı (Sidur) yayımlamıştır. Wise’nin Yahudi toplumuna büyük etki etmesi, onun çok büyük bir bilgin olmasından değildir. Onun kurmuş olduğu kurumların Amerikan Yahudilerinin ihtiyaçlarını karşılamasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁶

Isaac Mayer Wise’nin Amerika Birleşik Devletleri’nde kurmuş olduğu kurumlar bugünkü Amerikan Yahudiliğinin sistemleşerek gelişmesinde büyük katkı sağlamıştır. Bu kurumlar çalışmamızın ilerleyen kısımlarında tek tek ele alınıp incelenecektir.

¹⁰⁴ Tiriyaki, *age.*, 23.

¹⁰⁵ De Lange, “Bugünkü Yahudi Dünyası”, IV, 153.

¹⁰⁶ Salihoğlu, “Isaac Mayer Wise: Reformist Yahudiliğin kurucusu”, 170-171.

3.1.1.4. Pittsburgh Platformu'nun Temel Prensipleri

1885 yılında kurulan Pittsburgh Platformu'nun maddelerini kısaca incelemeye geçmeden önce birkaç hususu eklemek doğru olacaktır. Bu platformun kurulmasıyla birlikte Amerikan Reformistleri diğer dinî gruplardan ayrılarak sistematik bir yapıya bürünmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Reformist Yahudilerin temel prensipleri oluşmuştur. Bu prensipler:

1. Yahudilik en doğru Tanrı fikrine sahiptir.
2. Reformist anlayışa göre bedenle diriliş ile birlikte ahirette Tanrı tarafından gelecek ödül/ceza kabul edilemez.
3. İsrailoğulları bundan sonra "ırkçı bir millet" değil, dinî bir cemaattir.
4. Yahudilik, tek Tanrı'nın varlığına inanan dinlerin mensuplarına, dinî hoşgörü ile yaklaşır.
5. İsrailoğulları tüm dünyada adaletin tesisini sağlamakla mükelleftir.
6. Geleneksel Yahudiliğin hukukunda modern döneme uygun olanlar kabul edilmekle birlikte, bunların harici kurallar geçersizdir
7. İsrail'e dönüş ile ilgilenilmez.
8. Reformist Yahudiler, Mesih'in geleceğine inanmaz.
9. Yahudilik zamanın ihtiyaçları ölçüsünde devamlı değişime uğramaktadır. Dolayısıyla Tanah ve Talmud bütün yönleri ile bağlayıcı değildir.
10. Kutsal kitaplarda geçen keramet hikâyeleri geçmişte insanların örf ve âdetleridir. Çünkü Yahudilik bilime zıt bir din değildir.¹⁰⁷

Pittsburgh Platformu'ndaki saymış olduğumuz bu prensipler Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Reformist Yahudiliğin felsefî temellerinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Bununla birlikte, yapılan bu Pittsburgh Platformu'nun neticesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Yahudiler arasındaki fikir ayrılıkları tam anlamıyla gün yüzüne çıkarak bölünmeleri de beraberinde getirmiştir.

Elli iki yıl aradan sonra Reformist Yahudiler ikinci bir toplantı daha yapmışlardır. 1937 yılında yapılan bu toplantı Columbus Platformu'nda Yahudiliğin bazı prensiplerinde mutabık kalınmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

¹⁰⁷ Daşbadem, *age.*, 73.

1. Yahudilik, İsrailoğullarının tarihsel dinî yaşantısı olmakla birlikte, insanın üstünlüğünü hedefleyen evrensel bir şeriattır.
- 2 Tanrı'nın varlığına ve birliğine iman şarttır.
- 3 Tora'ya iman şarttır.
- 4 Tanrı, insanı kendi suretinde yaratmıştır. Dolayısı ile ruhu ölümsüzdür.
- 5 Yahudilik, İsrailoğullarına ait bir din olmasının yanında, Yahudi olmayan birisi de Yahudiliğe girebilir.¹⁰⁸

3.1.1.5. Amerikan Reform Hareketinin Kurumsallaşması / kurumları

i. Union of American Hebrew Congregations (Amerika İbrani Cemaatleri Birliği)

Amerika'da Yahudilerin sinagog kurmak için herhangi bir resmi daireden izin almaları gerekmedi. Bunun neticesinde Ortodokslarda olduğu gibi Reformistlerin de kendi sinagoglarını rahat bir şekilde oluşturma şansları olmuştur. Isaac Mayer Wise, yanındakiler ile birlikte Amerika'nın çeşitli eyaletlerinde olan Yahudi cemaatlerini bir arada tutmak amacı ile "Union of American Hebrew Congregations" (Amerika İbrani Cemaatleri Birliği) kurumunu oluşturmuştur. 2003 yılında "Union of American Hebrew Congregations" ismini "Union for Reform Judaism" (Reform Yahudiliği Birliği) olarak isim değişikliğine giden kurum, bugün ABD'deki Yahudilerin %35'i olan Reformist kurumların öncüsü konumundadır.¹⁰⁹

ii. Hebrew Union College (İbrani Birliği Koleji)

Amerika'ya din adamları uzun süre Avrupa'dan gelmiştir. Gelen bu din adamlarının, Amerikan Yahudilerinin taleplerine karşılık verememesi üzerine, bütün Yahudilere hizmet edecek bir rabbi okulu kurulmuştur. Başlarda toplumun her kesiminden öğrenciler tarafından yoğun talep olmuştur. Ancak 1875 yılında kurulan okulun ilk mezuniyet gecesinde koşer¹¹⁰ olmayan ikramların yapılması krize neden olmuştur. Bu olaydan sonra tepki olarak Muhafazakâr Yahudiler de 1886 yılında New York'ta "Jewish Theological Seminary" okulunu kurmuşlardır. Ancak "Hebrew Union

¹⁰⁸ Ravza Aydın, "Yahudi İman Esasları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, 25, XIV, 206.

¹⁰⁹ Salihoğlu, "Isaac Mayer Wise: Reformist Yahudiliğin Kurucusu", 172.

¹¹⁰ Koşer: Uygun, helal anlamındadır. Buna göre, dinî geleneklere uygun olarak hazırlanmış yiyecek ve içecekler ve bu tür yiyecek ve içecekleri satan dükkânlar için kullanılan isim. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 313.

College”, ilk rabbi yetiştiren okul olması sebebiyle önemini hep korumuştur. “Hebrew Union College”den 1972 yılında mezun olan Sally F. Priesand, ilk kadın Rabbi olmuştur.¹¹¹

iii. **Central Conference of American Rabbis (Amerikalı Rabbiler Merkez Konferansı)**

1889 yılında kurulan Amerikalı Rabbiler Merkez Konferansı'nın ilk başkanı olarak Isaac Mayer Wise seçilmiştir. Wise, kurumun ihtiyaçlarını karşılama konusunda önemli bir yere sahip olmuştur.¹¹² Reformist Yahudileri bir çatı altında toplayan “Central Conference of American Rabbis”, dinî konularda görüş alışverişi sağlamalarına imkân vererek, alınan kararların Yahudi topluma duyurulmasını da sağlamıştır.¹¹³

3.1.1.6. Reformist Yahudiliğin Temel İnanç esasları

Modern dönemin siddur¹¹⁴ dualar kitabına Moşe ben Meymun'un iman esasları eklenmiştir. Ancak Reformistler topladıkları çeşitli platformlarda Yahudi iman esaslarını belirleme hususunda mutabık olamamışlardır. Buralarda alınan kararlar daha çok temel prensipleri oluşturmaktan ziyade, dönemin şartlarına göre insanların ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla en uygun hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber Yahudiliğe girecek birinin kabul etmesi gereken şartlar da ifade edilmiştir. Bu şartlar: 1. Tanrı birdir. 2. İnsan Tanrı suretinde yaratılmıştır. 3. Ruh ölmeyecektir. 4. Ölüm sonrası dirilme vardır. 5. İsrail'in özel bir yeri vardır.¹¹⁵

a. Tanrı İnancı

Yahudiliğin en temel prensibi tek Tanrı inancıdır. Tanrı, evrenin biricik yaratıcısıdır. İnsanı var eden de o'dur. Kendisine bir mekân atfedilemeyen Tanrı, varlığı da sonsuzdur.¹¹⁶ Bu açıdan Yahudiler Tanrı anlayışı bakımından İslam'a yakındırlar. İslam'da ise; onun varlığına, birliğine, her şey ona muhtaç olduğu halde onun hiçbir

¹¹¹ Salihoğlu, “Isaac Mayer Wise: Reformist Yahudiliğin Kurucusu”, 173.

¹¹² Tiryaki, *age.*, 62.

¹¹³ Salihoğlu, “Isaac Mayer Wise: Reformist Yahudiliğin Kurucusu”, 174.

¹¹⁴ Siddur: Yahudilerde ayinlerde kullanılan, pek çok döneme ait dua, şiir ve ayinlerden oluşur.

Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 341.

¹¹⁵ Aydın, “Yahudi İman Esasları”, 2012, 206.

¹¹⁶ Tiryaki, *age.*, 64.

şeye muhtaç olmadığına, doğmamış olduğuna, yine doğurulmamış olduğuna ve onun hiçbir şekilde özdeşi olmadığı inancı vardır.¹¹⁷

Başkanı Isaac Mayer Wise öncülüğünde kurulan Reformist Yahudilerin Pittsburgh Platformu'nda alınan kararlardan bir tanesi de Yahudiliğin en üstün Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu ve dinî yaşantıda Tanrı insan düşüncesinin merkezinde olduğudur. 1937 yılındaki platformda da Tanrı'nın var olmakla birlikte bir olduğu ilkesi mevcuttur.¹¹⁸

b. Ahiret İnancı

Reform hareketlerinin öncüsü olan Moses Mendelssohn, ahiret inancı ile ilgili görüşünü ifade ederken dirilişten ziyade ruhun ölümsüzlüğü konusu üzerinde durmuştur. Ruhun madde olmadığını söyleyen Moses Mendelssohn, bedenle birlikte yok olmayacağını, bedenin ölümünden sonra o bir zamanlar dünyada yaşadığını bileceğini söyler. Eserlerinde, ruhun ölümsüzlüğüne çok fazla işaret etmiştir. Bilhassa Eflatun'un fikirlerinin temel alındığı "Phaedon" eserinde ruhun ölümsüzlüğüne kanıt getirme çabası içinde olmuştur. Cennet cehennem konusunda da fikirlerini açıklayan Moses Mendelssohn, hiç kimsenin yaptıkları fiillerinde özgür olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, ancak insan neden sonuç ilişkisi çerçevesinde doğru ile yanlışın ne olduğunu bilebilir. Bundan dolayı hür iradesi olmayan insan cezalandırılabilir mi? Dolayısı ile ebedî ceza yoktur.¹¹⁹

Mendelssohn, yargılama veya ceza verme gibi meseleleri dinî otoritenin elinden alarak onu dünyevi otoritelere vermiştir. Buna göre dünyevi otorite inançları farklı olsa da bir arada yaşayabilmeleri adına gerektiğinde ödül veya cezaya başvurabilir.¹²⁰ Bu bakımdan kurtuluşun da Yahudilerle birlikte Yahudi olmayanlar açısından da gerçekleşeceğini beyan eder. Mendelssohn görüşleri temel alınarak Reformist Yahudiliğin de ahiret inancı konusundaki felsefesi oluşmaya başlamıştır. Öldükten sonra yeniden dirilme inancı zamanla terk edilmeye başlanmıştır. Yerine ruhun

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, İhlas Suresi (112), Ayet: 1-4.

¹¹⁸ Aydın, "Yahudi İman Esasları", 2012, 189-210.

¹¹⁹ Taşpınar, İsmail, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, 270-271.

¹²⁰ Özmen, "Moses Mendelssohn ve Martin Luther'in Karşılaştırılmasına Dair Bir İnceleme", 563.

ölümsüzlüğü gelmiştir. Diriliş konusu da bir süre sonra dua kitaplarından dahi çıkarılmıştır.¹²¹

Dirilişin yerine ruhun ölümsüzlüğü anlayışına sahip olan Reformist Yahudilerce, Pittsburg Platformu'nda alınan kararlardan bir tanesi de şudur: “Yahudilik'te herhangi bir kökü bulunmayan bedensel diriliş ile cehenneme imanı reddetmektedir.” Bu anlayış daha sonra harekette de karşılık bularak eski dinî kitaplarda geçen diriliş ibarelerine ruhun ölümsüzlüğü yorumunu getirmişlerdir. Zamanla da Amerika Birleşik Devletleri'nde Reformist Yahudiler, ruhun ölümsüzlüğünü ibadet kitaplarında bahsetmeye başlamışlardır. Bununla birlikte Yahudi geleneğindeki mükâfat ve ceza meselesine de eleştiri getirmişlerdir. İnsanın, Tanrı'nın emrini yerine getirmesi, görevidir. Bunda karşılık beklememelidir, düşüncesi hâkimdir.¹²²

Reformist harekete göre, Tanah'ta geçen “Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı”¹²³ ve “...canı Allah'ın Rabbin yanında hayat demetinde bağlı kalacaktır.”¹²⁴ ifadeleri, geleceğin yorumlanması hususunda insanlara yeni bir ideoloji ortaya koymalarını sağlamıştır. Bu ifadelere dayanarak Reformist Yahudiler ruhun ölümsüzlüğü inancına sahip olmuşlardır.¹²⁵

c. Kutsal Kitap Anlayışı

Haskala hareketinin babası olan Moses Mendelssohn, Tevrat'ın İsrailoğullarına ait olduğunu, dolayısı ile Yahudi olmayan insanların mensubu oldukları şeriat ile kurtuluşu elde edebileceklerini söylemektedir. Buna göre Yahudi olmayan diğer insanlar da kurtuluşa kavuşabileceklerdir. Bütün bunların sonucu olarak da, Yahudiliğin mensubiyet kazanmak gibi bir derdi olmamıştır. Yahudiliğin felsefesini oluşturmaya çalışan Mendelssohn, dinin temel prensiplerini belirlemeye çalışmıştır. Moses Mendelssohn, vahyin varlığına inanmakla birlikte Tevrat'ın içeriğinin vahye dayandığı ideolojisini reddetmektedir. Onun düşüncesine göre, Yahudiler Sina'da dine ait

¹²¹ Taşpınar, *age.*, 272-273.

¹²² Tiryaki, *age.*, 67-68.

¹²³ Tekvin, 1/27.

¹²⁴ I. Samuel, 25/29.

¹²⁵ Taşpınar, *age.*, 274.

herhangi bir şey almamışlardır. Aldıkları sadece şeriattır. Dinî anlayışı elde etmek için vahye gerek yoktur. Akıl kendine yeter.¹²⁶

Yahudilik'te değişim devam ettiği için, gelenekle ilintili olan Tevrat'ın bugün tümü ile bağlayıcı olmadığını¹²⁷ söyleyen Mendelssohn'un görüşleri Reformcu Rabbiler tarafından daha ileri götürülerek Sina'da gelen vahyin değişmezliğinin aksine, zamanın ihtiyaçlarına göre değişime uğradığı fikrine sahip olmuşlardır. Moses Mendelssohn'un fikir takipçilerinden Abraham Geiger, vahiy aklın keşif ve bilimin icatları ile devamlı olarak değişim geçirmektedir. Isaac Mayer Wise'e göre ise, Tevrat'ın sadece on emri vahiy olup geri kalanı ise zamanın ihtiyaçlarına göre Musa tarafından oluşturulmuştur.¹²⁸

Pittsburgh Platformu'nda alınan kararlar, 1937 yılında Guiding Principles of Reform Judaism (Reform Yahudiliğin Temel Prensipleri) olarak kabul edilen prensipler tekrar gözden geçirilmiş olsa da, kutsal kitap hakkında herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹²⁹

1885 yılında Amerika Birleşik Devletleri Reformist Yahudileri tarafından kurulan Pittsburgh Platformu'nda "Yahudilik zamanın ihtiyaçları ölçüsünde devamlı değişime uğramaktadır. Dolayısıyla Tanah ve Talmud bütün yönleri ile bağlayıcı değildir"¹³⁰ kararı alınmıştır. Sonuç itibari ile alınan bu karar Amerikan Reformistlerin Tevrat hakkındaki fikrine de ışık tutmaktadır.

Buna göre Reformist Yahudiliğe göre Tevrat, Yahudilerin Tanrı anlayışlarının deneyimlerini yazıya geçirilmiş kültürel sözleri içermektedir. Bu metindeki kanunlar, mucizevî olaylar vs. geleneksel Yahudiliğin ideolojisinden meydana gelmiştir. Yahudi halkının atalarının dinî deneyimlerini anlatan bu metnin, bugün herhangi bir hükmü kalmamıştır.¹³¹

¹²⁶ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2018, 162-163.

¹²⁷ Tiryaki, *age.*, 65.

¹²⁸ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 163.

¹²⁹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 165.

¹³⁰ Daşbadem., *age.*, 73.

¹³¹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 166.

3.1.1.7. Reformist Yahudilikte İbadet

Reformist Yahudilikte, din hizmeti hususunda birlikte hareket eden kadın ve erkekler, ibadet esnasında da bir arada otururlar. İbadet dili olarak son zamanlarda İbranice kullanılsa da genel itibariyle İngilizcedir. İbadet esnasında ise, kippa¹³² isteğe bağlı olarak takılmaktadır. Reformist Yahudilere ait bütün sinagoglarda org ile ibadet yapılmaktadır. Bununla birlikte Yahudiliğin inancına göre cemaat ile ibadet yapılabilmesi için en az on yetişkin erkeğin hazır bulunması şartını Reformist Yahudiler, sinagogda çok beklenildiği gerekçesi ile esneterek bir iki bazen üç kişinin yeterli olacağı kanısına varılmıştır.¹³³

Yahudi din adamlarının çoğunluğu din dışı evliliği onaylamamıştır. Genel kabule göre ve Halaka'nın¹³⁴ getirmiş olduğu kanunlar çerçevesinde bir kişinin Yahudiliğe kabulünde Yahudi bir anneden doğmuş olma şartı vardır. Çoğu Reformist Yahudiler bunu desteklemekle birlikte bu hususta da farklı bir görüş ortaya koyan Reformist Yahudi hahamlar da vardır. Bu hahamlar, çiftin din değiştirmeleri ile sorunun halledileceğini düşünmüşlerdir. İlerleyen zamanlarda ise bir adım daha ileri giderek, anne babası Yahudi olmayan çocuklar da Yahudi olarak kabul edilmeye başlanmıştır.¹³⁵

Modern Amerikan Yahudilerinde Şabat¹³⁶, sadece yasakların yerine getirilmesi gereken bir gün değildir. Bununla birlikte Şabat, Kutsal Kitabın okunduğu, kişinin ailesi veya arkadaşları ile yemek yediği, bu günün maneviyatına uygun ilahilerin söylendiği, sinagogda ibadet yapıldığı kutsal bir gündür.¹³⁷

¹³² Kippa: Yahudilerde erkekler tarafından başa takılan takke. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 221.

¹³³ Tiryaki, *age.*, 69.

¹³⁴ Halaka: Yahudilerin hukuk öğretilerine verilen ad. Doğrudan Musa'nın kanunlarına dayanmamakla birlikte, kaynağını sözlü gelenekten almaktadır. Zaman zaman Halaha olarak da kullanılmaktadır. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 153.

¹³⁵ Daşbadem, *age.*, 75.

¹³⁶ Şabat: Haftalık bir ibadet olan Şabat, cuma günü akşamı güneşin batmasıyla başlayıp cumartesi günü güneş batımına kadar devam eder. Yahudilikte on emrin ilki olan, Sinagogda yapıldığı gibi evde de yapılabilen Şabat ayinleri, tüm Yahudi gruplarında dini hayatın merkezini teşkil etmekle birlikte bütün gün ibadet ve dinlenmeyle, sevinç içerisinde kutlanmaktadır. Bkz. Ahmet Güç, "Mabet ve İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, 2013, XLIII.

¹³⁷ İsmail Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2017, 154-155.

Şabat kurallarına en sıkı bağlı olan Ortodokslarda elektrikli bütün aletlerin kullanımını yasak olduğundan, sinagoga yürüyerek giderler. Reformist Yahudiler de, bu kuralların çoğunu kabul etmediklerinden dolayı bu yasaklara uymazlar. Büyüyen Amerikan sokaklarında yürüyerek gidip ibadete yetişememektense, bu kuralları esnetmenin daha doğru olacağını düşünmüşlerdir.¹³⁸

Koşer yasaklarına gelecek olursak; Ortodoks Yahudiler bu yasaklara sıkı sıkıya bağlı kalmışken, Muhafazakâr Yahudilik ise, onlara bağlı kalmakla birlikte bu yasakları modern çağa uyum sağlamak maksadıyla yorumlamıştır. Reformist Yahudiliğe gelecek olursak, onlarda koşer kuralları hiç kabul edilmemektedir. Reformist Yahudilerin koşer kurallarını kabul etmemeleri diğer dinî gruplar tarafından zaman zaman tepki toplamıştır. Hebrew Union College'nin ilk mezuniyet gecesine katılan misafirlere koşer olmayan yemeğin ikram edilmesi "Tarihi Ekol"ün kurucusu Zacharias Frankel (ö.1875), Ortodoks ve Muhafazakâr Yahudilerden tepki alması, bunun örneklerinden birisidir.¹³⁹

Geleneksel Yahudi anlayışına göre, İsrail harici yerlerde, Yom Kipur¹⁴⁰ bayramı dışındaki bütün bayramlar iki gün olarak kutlanır. Dini modern çağın ihtiyaçlarına uydurmaya çalışan Reformist Yahudiler ise, bu âdeti değiştirerek bayramlarını bir gün olarak kutlamaya başlamışlardır.¹⁴¹

3.1.1.8. Reformist Yahudilikte Siyonizm

Yahudiler, Siyonizm konusunda görüş ayrılığına sahip olsalar da Siyonizm'i desteklemeyen hiçbir Yahudi düşünülemez. Reformist Yahudilik, 1948'de Yahudi devleti İsrail kurulana kadar Siyonizm'i Yahudiliğin tüm dünyada yayılıp evrensel bir din olmasının önünde engel olarak görmüştür.¹⁴²

¹³⁸ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 156-157.

¹³⁹ Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 2, XIV, 125.

¹⁴⁰ Yom Kipur Yahudiliğin en kutsal günü olarak kabul edilen Yom Kippur, Tişri ayının onuncu günüdür. Roş ha-şana ile Yom Kippur arasında geçen bu günlere on tövbe günleri denilmiştir. Bkz. Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak İbrahim'in Avraam'ın Çocukları*, çev., Çağlayan Erendağ & Levent Kartal, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2004, 154.

¹⁴¹ Daşbadem, *age.*, 77.

¹⁴² Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 137.

İsrail'in kuruluşuna olumlu bakan Reformist Yahudiler, altı gün savaşında yaşanan sıkıntılar karşısında İsrail halkı ile kenetlenmişlerdir. Reformist kültürde İsrail melodilerine rastlamak mümkündür. Bununla birlikte İsrail'in kuruluş yıl dönümü dinî tatil olmuştur. Reformist Yahudiler, Siyonizm'in sesini tüm dünyaya duyurabilmek amacıyla Union of Reform Zionists of America (Amerika Reform Siyonistleri Birliği) (ARZA)'yı kurmuşlardır.¹⁴³

3.1.2. Ortodoks Yahudiler

3.1.2.1. Ortodoksluk ve Modern Ortodoksluğun Oluşumu

Samson Raphael Hirsch (ö.1888)'in Avrupa'da başlatıp daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınan Modern Ortodoksluğa geçmeden önce Ortodoksluk ne demektir. Bunun üzerinde durmak gerekir. Çünkü bu iki terim birbiri ile ilintilidir. Buna göre, Ortodoksluk veya Ortodoks Yahudilik modern dönemde reformcular arasında dinî geleneklere en fazla bağlılık gösteren kesime denilmektedir. Reformistlerin getirmiş olduğu yeni uygulamalara karşı tepkisini ortaya koyan kimseler için de kullanılan bir tabirdir. Diğer bir ifade ile zamanla gelişim gösteren Rabbani Yahudilik¹⁴⁴ ile anlamdaştır.¹⁴⁵

Modern veya Yeni Ortodoksluk hareketine gelecek olursak Yahudi geleneğinde bulunan değişim rüzgârının etkisi ile Tevrat'ı modern dünyaya entegre etme çabalarıdır. Reformistlerin akılcılığına karşın Samson Raphael Hirsch ise, değişimi kabul etmekle birlikte, yapılacak değişimlerde geleneğin çizgisinden hiçbir şekilde çıkılamayacağı üzerinde durmaktadır.¹⁴⁶

Babaları Yahudi annesi Yahudi olmayanı dine kabul etmezken din değiştirmenin de kendi başına Yahudiliğe geçmesi ile mümkün olmadığını söyleyerek, kabul edilmezler. Bunun için en az üç kişiden meydana gelen "bet din"¹⁴⁷ (Yahudi dini

¹⁴³ Tiryaki, *age.*, 34-35.

¹⁴⁴ Rabbani Yahudilik: Kudüs'te mabedin yıkılışı sonrası ve Orta Çağda Kitab-ı Mukaddes'i kendi zamanlarına uydurmak amacı ile Rabbilerin yapmış oldukları çalışmalar ve bunların neticesinde ortaya çıkan öğretiler. Bkz, Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 316.

¹⁴⁵ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 461.

¹⁴⁶ Gürkan, *Yahudilik*, 99-100.

¹⁴⁷ Bet Din: Dinî konsey. Yahudilerin buldukları her yerde dinî bir konsey oluşturmaları gerekmektedir. Bu konseyler Diasporada daima olmuştur. Büyük ve küçük sahedlerden

mahkemesi) huzurunda dine kabul edilmektedir. Bunun sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çok Yahudi'nin her yıl Yahudiliğe geçmek için tüm işlemleri yaptığı görülmektedir. Kadın konusunda da katı kuralları ile bilinen Ortodokslukta kadınlarla erkekler sinagogda ayrı ayrı oturmaktadırlar. Haham olamayan kadınlar dinî ayinlere de dâhil olamamaktadırlar.¹⁴⁸

Günümüz tabiriyle, modern Ortodoksluk, Amerika Birleşik Devletleri'nde "Ortodox Union" kuruluş tarafından temsil edilmektedir. New York'ta kurulmuş Yeşiva Üniversitesi ve ona bağlı Rabbi İsaac Elchanan Theological Seminary'de yetişmiş Rabbiler ve bu okulların öğretim görevlilerinin doktrinleri, modern Ortodoksluğun ideolojisinde de etkili olmaktadır. Bunların fikirleri çerçevesinde modern Ortodoksluk faaliyeti yürütülmektedir. Adı geçen Yeşiva Üniversitesi'nde dinî bilgiler ile seküler bilgiler birlikte verilmektedir. Amerikan Ortodoksluğu olarak da ifade edilen bu gruba yön veren Rabbilerin en önemlilerinden birisi de, Joseph Soloveitchik'tir. İsrail'de ise Yeşiva Üniversitesi'ne benzer Bar-Ilan Üniversitesi bulunmaktadır.¹⁴⁹

3.1.2.2. Modern Ortodoks Yahudiliğin Kurucusu: Samson Raphael Hirsch

1808 yılında Hamburg'da dünyaya gelen Samson Raphael Hirsch (ö.1888), gelenekçi bir aile içerisinde yetişmiştir. Reformistler, kendi gruplarının ilk sinagogu kabul edilen Hamburg Reformist sinagoguna babası karşı çıkmıştır. Dedesi Mendel Frankfurter ise Hamburg'un ilk Talmud Torah okulunu kurmuştur. Moses Mendelssohn'un Haskalası'nın etkisinde olan Jacob Ettlinger (ö.1871) ve Isaac Bernays (ö.1849)'den ders alan Samson Raphael Hirsch, bu hocalarından derinden etkilenmiştir. Dolayısı ile diğer geleneğe bağlı kesimlere nispeten, daha geniş bir ufka sahip olmuştur. 1830'da Oldenburg'a haham olan Samson Raphael Hirsch, Ben Uziel'in On dokuz Mektubu ve Horeb, diasporada İsrail'in Görevleri gibi kitapları aracılığı ile gençlere geleneğin önemini anlatmıştır. Moravya hahambaşılığı teklifini kabul eden Samson Raphael Hirsch'in bazı dinî faaliyetleri, aşırı Ortodokslar tarafından tepki almıştır. Avusturya Parlamentosunda da görev alan Yahudi halkına hatırı sayılır hizmetleri

meydana gelen bu konsey, bazı davalara bakardı. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 116.

¹⁴⁸ Daşbadem, *age.*, 63-64.

¹⁴⁹ Gürkan, *Yahudilik*, 100.

olmuştur. Reformistler tarafından Yahudiliğe yapılan reformların, asimilasyona uğramak gibi bazı sıkıntılar doğurması üzerine 1851 yılında Samson Raphael Hirsch, Frankfurt Ortodoks cemaati hahamlığı görevini kabul etmiştir. Baş hahamlığı bırakıp bu yeni görevini ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Almanya'da Yahudilerin sorunları ile ilgilenen Samson Raphael Hirsch, reformistlerin üstün olduğu Frankfurt'ta Ortodoksların liderliğini üstlenmiştir.¹⁵⁰

Almanlar bir dönem dünyanın güçlü bir konumuna gelmişlerdir. O dönem Yahudiler de ekonomik olarak güçlü bir millettir. Her ikisinin de ister istemez güçlenmelerinde birbirlerine etkisi olmuştur. İş hayatında başarılı olan Yahudi halkı Almanya'yı da çok seviyorlardır. Modern Yahudiliğin oluşumunun merkezi Almanya'dır.¹⁵¹ Daha sonraları ise ABD'ye taşınarak büyük gelişimi burada olmuştur.

Samson Raphael Hirsch, Yahudilerin herkes gibi eşit haklara sahip olması Almanlara tehdit oluşturmazken, Yahudilerin dinî geleneklerini yaşamalarında da bir problem teşkil etmeyeceğini düşünmektedir. Sinagog inşaatından daha çok okul inşaatına önem veren Hirsch, seküler eğitimin üzerinde de hassasiyet göstermiştir. Babilanya ve İspanya'da, Yahudi din adamlarının da seküler ilimlerle ilgilendiğini ifade etmiştir. Döneminde Kitab-ı Mukaddes tenkitçiliği yaygındır. Samson Raphael Hirsch, Tora'nın tamamı "Tanrı kelamı" demiştir. Sinagogda ufak şekli değişiklikler yapan Samson Raphael Hirsch, Reformistlerin ibadetlere getirmiş oldukları değişikliklere ise şiddetle karşı durmuştur. Yahudi geleneğini modern çağa uydurma çabasıyla da ön plandadır. Onun geliştirmiş olduğu Modern Ortodoks yorumu Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli bir konuma sahip olmuştur. Samson Raphael Hirsch'e göre; günümüzdeki Ortodoks Yahudilik, modern dönem ile Yahudi geleneğinin karışımından oluşmaktadır.¹⁵²

¹⁵⁰ Mahmut Salihoğlu, "Avrupa'ya Giriş Hikâyesi Samson Raphel Hirsch (1808 - 1888) ve Modern Ortodoks Yahudilik", *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19 Eylül 2001, 174-175.

¹⁵¹ Johnson, *age.*, 430.

¹⁵² Salihoğlu, "Avrupa'ya Giriş Hikâyesi Samson Raphel Hirsch (1808-1888) ve Modern Ortodoks Yahudilik", 176-177.

3.1.2.3. ABD'deki Modern Ortodoksların Temel Prensipleri

Amerika Birleşik Devletleri'nde Ortodokslar, değişimin tüm yönlerini kabul etmemekle birlikte, değişim yanlısı da olmuşlardır. Modern dünyayı Tevrat'ın emir ve yasaklarına entegre etmeye çalışmışlardır. Bu açıdan da kendilerine modern Ortodoksluk denilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bu modern Ortodokslar, bazı birtakım prensiplere sahip olmuşlardır. Bunlar:

1. Üniversite hayatında; sanat, bilim ve kültürde faaliyet gösterilmelidir.
2. Dinî prensiplerin olmadığı konularda diğer bütün Yahudi dinî gruplarla birlikte ortak faaliyet yürütülmelidir.
3. İsrail Devleti'nin kuruluşunu kabul ederek, World Zionist Agency (Dünya Siyonist Teşkilatı) (WZO)'ya dâhil olunmalıdır.
4. Geçmişteki katı gelenekçilerin Halaka anlayışlarının aksine, zamanın ihtiyaçları ölçüsündeki daha yumuşak Halaka anlayışı benimsenmelidir.¹⁵³

3.1.2.4. Ortodoks Yahudilikte Mesih

Eski Ahit'te sembolik ifadelerle ele alınsa da, Talmud'da detaylıca ele alınan Mesih, zamanla Yahudiliğin imanının şartları arasında yer alarak kurumsallaşmıştır. Tarih ile dinin iç içe girdiği Yahudilik de, zamanla maruz kaldıkları zulümlerden kendilerini kurtaracak "Mesih inancına" yönelmişlerdir.¹⁵⁴

Yahudi filozoflarından olan Musa b. Meymun'un belirlemiş olduğu on üç iman esasları arasında da yerini alan Mesih inancı, Yahudilerin günlük dualarında da iman ikrarı olarak yer almaktadır. Bu inanç Reformistler tarafından reddedilmekle birlikte, modern dönem Ortodoks Yahudileri tarafından halen korunmaktadır.¹⁵⁵

3.1.2.5. Kutsal Kitap Anlayışı

Modern Ortodoksluğun temsilcisi olarak kabul edilen Samson Raphael Hirsch, Tevrat'ta geçen 613 mevzuat ve onların açıklaması olarak kabul edilen Rabbani

¹⁵³ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 462.

¹⁵⁴ Sami Baybal, "Modern Yahudilikte Mesih İnancı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Bütün Yönleri İle Yahudilik Uluslararası Sempozyum*, 18-19 Şubat 2012, 341-342.

¹⁵⁵ Baybal, "Modern Yahudilikte Mesih İnancı Üzerine Bazı Mülâhazalar", 346.

mevzuatının günümüzde de geçerli olduğunu söylemiştir. Söz konusu yazılı ve sözlü mevzuatlar Yahudiliği ayakta tutan yapı taşlarıdır. Bu sınırlar içerisinde Yahudiler de modernleşerek günümüz dünyasına adapte olabilirler. Yahudiliği modernleştirmek anlamsızdır. Halaka'nın değişmesinin mümkün olmadığını, aksine onun her çağa uygun olduğunu iddia eder.¹⁵⁶

Ortodoks Yahudilere göre, yazılı Tevrat'ın harfi harfine Tanrı'nın Hz. Musa'ya yazdırdığına ve sözlü Tevrat olan Mişna, Talmud'un da vahiy olduğuna inanmaktadırlar.¹⁵⁷ Bütün bu kutsal eserlerin vahiy kaynaklı olduğunu söyleyen Ortodokslar, kutsal kitabın yazılı ve sözlü yasalarının mutlak otoritesi kabul edilmekle birlikte bunlarda yapılan herhangi bir değişikliğe de şiddetle karşı çıkmışlardır.¹⁵⁸

Ortodoks Yahudiler açısından Tevrat, tarihî kaderiyle ilintili bir kutsal kitaptır. Bu açıdan Ortodoks bir Yahudi kutsal kitabını okurken kendini keşfeder, geçmişi anlatan olaylar olup bitmemiştir. Günümüzde de hâlâ etkisini göstermektedir. Onlar açısından eleştirmenlerin ne dediğinin bir anlamı yoktur. Onlar 'Tevrat ne diyor' bununla ilgilenmektedirler.¹⁵⁹

3.1.2.6. Ahiret İnancı

Ortodoks Yahudilik, ahiret konusundaki inançlarını Rabbani Yahudilikte olduğu gibi geleneksel inançta bulunan ölüm sonrası dirilişi, ibadetlerin bir cüzü olarak ilk hâli ile korumaktadırlar. Modern Ortodoksluk anlayışının dinî liderlerinden Joseph Soloveitchik (ö.1993)'in düşüncesine göre, ölüm sonrası diriliş tam manası ile açıklanamasa da Tanrı'nın adaleti gereği buna inanmanın gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Tanrı'nın cennet ile cehennemi vermesi için dirilişin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bazıları ise dirilişi, lafzî mana ile anlamının ötesinde sembolik olarak inanmışlardır. Bu anlamda, ruhun kurtuluşunun insanın Tanrı rızası çerçevesinde yaptıkları sayesinde gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 174.

¹⁵⁷ Daşbadem, *age.*, 62.

¹⁵⁸ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 175.

¹⁵⁹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 177.

¹⁶⁰ Taşpınar, *age.*, 275-276.

3.1.2.7. Ortodoksluğun Siyonizm İle İlişkisi

Ortodokslar, Siyonizm'e Yahudiliğin yerine seküler milliyetçiliği tetikleyerek Mesih öncesinde kutsal topraklara göçü tetiklediği gerekçesi ile karşı durmuşlardır. 19. yüzyılın son zamanlarında ortaya çıkan Siyonizm özellikle gelenekselci Ortodokslar tarafından bu durumu gerekçe göstererek şiddetli bir muhalefete maruz kalmışlardır.¹⁶¹

Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Ortodoks Yahudilere Modern Ortodoksluk da denilmiştir. Modern Ortodoksluğun temel prensipleri arasında ise, "İsrail Devleti'nin kuruluşunu kabul ederek, World Zionist Agency (Dünya Siyonist Teşkilatı) (WZO)'ya dâhil olunmalıdır." ibaresi yer almaktadır. Bu manada Amerika'daki Modern Ortodoksluk, bazı istisnalar haricinde İsrail'i tanıyarak Siyonizm'e destek vermiştir.¹⁶²

Her ne kadar dinî temelden dolayı karşı durmuş olsalar da, genel itibari ile Ortodoks Yahudilik Siyonizm karşıtı değildir. Ortodoksluk "Dindar Siyonist" (Modern Ortodoksluk) ile Antisiyonist Haredi (ultra-Ortodoks) olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁶³

3.1.3. Reformist ile Ortodoks Yahudilerin Karşılaştırılması

1. Reformistlerde ibadet, İngilizceye tercüme edilen kutsal kitaplardan yapılırken, Ortodoks Yahudilerde ise, İbranice yazılı kutsal kitaplardan yapılır.
2. Reformist Yahudilerde kadın-erkek sinagogda ibadet esnasında bir arada oturabilirken, Ortodokslarda böyle bir durum söz konusu değildir.
3. Ortodoks Yahudiler Şabat günü sinagoga yürüyerek giderken, Reformistler Şabat'ı ve dinî bayramları modern çağa uydurmaları gerekçesi ile yürümezler.
4. Ortodoksların uyguladığı yas tutma merasimi, Reformistlerce uygulanmamaktadır.
5. Mesihî çağa inanan Ortodoks anlayışından farklı olarak Reformistler, bu çağın insanlar doğruluktan ayrılmadığı zaman geleceğini söylemektedir.
6. Ortodoksların aksine ölmüşlerin dirileceğine, cennet ve cehennem varlığına inanılmaz.

¹⁶¹ Özalkan, *age.*, 79.

¹⁶² Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 462.

¹⁶³ Özalkan, *age.*, 80-81.

7. Ortodokslar bazı dinsel günlerde evliliğe yasak koymuşlardır. Reformcular bu yasalara uymazlar.¹⁶⁴

3.1.4. Muhafazakâr Yahudilik

3.1.4.1. Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı

Muhafazakâr Yahudiliğin tarihi 19. yüzyılda Almanya’da Frankel’in “tarihi-ekol” veya “pozitif-tarihi Yahudilik” felsefesine dayanmaktadır. Bu ekol aynı zamanda Muhafazakâr Yahudiliğin felsefesinin oluşmasında temel görevi üstlenmiştir. Bu felsefeye en önemli katkıyı sunan da Zacharias Frankel olmuştur. Ona göre Yahudilik yüzyıllar boyu değişmeden durmamış, aksine çağın gereklerine ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Duruma göre farklı değişimler göstermiştir. Yine ona göre, yapılan değişimler belirli menfaat elde etmek amacıyla değil, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde geleneğe bağlı kalınarak yapılmalıdır. Modernite ile Yahudi geleneğini uzlaştırmayı hedeflemiştir. Mesleğinin ilk yıllarında Reformist yanlısı bir tavır takınan Frankel, kendisini “ılımlı reformist” olarak ifade etmiştir. Daha sonraları reformistlerin dinde yaptıkları radikal yeniliklere karşı çıkmıştır.¹⁶⁵

Tutucu Yahudilik olarak da anılan “Pozitif Tarihsel” akımın lideri Zaharias Frankel¹⁶⁶, Frankfurt’ta Reformistler tarafından toplanan “Reform Rabbinic Conference” (Reformist Rabinik Konferansı) birinci toplanmasına katılmamıştır. İkincisine ise arkadaşlarının önerisi üzerine, yanlış kararlar çıkmasını engellemek amacıyla katılma kararı alan Frankel, konferansta “İbadet Mutlaka İbranice mi Olmalıdır?” tartışmasını protesto ederek oluşumdan istifa edip Dresden Baş Rabbilik görevine devam etmiştir. İbranicenin asırlar boyu İsrailoğullarının ibadet dili olduğunu düşünen Frankel, bu ayrılış kararıyla yeni bir oluşumun temellerini de atmış oldu. Ortodokslara göre dinin aynı din olduğunu, Tanrı’nın emirlerinin hiçbir şekilde değiştirilemez olduğunu söylerken Reformistlere göre, Yahudilik asırlar boyu dönüşüme uğramış ise, günümüz çağına göre de bu dini değiştirip dönüştürebiliriz.

¹⁶⁴ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 522-523.

¹⁶⁵ İsmail Başaran, “Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 1, 2017, 80-81.

¹⁶⁶ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 179.

Frankel'e göre ise Yahudilik zamana göre değişim yaşımiş olmakla birlikte İbrance'nin ibadet dili olması gibi temel öğretimleri değiştirmenin mümkün olmadığını söyler.¹⁶⁷

Bütün bu fikirler ışığında değerlendirildiğinde Zacharias Frankel, değişim yapılırken gelenekten ayrılmaması gerekliliğini ifade etmiştir. Yahudiliği kendi istek ve arzularına göre dönüştürmeleri demek, Tanrı'nın göstermiş olduğu emir ve yasaklarının çizgisinden çıkmayı ifade eder. Ona göre, değişimler yapılırken gelenek merkeze alınarak modern çağın ihtiyaçlarına göre yapılmalıdır.

Muhafazakâr Yahudileri, Reformistlerden ayıran başka bir olay ise “Koşer Olmayan Yemek Salonu” olarak ifade edilen olaydır. Bu olay da Amerika'da rabbi yetiştirmek amacıyla kurulan Hebrew Union College okulunun mezuniyet gecesinde gerçekleşmiştir. Bu gecede misafirlere yapılan ikram da Yahudilerce yenilemeyen istiridye, yengeç, karides ve kurbağa bacağı ikram edilmesidir. Bununla birlikte et ve süt ürünlerinin de karışık servis edilmesidir. Geleneğe bağlı kesim bu menüyü kendilerine hakaret olarak görmüşlerdir. Reformistler ise, özür dilemek yerine kendilerini savunmakla birlikte, yeme içme kurallarının değiştini ifade etmeleri üzerine, Amerikan Yahudilerinde bir daha bir araya gelinemeyecek düzeyde bölünmeler yaşanarak Muhafazakâr Yahudiliğin kurulması gerektiği fikri oluşmuştur. Reformistlerin 1985 senesinde Pittsburgh Platformu'nda bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine nihai bölünmeler yaşanmıştır.¹⁶⁸

3.1.4.2. Muhafazakâr Yahudiliğin kurucuları

a. Zacharias Frankel (1801 – 1875)

Muhafazakâr Yahudiliğin Avrupa'daki kurucusu olarak kabul edilen Frankel, “Pozitif Tarihi Yahudilik” düşüncesini kurmuştur. Bununla birlikte Almanya'da Reformistlerin faaliyetlerinin radikal olduğunu düşünen kesimlerin de sözcülüğünü yapmıştır. İlahiyatçı Zacharias Frankel, ana yurdu Prag'da Rabbi Bezalel Ronsberg denetiminde Talmud çalışmıştır. Budapeşte'de pozitif bilimler alanında eğitim görmüştür. Geleneksel dinî bilgi almasıyla birlikte, pozitif bilimleri öğrenmeyi de ihmal etmeyen Zacharias Frankel'in bu özelliği, geleneksel dinî kaynaklarını modern dönemin

¹⁶⁷ Başaran, “Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi”, 81-82.

¹⁶⁸ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 31.

usullerine göre tenkit getirmesine sebep olmuştur. Ona göre, gelenekten beslenen Yahudilik yıllar boyu sabit kalmayarak pek çok değişim yaşamıştır. Global bir şekilde asırlar boyu varlığını sürdürmüştür. Bu tarihî dönemlerde elde edilmiş klasik değerler dünyevi menfaat ve çıkarlar uğruna terk edilmemelidir.¹⁶⁹ Bu açıdan Yahudi dinî geleneğinde yapılacak reformların kökten değişime uğrayarak değil de, geleneğin çizgisinde yapılması gerektiğini söyleyen Zacharias Frankel, değişimde aşırıya kaçmayı ve maddi çıkarlar elde etmek amacıyla yapılmasının doğru olmadığını ifade etmektedir.

1854 yılında Breslau’da Yahudi Teoloji Semineri’nin yöneticisi olan Frankel, Mişna’ya sunum olarak kabul edilen (Darhe a-Mişna) ile Yerusalayim Talmud’una yorum getiren “Ahavat Tsiyon”u yazmıştır. Sözlü Tora’nın belirli kalıplar etrafında değil de modern eleştiri tarzı ile geleneğe bağlı olarak yorumlanması gerektiğini söylemiştir. İlave olarak Frankel, Tedor Herzl’in öncülüğünü yaptığı Siyonizm ideolojisini de kabul etmiştir.¹⁷⁰

Frankel’in oluşturmuş olduğu Tarihi Ekol felsefesi, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Muhafazakâr Yahudiler tarafından da benimsenmiştir. Çünkü Yahudiliğin değişen şartlarda kendisini yenilemeye fırsat sunan bu ekol, bunu yaparken de gelenekten bağlarını koparmadan yapılmayı öngörüyordu. Bu sayede Yahudilik asırlar boyu ayakta kalmış olmasına rağmen öz kimliğini de koruyabilmiştir.¹⁷¹ İleride daha detaylı olarak ele alacağımız Solomon Schechter (ö.1915) ise Muhafazakâr Yahudiliği Amerika’da sistematik hâle getiren kişi olacaktır.

b. Sabato Morais (1823 - 1897)

İtalya’ya bağlı Livorno kentinde doğmuş Sabato Morais (ö.1897), öğrenimini de aynı şehirde tamamlamıştır. Londra’da kontörlük görevinde bulunan Sabato Morais, 1851 yılında Amerika Birleşik Devletleri’ne göç ederek, Philadelphia’da da aynı görevine devam etmiştir. Reformistlerin dine karşı yaptığı reform faaliyetlerine Amerika’da tepki gösteren kesimin mensuplarından olan Sabato Morais, ilk açık tepkisini Hebrew Union College’nin mezuniyet gecesinde ikram edilen yemekten

¹⁶⁹ İsmail Başaran, “Zacharias Frankel ve Solomon Schechter’in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakâr Yahudiliğe Etkileri”, Türkiye *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 2018, 121-122.

¹⁷⁰ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 180.

¹⁷¹ Başaran, “Zacharias Frankel ve Solomon Schechter’in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakâr Yahudiliğe Etkileri”, 127.

ayrılarak göstermiştir. Öte yandan Tevrat'ın kendi çağına hitap ettiğini, dolayısı ile geçerliliğinin sorgulanması gerektiğini, yeni dünyaya uyarlanamayacağı, İsrailoğullarının bir ırk olmalarının aksine bir dinin mensubu oldukları fikirlerine de tepki göstermiştir. Pek çok erken modern dönem Yahudiliğın öncüleri gibi Sabato Morais, sadece kontörlük yaptığı Philadelphia'deki Yahudilerle değil, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan bütün Yahudilerin sorunlarına el atmaya çalışmıştır.¹⁷²

Amerika Birleşik Devletleri'nde Muhafazakâr Yahudiliğın kurulmasına öncülük eden Sabato Morais ve arkadaşları Frankel'in "Pozitif Tarihi Yahudilik" düşüncesini şiddetli bir şekilde savunmuşlardır. Amerika'da geleneksel Yahudilerin dünyevileşmelerinden endişe duyuyorlardı. Onlara göre Yahudilik, Frankel'in "Pozitif Tarihi Yahudilik" düşüncesini temel prensip kabul edip geleneğe bağılı kalınarak modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verilebileceği fikrini savunmuşlardır.¹⁷³

Sabato Morais, Reformist Yahudi grubundan ayrıldıktan sonra yeni oluşum sağlayacak olan, Muhafazakâr Yahudiliğın kurumu The Jewish Theological Seminary (JTS)'in kurulması hususunda arkadaşlarını ikna etmiştir. 1886 yılında kurulan (JTS)'in ölümüne kadar rektörlüğünü üstlenmiş olması açısından Muhafazakâr Yahudiliğe önemli katkısı olmuştur. JTS'de rektörlük görevinde olduğu yıllarda Sabato Morais, ortaya çıkan bu yeni oluşum için hiçbir zaman Muhafazakâr Yahudilik ismini kullanmamıştır. "Ester Kitabı" eserinin de sahibi olan Sabato Morais, İbranice ve İtalyancadan İngilizceye de bazı eserleri tercüme etmiştir.¹⁷⁴

c. Solomon Schechter (1847 - 1915)

Romanya'da dünyaya gelen Solomon Schechter, bir süre sonra Viyana'da Yahudilerden ileri gelen âlimlerinin kontrolünde "bet ha-midrash"¹⁷⁵ çalışmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Viyana Üniversitesi'nde felsefe programlarına da katılan Solomon Schechter, aynı zamanda Berlin Üniversitesi'nde seküler ve teolojik tetkiklerinde de bulundu. 1885'te "Westminster Review"de ilk makalesi "The Study of the Talmud"ı yayınlayan Solomon Schechter'in, çeşitli yayın organlarında yayımlanan

¹⁷² Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 54-55.

¹⁷³ Başaran, "Muhafazakâr Yahudiliğın Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi", 84.

¹⁷⁴ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 56.

¹⁷⁵ Yahudi teolojisi. Bkz. Başaran, "Zacharias Frankel ve Solomon Schechter'in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakâr Yahudiliğe Etkileri", 123.

pek çok makalesi, 1896 yılında "Studies in Judaism" ismi altında bir araya getirilerek tekrar yayımlandı. Bu makalelerin ana teması, İsrailoğullarının modern çağda ihtiyaç duydukları Yahudiliği reformcu bir anlayışla irdelemektir. İtalya'da bir süre araştırma yaptıktan sonra Londra'ya geçen Schechter, University Hall'de pek çok konferans vermiştir. 1895 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Pensilvanya Eyaleti'nin Philadelphia şehrindeki Gratz College'a eğitimci olarak gitmiştir. Bu okulda vermiş olduğu dersler "Jewish Quarterly Review"de yayınlandı. Araştırma yapması amacıyla Mısır ve Filistin'e gönderilen Schechter, Kahire'de bulunduğu esnada Yahudilik alanında yaptığı araştırmalarından dolayı Cambridge Üniversitesi kendisine 1898 yılında doktorluk derecesi vermiştir. 1900 yılında ise aynı üniversitenin kütüphanesinde Oriental Bölümü müdürü olarak göreve getirilmiştir.¹⁷⁶ İngilizceye hâkimiyeti ile ün yapmış olan Solomon Schechter, Yahudilik ve Rabinik teolojisi hakkında pek çok esere imza atmıştır. Bununla birlikte yeni kurulacak olan Yahudi devletinin düşüncesini de savunmuştur.¹⁷⁷

İngiltere'de Yahudilik ile ilgili yapmış olduğu araştırmalar neticesinde adından söz ettiren Solomon Schechter, Amerikan Yahudileri başta olmak üzere dikkatleri üzerinde toplamıştır. JTS'nin rektörlüğünü kendisine vermek isteyen dostu Mayer Sulzberger (ö.1923), kendisini daveti üzerine ABD'ye gitmiştir. 1902 yılından ölümüne kadar JTS'nin rektörlüğünü üstlenmiştir.¹⁷⁸

Schechter, JTS'nin rektörlüğüne geldikten sonra bu grup, onun liderliği ile sistemleşerek mezhep hâline gelmiştir. Bu mezhep Amerika Birleşik Devletleri'nde Muhafazakâr Yahudilik olarak ifade edilirken, Avrupa'da biraz daha gelenekçi sayılabilecek Masorti¹⁷⁹ diye anılacaktır. Kendisi aynı zamanda Muhafazakâr Yahudilerin ortak kabulü olan "Yahudi toplumunun ortak bilinci" anlamında "Katolik

¹⁷⁶ Başaran, "Zacharias Frankel ve Solomon Schechter'in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakâr Yahudiliğe Etkileri", 123-124.

¹⁷⁷ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 571.

¹⁷⁸ Başaran, "Zacharias Frankel ve Solomon Schechter'in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakâr Yahudiliğe Etkileri", 125.

¹⁷⁹ Masorti: Muhafazakâr Yahudiliğin Avrupa'daki adı için kullanılmaktadır. Avrupa'da geleneğe biraz daha yakındır. Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, 97.

İsrail” kavramının ilk mucididir. Solomon Schechter, Zacharias Frankel’in başlatmış olduğu çizgiden götürmeye çalışmıştır.¹⁸⁰

İleri derecede İngilizcesi olduğu bilinen Solomon Schechter, yeni ülke İsrail’i kabul edip “Sahip olduğum en değerli rüya” diyerek Siyonizm’e de destek vermiştir. İleri derecede dinî âlim de olan Solomon Schechter, aynı zamanda kendisi içselleştirilmiş reformlara da karşı durmuştur. Halaha’yı temel olarak kabul edip terkinin mümkün olmadığını düşünmüştür. Bununla birlikte Halaha’nın iman etmiş Yahudiler tarafından yorumlanabileceğini düşünmüştür.¹⁸¹

3.1.4.3. Muhafazakâr Yahudiliğe Bağlı kurumlar

a. The Jewish Theological Seminary (JTS)

Sabato Morais (ö.1937) ve H. Pereira Mendes (ö.1937) öncülüğü ile “Pittsburg Platformu”nda alınan kararlara karşı tepki olarak bir yıl sonra merkezi New York olmak üzere 1885 yılında kurulmuştur.¹⁸² Frankel’in Breslau’da bulunan okulunda olduğu gibi Morais de seküler ve dinî eğitimi birlikte vermiştir. Solomon Schechter, Amerika’ya geldikten sonra onun liderliğinde bu okul büyüyerek gelişti. İlerleyen zamanlarda Muhafazakâr Yahudilik olarak isimlendirildi. Jewish Theological Seminary, Amerika’da Muhafazakâr Yahudiliğin eğitim kurumu olmakla birlikte hem dinî merkezi hem de akademik hizmetlerinin öncüsü olmuştur.¹⁸³

Donanımlı akademik personele sahip olan Jewish Theological Seminary, dünyanın her yerinde yaşayan Yahudi öğrencilere lisans ve yüksek lisans eğitimleri vermektedir. Muhafazakâr Yahudiliği ayakta tutan Jewish Theological Seminary, bu gruba rehberlik eden entelektüel ve dinî merkezdir. Gerek resmi gerekse gayriresmi olarak vermiş olduğu eğitim sayesinde gruba liderlik eden Rabbilerini yetiştirmiştir.¹⁸⁴

b. The Rabbinical Assembly (RA)

JTS’nin liderlerince, 1901 yılında “Mezunları Derneği” olarak kurulmuştur. 1918 yılı itibari ile “Rabbinical Assembly” isim değişikliğine gitmiştir. Rabbinical Assembly,

¹⁸⁰ Gürkan, *Yahudilik*, 97.

¹⁸¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 571.

¹⁸² Başaran, “Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi”, 83.

¹⁸³ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 36-37.

¹⁸⁴ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 38.

öncüleri Reformist ve Ortodoks Yahudi grupları gibi yeni bir grup olduklarını ifade etmemekle birlikte Solomon Schechter'in "Katolik İsrail"¹⁸⁵ felsefesini de kabul etmişlerdir. Muhafazakâr Yahudiliğe yön vermekle birlikte, bütün İsrailoğullarına hizmete kendini adanmıştır. 1600 mensubu ile dünya çapında Yahudi halkına hizmet vermektedir.¹⁸⁶

c. The United Synagogue (US)

Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan bütün Yahudileri bir çatı altında toplamak amacıyla, 1913 yılında Solomon Schechter tarafından kurulmuştur. Benzeri bir kurum reformistlerde "Reformist Birlik" gibi bu kurum da bu amacın gerçekleştirilmesinde başarı gösterememiştir. Muhafazakâr Yahudiliğe bağlı bir kuruluş olarak kalmıştır.¹⁸⁷

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bu üç kurum Muhafazakâr Yahudiliğin ana kurumları olarak bilinmektedir. Bu kurumlar hakkındaki bilgiler aktarılırken, çalışmamızın kapsamından dolayı özet şeklinde verilmeye çalışılmıştır. Muhafazakâr Yahudiliğin sistematik bir hareket olarak ortaya çıkmasında büyük katkısı olan bu üç ana kurumun dışında alt kurumlar diyebileceğimiz bazı kurum ve kuruluşlar da vardır. Bu kurum ve kuruluşlar örnek bir çalışma ile Dr. Öğretim Üyesi İsmail BAŞARAN Hocamızın "Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar" adlı kitabında detaylıca ele alınmıştır.

3.1.4.4. Muhafazakâr Yahudiliğin Temel Öğretileri

19. yüzyılda İsaac Bermays ile Zacharias Frankel liderliğinde Almanya'daki İsrailoğulları arasında başlayıp daha sonraları merkezi Amerika'ya taşınmıştır. Reformistler ile Ortodoks Yahudiliğin ortasında konumlanan Muhafazakâr Yahudilik, Reformistlerin değiştirdiği kanunları korumaya, Ortodoksluğun katı kurallarını da yumuşatma yoluna gitmiştir. Reformistlerin 1885 yılında "Pittsburg Platformu"nu oluşturmaları dolayısı ile kendilerine karşı çıkan Muhafazakâr hareket meydana gelmiştir. Solomon Schechter ile kimlik sahibi olan Muhafazakâr Yahudilik, günümüzde

¹⁸⁵ Katolik İsrail: Bütün Yahudileri bir arada tutmayı hedefleyen felsefeye denir. Yahudi halkının ortak bilincidir. Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, 97.

¹⁸⁶ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 41.

¹⁸⁷ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 42-43.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Reformistlerin ardından ikinci, İsrail'de ise Ortodoksların ardından ikinci büyük mezheptir. Öte yandan bu iki ülkenin dışında, İngiltere de dâhil olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde mensubiyetini bulmak mümkündür.¹⁸⁸

Tevrat hakkında sınırları tam belirlenmiş bir fikre sahip olmayan Muhafazakâr Yahudiliğin, Tevrat'ın reformcuların dedikleri gibi insan ürünü olmadığı, öte yandan Ortodoks kesiminin de dediği gibi bütünün Tanrı tarafından gönderilen vahiy olmadığı kabul edilmektedir. Jacob B. Agus (ö.1986)'un ifadesi üzerine Tevrat, Muhafazakâr Yahudilikte vahyin yanında insanların üretmiş olduğu buyrukların ve terimlerin de ilave edilmesinden dolayı tam manası ile vahiy olmadığını söylemiştir. Öte yandan Tevrat, "On Emir" dâhil bazı bölümleri Musa'ya verilmekle birlikte tamamı Musa'ya verilmiş kitap değildir. Genel kabule göre Tevrat'ın bizatihi Tanrı kelamı olmayıp, onun dokümanı olduğu kabul edilir.¹⁸⁹

1985 yılında bir kadının rabbi olarak mezun edilmesi ve "midyan'a kabulü meselesi mezhep içerisinde bazı ayrışmalara neden olmuştur. Amerika'da aynı yıl itibari ile 830 cemaate, 1.250.000 üyeliği bulunan hareket, Ortodoksluğun eskisi kadar eleştirilmeyip, Reformistlerin ise geleneksel Yahudiliğe yaklaşımıyla, bu akımlarda bazı belirsizlikler meydana gelmeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda Tanrı ve Halaka'ya karşı yaklaşımlarından dolayı kendisinden "Yeniden Yapılanmacı" hareket doğmuştur.¹⁹⁰

Muhafazakâr Yahudiler kendilerini tanımlamak ve belli başlı bazı konularda uzlaşmayı sağlamak amacıyla bildiri yayımlamışlardır. Muhafazakâr Yahudiliğin özelliklerinin ifade edildiği "Emet ve Emunah" (Hakikat ve İnanç) olarak isimlendirilen maddeler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Yahudilik, dinî olmakla birlikte etnik bir bileşimdir.
2. Yahudilik, Tevrat-insan ilişkileri sonucunda meydana gelmiş bir dindir.
3. Halaka'da İsrailoğullarının maneviyatı bulunmaktadır.
4. Tarihin ihtiyaçlarına cevap vermek sureti ile değişime uğrayan Halaka, yorumlara açıktır.

¹⁸⁸ Daşbadem, *age.*, 80-81.

¹⁸⁹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 169-170.

¹⁹⁰ Daşbadem, *age.*, 81-82.

5. Modern çağa uyum sağlamak için Yahudilik ilmî ve tarihsel eleştiriye açıktır. Fakat Koşer ve Şabat ayınlarına uyum şarttır. İbadetler yapılırken İbranice olmalıdır, İngilizceyi kullanmak doğru değildir.
6. Yahudilikte ahlak en önemli şarttır. İbadetler, insanların ahlak bakımından güzelleşmelerini sağlamak içindir.
7. Kutsal topraklar, Yahudilerce önemli bir yere sahipken, din sadece burada doğmamıştır. Dolayısı ile bu toprakların dışında da yaşanılabilir.
8. Kadınlar da erkekler gibi dinî uygulamalara katılmalıdır. Dolayısı ile din dersleri alabilirler.¹⁹¹

Muhafazakâr Yahudiliğin Mesih anlayışına bakacak olursak, Mesihî çağa işaret etmektedir. Buna göre, bu çağda hiçbir kötülüğün, savaşların, hastalıkların olmadığı dönem olarak işaret edilmektedir. Bu dönemde tüm dünyada barış ve huzurun sağlanacağı anlayışı hâkim olmuştur. Yahudiliğin ve İsrailoğullarının öncülüğü ile ve bütün insanların gayreti ile dünya kurtuluşa erecektir. Bu anlamda Muhafazakâr Yahudiliğin yazarları tarafından sorumluluk bilinci sağlamak amacıyla, Yahudi halkının, bunun için gayret etmesi istenmiştir.¹⁹²

3.1.4.5. Muhafazakâr Yahudilikte İbadet

Muhafazakâr Yahudilik, Halaka'ya dayalı hayat tarzını ilk yıllarından itibaren temel prensip olarak görmüştür. Halaka, ahlak ve ibadetlerin pratiğe dökülmüş versiyonu olmasından dolayı önemli bir yere sahiptir. Frankel'in "Tarihî Ekolü" ile Schechter'in "Katolik İsrail" kavramları Halaka'yı inkâr eden reformculara karşı Halaka'nın gerekliliği vurgulanmıştır. Geleneği ve değişimi kendisine ilke edinen hareket, Amerika'da sinagoglarda yapılan ibadetlerde yeni neslin ilgisini çekebilmek için gelenek ile modern çağın izlerini bir arada kullanmıştır. Fakat bu modernlik, Reformistlerden ayrı olarak gelenekten kopup temelde değişim olmayıp küçük değişimlerdir. Halaka'ya bağlı kalarak dinin güzel yönleri karşıya aktarılmaya

¹⁹¹ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, Literatürk Academia Yayınları, 2017, 212.

¹⁹² Daşbadem, *age.*, 85.

çalışılmıştır. Öte yandan Halaka'nın sabit olarak kalmadığı, zamanın şartları ve ihtiyaçları ölçüsünde geleneğe bağlı kalınarak değişim de öngörülmüştür.¹⁹³

Muhafazakâr Yahudilikte, bazı azınlık cemaatler karşı olsa da kadınlarla erkekler sinagoglarda yan yana oturabilirler. Kadınlar da cemaate katılabilirler. Cemaate dâhil olan bütün kadınlar ibadet esnasında tallit¹⁹⁴ giymek zorundadırlar. Bununla birlikte şabat kurallarını uygulamak için sinagoga araba ile gidilebilir, fakat gidiş dönüş yolunda başka herhangi bir iş yapılamaz.¹⁹⁵ Şabat kuralları bir yük olmamalıdır. Zorlaştırmaktan ziyade kolaylaştırılmalıdır. Amerika'nın büyümesine karşın ibadete yürüyerek gitmeyi, arabayla gitmenin daha doğru olduğu kabul edilmektedir.

Muhafazakâr Yahudiliğin üzerinde durduğu konulardan birisi de ibadet dilidir. Amerikan kültürüne uyum sağlayan Muhafazakâr Yahudiler, kendi aralarında dışarıda olduğu gibi sinagogda da İngilizce konuşmaktadır. Bazı cemaatler Rabbi kabulünün temel kurallarından birisi de ileri derecede İngilizceye hâkimiyettir. Yidiş dili ise, dinî ibadet tören ve uygulamalarında kullanılmaktadır.¹⁹⁶

3.1.4.6. Siyonizm İle İlişkisi

Muhafazakâr Yahudiliğin Siyonizm ilişkisine geçmeden önce Siyonizm'in tanımını hatırlatmak doğru olacaktır. Buna göre Siyonizm, mana itibarıyla İsrail dışında yaşayan bütün diaspora Yahudilerini “Arz-ı Mevud”da bir arada toplamak suretiyle, “Siyon Dağı” üzerine Süleyman mabedini tekrar inşa etmeyi ifade etmektedir.¹⁹⁷

Siyonizm, Frankel'in “Tarihi Ekol” ideolojisinin cüzüdür. Bu düşünce Tarihi Ekol'den herhangi bir değişim geçirilmeden Muhafazakâr Yahudiliğe aktarılmıştır. Muhafazakâr Yahudilik ile Siyonizm birbirinden bağımsız olsalar da, aralarındaki ilişki sekteye uğramadan devam etmiştir. Amerika'daki Tarihi Ekolü'nün çoğunluğu Siyonizm'e destek vermekle birlikte, Muhafazakâr Yahudiliğin en önemli kuruluşu

¹⁹³ İsmail Başaran, “Muhafazakâr Yahudilikte İbadet”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2018, 25, XIII, 215.

¹⁹⁴ Tallit: Yahudilerde erkeklerin giydiği bir elbise. Önceden günlük hayatta giyilirken günümüzde sadece ibadet esnasında giyilmektedir. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 357.

¹⁹⁵ Daşbadem, *age.*, 83-84.

¹⁹⁶ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 151.

¹⁹⁷ Kızıloğlu, “İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi”, 45.

Jewish Theological Seminary Rektörü Sabato Morais, görevi esnasında Philadelphia’da “Siyon Âşıkları” ile irtibat halinde faaliyet yürütmüştür.¹⁹⁸

Morais’ten sonra rektörlüğü ele alan Schechter, her zaman Siyonizm’den yana tavır alarak dinî ve millî kısmına daha fazla önem vermiştir. İsrailoğullarının seçilmesi, yapılan ahit, Siyon’a dönüş gibi meseleler yüzyıllarca dinî ve millî alanda ortak konular olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁹

Schechter gibi onun yetiştirdiği ve onu takip eden kesim de Siyonizm ideolojisine sahip olmuşlardır. 1928 senesinde Rabbinical Assembly’de yapılan toplantıda Filistin’e yapılacak göçleri desteklemekle birlikte, Siyonizm’e maddi ve manevi desteğin verilmesi planlanmıştır.²⁰⁰

3.1.5. Yeniden Yapılanmacı Yahudilik

3.1.5.1. Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin Ortaya çıkışı

Kurucusu Mordecai Menahem Kaplan (ö.1979), Muhafazakâr Yahudiliğin okulunda yarım asra yakın hizmet verdikten sonra fikirleri Muhafazakâr Yahudiliğin ilkelerine ters düştüğü gerekçesi ile bu gruptan ayrılarak 1968 yılında kendi hareketini kurmuştur. Dolayısı ile Muhafazakâr Yahudilikten ayrılan bu yeni hareket modern dönem Yahudi gruplarının en yenisidir. Bazıları ise bu hareketi Muhafazakâr Yahudiliğin sağ kanadı olarak görmektedirler.²⁰¹

20. yüzyılın son elli yılında gelişim gösteren bu hareketin doğacı bir teolojisi vardır. Günümüzde Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin merkezi, Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan Wyncote, Pennsylvania’da Reconstructionist College’dir. 1967 yılında kurulan bu okul, Yahudiliğin gelişen bir medeniyet olduğunu öğrencilerine aktarmaktadır. Kadın erkek ayrımı gözetmeksizin herkes özgürce bu okulda eğitim görebilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde en küçük dinî hareket olmakla birlikte Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, sinagog merkezi, “Bat Mitsva” gibi Kaplan’ın

¹⁹⁸ Başaran, “Muhafazakâr Yahudilik Siyonizm İlişkisi”, 77-78.

¹⁹⁹ Başaran, “Muhafazakâr Yahudilik Siyonizm İlişkisi”, 79.

²⁰⁰ Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, 136.

²⁰¹ Daşbadem, *age.*, 86.

çağdaşlaştırdığı pek çok ritüeller (ayinler) Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Yahudilerin hayatlarında standart olarak yerini almıştır.²⁰²

Amerikan Yahudiliğine özgü Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, Muhafazakâr Yahudiliğin ortaya attığı topluluk fikri bir adım daha ileri taşınarak Yahudilerin etnik fakat herkes gibi bir topluluk olduğu ifade edilmiştir. Kaplan'a göre, Yahudilik din olmakla birlikte dinî medeniyete de karşılık gelmektedir. Genel görünümüyle Reformist Yahudiler ile Muhafazakâr Yahudiler arasında kendine yer edinen Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, Amerika Birleşik Devletleri'nde az bir kesime karşılık gelir. ABD'deki bütün liberal kesimin oluşturduğu Word Union for Progressive Judaism himayesinde yerini almaktadır.²⁰³

3.1.5.2. Kurucusu: Mordecai Menahem Kaplan

Mordecai Menahem Kaplan, Amerika Birleşik Devletleri'nde "Reconstructionism" olarak isimlendirilen Yeniden Yapılanmacı hareketin kurucusu ve lideridir. Amerika'da 80 yıla yakın Yahudi entelektüel hayatın ve ideolojinin merkezi olan Kaplan, geleneğe saygı duymakla birlikte çağdaş dünyanın ihtiyaçlarını da dikkate almıştır. Litvanya'da dünyaya gelen Kaplan dokuz yaşında ABD'ye gelerek, Yahudi Teoloji Semineri'nde eğitim almıştır. 21 yaşında Ortodoks Yahudiliğe ait sinagogda Rabbilik görevine başlamıştır. Ortodoksluğa bağlı olmakla birlikte, değişim Freud ve Marx (ö.1883)'in kitaplarının etkisinde kalan Kaplan, Ortodoksluktan şüpheye düşerek bu görevini terk etmiştir. Yahudi Teoloji Semineri'nin himayesinde açılan Öğretmenler Eğitim Enstitüsü'nde elli yıla yakın rabbi yetiştirdi. Kökten değişimi savunmasından dolayı Muhafazakâr Yahudilikten ayrılan Kaplan, 1968 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Yeniden Yapılanmacı Hareketini kurmuştur.²⁰⁴

Getirmiş olduğu prensipler itibari ile Reformistlerden daha ılımlı, Muhafazakâr Yahudiliğe göre ise daha reformcu olan Kaplan'ın Yahudilik anlayışında, Yahudilerin bin yıl kadar yaşadıkları kendi İsrail ülkesiyle, iki bin yıllık sürgün yaşamlarından

²⁰² Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 521.

²⁰³ Gürkan, *Yahudilik*, 99.

²⁰⁴ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 310.

oluşan bir medeniyettir. Bu öyle bir medeniyet ki kendilerine ait ortak bir din, dil ve sanatı bünyesinde her daim var olmuştur.²⁰⁵

Mordecai Menahem Kaplan, döneminde hatırı sayılır Yahudi düşünür ve filozoflar arasında yerini almıştır. Onun geliştirmiş olduğu fikirler Reformist ve Muhafazakâr grupları da etkisi altına almıştır. Modern Ortodoksluk dahi onun fikirlerine zaman zaman ilgi duymuştur. Kaplan'ın "Judaism as a civilisation" (Medeniyet Olarak Yahudilik) adlı eseri bütün Yahudiler tarafından ilgi görmüştür.²⁰⁶

3.1.5.3. Temel Prensipleri

Kaplan, Yahudilerin bir arada yaşadığı Amerika'da dinsel bir cemaatten ziyade, "organik bir toplum" olmasına işaret etmiştir. Bunun sonucunda ise Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan dinî cemaatler her gün biraz daha bu adıma yaklaşmaktadırlar. Sinagog, tamamının dinsel olmadığı büyük çapta sosyal ve kültürel faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır.²⁰⁷

Yeniden İnşacı Yahudilik, merkezi New York olan 1922'de "Society for the Advancement of Judaism"ın (SAJ) kurulması ile yeni bir hareket özelliğine bürünmüştür. Bu kurum çerçevesinde bazı düşünceler geliştirildi. Bunlar;

- a. Geleneğin yorumlanması ile düşünce özgürlüğünü elde etmek,
- b. Sinagogu Yahudiliğin merkezi konumuna getirmek,
- c. Yahudiliğin kurumsal yönünü daha işlevsel hâle getirerek geliştirmek,
- d. "Erets Yisrael"ın kurulması için İsrailoğullarının cesaretlendirilmesi ilkeleri yer almıştır.²⁰⁸

Menahem Kaplan'ın felsefesi etrafında şekillenen Yeniden Yapılanmacı grubu inanç esasları bakımından Reformist Yahudilere yakınlık arz etmektedir. Reformist ve Muhafazakâr Yahudilikte olduğu gibi bu harekette kadınlar sinagog hizmeti yürütebilmekle birlikte ibadet esnasında da erkeklerle bir arada bulunabilmektedirler.

²⁰⁵ Adam, *Dinler Tarihi*, 119-120.

²⁰⁶ Daşbadem, *age.*, 86.

²⁰⁷ De Lange, "Bugünkü Yahudi Dünyası", IV, 155.

²⁰⁸ Daşbadem, *age.*, 89.

Ayrıca Yeniden Yapılanmacı Yahudiler, Mesihçiliği de kabul etmemekle birlikte dua kitaplarından da çıkarmışlardır.²⁰⁹

Yeniden Yapılanmacı grubun kendine has başka bir özelliği ise, yaratıcı ve vahiy gönderen Tanrı anlayışının yerine, natüralist (Tabiatçı) Tanrı fikrine sahip olmalarıdır.²¹⁰ Bununla birlikte, seçilmişlik fikrini de reddetmiştir. Modern çağın durumuna ters düşmekle birlikte diğer toplumlara karşı eşitsizliğe neden olması buna gerekçe gösterilmiştir. Ayrıca Reformist Yahudilikte olduğu gibi, Yeniden Yapılanmacı Yahudiler de her türlü hiyerarşiyi kabul etmemekle birlikte cinsiyetler arası eşitsizliğe de şiddetle karşı çıkmışlardır.²¹¹

Kaplan, bu yeni oluşturduğu hareketin sözcüsü olmakla birlikte, aynı zamanda teoloğudur. Ona göre Yahudilik Tanrı'nın vahyettiği din olmaktan çok, dinî bir medeniyettir. Aynı şekilde Yeniden Yapılanmacı hareket de Yahudiliğin kültürel yanlarını ön plana çıkarmaktadır. Yahudilik İsrailoğullarının yararı için vardır. Temelde Yahudi halkı bulunmaktadır.²¹²

Cennet ve cehennem diğer bir ifade ile mükâfat ve ceza hususunda Menahem Kaplan, geleneksel öğretide bireyin esas alınmaması, bilakis bütün toplumun geniş zaman içerisinde iyiliği ve aralarındaki uyumun dikkate alınması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu çerçevede kişi Tanrı'nın emirlerini mükâfat bekleyerek yapması, uzun vadede toplumun iyiliğini sağlayacağı için önemlidir.²¹³

3.1.5.4. Kutsal Kitap Anlayışları

Yahudiliğin bir medeniyet olduğunu söyleyen Mordecai Menahem Kaplan, Tevrat'ı da bu medeniyetin bir parçası olarak görmüştür. Ona göre Yahudi medeniyetini temsil eden Tevrat, Musevilerin²¹⁴ gerçeği arama çabalarının sonucu olarak ortaya

²⁰⁹ Daşbadem, *age.*, 88.

²¹⁰ Bayraktar, *age.*, 132.

²¹¹ Gürkan, *Yahudilik*, 99.

²¹² Daşbadem, *age.*, 86-87.

²¹³ Taşpınar, *age.*, 276.

²¹⁴ Musevi: Kaynaklarda daha çok Yahudi ismi kullanılırken, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Musevi terimi kullanılmıştır. Bu döneme kadar kaynaklar İsrailoğulları için genelde Yahudi sözcüğünü kullanırken Osmanlı'nın son dönemlerinde Musevi terimi de kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Baki Adam, *Dinler Tarihi*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2017, 63.

çıkıştır. Tevrat, doğruluğa götüren Tanrı'nın varlığına delil getirebilir. Fakat ataların, 'Tevrat Tanrı'dandır' anlayışını tam anlamı ile karşılamamaktadır. Tanrı'nın Tevrat'ı vahyettiği fikrinin yerine, Tevrat'ın Tanrı'yı var ettiğini söylemektedir. Buna göre varlık planı ile ilahî olduğunu, kendisinin ilahî olmadığını söyler.²¹⁵

Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, Reformist ve Muhafazakâr Yahudiler gibi dua kitaplarında kısmî değişiklikler yapmışlardır. Bilhassa Kurban ritüeli ve Sion'a dönüş meselelerini dua kitaplarından çıkarmışlardır.²¹⁶

Mordecai Menahem Kaplan (ö.1979), Rabbani Yahudiliğin ideolojisinin devamını teşkil eden geleneksel Ortodokslara göre, Tanrı'nın Tevrat'ı Musa'ya yazdırdığı anlayışını kabul etmemektedir. Ona göre Tevrat'ı anlamak, Yahudi peygamberlerin ve hahamların İsrailoğullarını eğitme çabalarından ortaya çıktığını bilmekten geçer. O, Tevrat'ın mucizevî bir şekilde Tanrı'dan geldiğini kabul etmez. Ondan istifade etmek için onun faydacı yönlerini belirlemekten geçer. Modern çağa uyumlu olmayan yönlerini ortadan kaldırıp, kalanları tatbik etmekten geçer.²¹⁷

3.1.5.5. Siyonizm'e Yaklaşım

Yahudiler, Siyonizm'in yapısı itibari ile görüş ayrılığına sahip olsalar da Siyonizm'e destek vermeyen hiçbir Yahudi yoktur. Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni dinî bir hareket olan Yeniden Yapılanmacı Yahudilik de gücü ölçüsünde Siyonizm'e destek vermiştir.

Kaplan, Siyonizm ile ilgili düşüncesinde Ahadha-Am'ın fikirlerinin etkisinde kalmıştır. Buna göre İsrail, Yahudiliğin manevi merkezi konumundadır. Diasporada yaşayan diğer Yahudiler ise bu merkez etrafında varlıklarını devam ettirmektedirler. Merkez olarak İsrail Yahudi dünyasını bir arada tutmaktadır.²¹⁸

²¹⁵ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 172-173.

²¹⁶ Daşbadem, *age.*, 88.

²¹⁷ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 173.

²¹⁸ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 310.

3.1.6. Mistik Yahudiler (Hasidiler)

3.1.6.1. Hasidizm'in Ortaya Çıkışının Arka Planı

Hasidiliğin ortaya çıkışı ve ortaya çıkmasını tetikleyen etmenleri ele almadan önce Yahudi Mistisizm'i tanımlamak gerekmektedir. Aksi takdirde Yahudi Mistisizm'in ne olduğu bilinmeden Hasidileri anlatmak anlamsız olacaktır.

Ünlü bir tasavvufçuya göre Mistisizm, “Dinler ve kültürler içerisinde, kutsalın yoğun bir şekilde deneyimlenmesini amaç edinmiş gönüllü çabalarla ilişkilendirilen bir akım” olarak açıklanmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudi bilginleri tarafından ortaya çıkarılmış modern bir terimdir. İlk başlarda küçük düşürücü olarak da algılanan Mistisizm'e, daha sonra 20. yüzyıldan itibaren Yahudi âlimleri tarafından ilgi duyulmaya başlanmıştır. Yahudi Mistisizm'in kurucusu olarak da Gershom Scholem (1897-1982) kabul edilir. Hasidilik ise, Doğu Avrupa'da ortaya çıkmış, kurucusunun Israel Ben Eliezer (ö.1922) olarak bilinen Mistik bir Yahudi hareketidir. Günümüzde Yahudi Mistik hareketleri içerisinde en büyüğü olmakla birlikte çoğunluğu İsrail ve Amerika'da yaşamaktadır. Bünyesinde ise kırk farklı grubu barındırmaktadır. Bunların içerisinde en kalabalık Hasidi grubun 100.000 küsur takipçisi vardır.²¹⁹

İlk önce Polonya'da başlayıp daha sonra Doğu Avrupa'da yayılan Hasidizm'in ortaya çıkmasına etki eden bazı dış ve iç sebepler vardır. Biz çalışmamızın kapsamından dolayı fazla detaya girmeden sebepleri açıklamaya çalışacağız.

Dış sebepler, iki başlıkta değerlendirilmektedir. Haçlıların Yahudilere karşı baskılarının artmasıyla Polonya yöneticilerinin hoşgörülü siyasetinden dolayı Polonya'ya göç etmişlerdir. Yahudiler bu hoşgörü altında sosyal ve ekonomik olarak iyi konuma ulaştılar. 1648 yılında başlayan Hmelirski isyanı ile işler değişti.²²⁰ Soylulara karşı başlatılan bu isyan daha sonra zengin soylulara emlakçılık yapan Yahudiler hedef olmaya başladı. Pek çok Yahudi bu isyanla ya öldürüldü ya da köle olarak pazarlandı.²²¹

²¹⁹ Patrick B. Koch, “Ortaçağlardan Günümüze Yahudilik'te Mistik Gelenek”, *Sabah Ülkesi Üç Aylık Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, 47, 2016, 43.

²²⁰ Ali Osman Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 26-27.

²²¹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 29.

İç sebepler: O dönemde yaşayan Polonyalı Yahudilerden olan, Rabbi İsrail Ben Eliezer gibi bazı Yahudi teologların ortaya attığı bazı düşüncelerin etkisi vardır.²²² Bununla birlikte İsrailoğullarının devletler içerisindeki özerk durumlarından dolayı; Yahudi halkı Kehilla iktidarın oligarşisinden rahatsızlık duymaları, esnaf ve zanaatkârların haklarının kısıtlanması, sosyal hayatın bozulması ve ekonomik bozulmaların etkisi vardır.²²³ Ayrıca Baal Şem²²⁴ geleneği, Lurancı Kabala²²⁵ Rabbani Yahudiliğe karşı memnuniyetsizlik, Sabatay Sevi²²⁶ gibi sahte Mesihlerin halkı hayal kırıklığına uğratmaları gibi sebeplerden doğan kargaşa ortamından dolayı Hasidiliğe yönelmeler başlamıştır.²²⁷

3.1.6.2. Hasidizm'in Ortaya Çıkışı

Dini ihya hareketi olarak ortaya çıkan Hasidilik, Rabbi İsrail Ben Eliezer önderliğinde Polonya'da ortaya çıkarak Doğu Avrupa Yahudileri arasında yaygınlaşmıştır. Hasidiliğe karşı çıkan Rabbani Yahudilik Hasidilerine Mitnagedim²²⁸ adı verilmiştir. Dinî coşku, karizmatik bir lider önderliğinde, kendi içerisinde dayanışma sağlayan Hasidizm, Polonya ve Ukrayna'nın Rabbilerin ilim merkezlerinden uzak kırsal kesimlerinde ortaya çıkmıştır.²²⁹

İlk kez Polonya'da ortaya çıkan Hasidiliğin çıkış tarihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasidilere göre Hasidilik, İsrail Ben Eliezer görüşlerini yaymaya

²²² Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 201.

²²³ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 24.

²²⁴ Baal Şem: Vücudun ve ruhun çekmiş olduğu ıstırapları çeşitli dualarla mucizevi bir şifa veren kerametli kişi. Bkz. Besalel, *Yahudi Tarihi*, 83.

²²⁵ Tanımlar arasında en yaygın olarak kabul edilen Kabala, "Moşelye Sinay Dağında verilen Sözlü Din'in belli bir aydınlar çevresi tarafından algılanan kısmını" ifade eder. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 295. İleriki konularda detaylıca ele alınacaktır.

²²⁶ Sabataycılık: Geniş bir Mesihî hareket olan Sabataycılık, yalnızca kendi çağını etkisi altına almamıştır. Etkileri hâlâ günümüzde de mevcuttur. Bu hareketin kurucusu olarak kabul edilen Sabatay Sevi, tüccar bir ailede İzmir'de dünyaya gelmiştir. Tora ve Talmud üzerine eğitim aldıktan sonra haham olmuştur. İlgi alanı Kabala olan Sabatay Sevi, Tora'nın yorumlarını içeren pek çok eser kaleme almıştır. Etrafına çok sayıda mürit toplayan Sevi, pek çok faaliyetlerde bulunmuştur. Yapmış olduğu faaliyetler, dönemin Osmanlı padişahlarının da dikkatini çekmiştir. Halkta huzursuzluk yarattığı gerekçesi ile tutuklandı. Daha sonraları ise kendisine Müslüman olmasını, aksi halde öldürüleceğinin söylenmesi üzerine Müslüman oldu. Onun Müslümanlığa geçmesi taraftarlarında büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, 556.

²²⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 33.

²²⁸ Mitnagedim: Doğu Avrupa'da Hasidilere karşı gelişmiş geleneğe bağlı bir grup için kullanılır. Aşkenazların hayat tarzlarına bağlı kalarak, dinsel gelenekten uzaklaştıkları gerekçesi ile Hasidilere karşı büyük bir kampanya yürütmüşlerdir. Bkz. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 414.

²²⁹ Harman, "Kutsal Metinler ve Dini Literatür", XLIII, 215.

başladığı tarih olan 1734 ile 1740'lı yıllara dayandırılmaktadır. Bazılarına göre ise Hasidiliğin başlangıcı Ben Eliezer'den sonra gelen Dov Ber'in dönemi 1760'tır. Bazı yazarlar ise Vilna'da hahamların şiddetli eleştirilerinden dolayı, ideolojik ve sosyal bir hareket olarak 1772'yi işaret etmektedirler. Hasidiliğin ilk yazılı kaynakları ise 1781'de basıldığı için bu tarihi başlangıç olarak gösterenler de mevcuttur.²³⁰ Netice itibari ile bütün bu durumları kaynak göstererek Hasidiliğin ilk ortaya çıkışının 1781 yılı öncesinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Polonya'nın Volhinia ve Podolia illerinde Yahudiler 1648'li yıllarda pek çok saldırılara maruz kaldılar. 18. yüzyılda bazı çetelerin yağmalamaları, Sabetaycılığın başarısızlığı ve ondan kaynaklanan hayal kırıklığı, Rabbi İsrail Ben Eliezer, Ba'al Şem Tov'un faaliyetlerine zemin hazırladı. Hikâyelerle ve yol göstermeleri ile etrafında "Hasidim" denilen müritler toplandı. Hayat tarzı ve dua etme şekliyle toplanan bu insanları büyük tesiri altına aldı.²³¹ Kendisinden sonra gelen müritler Rabbi İsrail Ben Eliezer'in mirasına sahip çıkmışlardır. Zamanla bu mistik Yahudi hareketinin tüm Doğu Avrupa'da yayılmasını sağlamıştır.

3.1.6.3. Hasidilerin Kısa Tarihi

Hasidiliğin tarihi altı dönemde incelenmektedir. Bunlar:

I. Ortaya çıkış ve gelişme dönemi

Ben Eliezer'in öğretilerini yaymaya başladığı tarih olan 1734 ile ölüm tarihi 1760 yılına kadar olan dönemdir. Güçlenme ve yayılma dönemi; Ben Eliezer'in ölümünden sonra gelen Dov Ber ile Hasidiliğin planlayıcısı kabul edilen Yaakov Yosef'in hareketi geniş bir kitleye yaydığı dönemdir. 1760 ile 1815 yılları arasını kapsamaktadır.²³²

II. Büyüme ve parçalanma dönemi

1815 - 1880 yılları arasında büyümeye devam eden, aynı şekilde yayılmasını da sürdüren hareket tek merkezden yönetilmekten çıkıp Viyana Kongresi'nde siyasi olarak dağılması, çok başlılığın oluşmasına neden olmuştur.²³³

²³⁰ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 50-51.

²³¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 83-84.

²³² Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 53.

²³³ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 54.

III. Durgunluk ve ayakta kalma mücadelesi verilen dönem

İsrail Ben Eliezer, grubu kurdu fakat grup üyeleri zamanla kayboldu veya çağın getirdikleri içerisinde eridiler.²³⁴ Çünkü 1880 - 1918 yılları arasını kapsayan bu dönemde aydınlanma hareketlerinin etkisi ile sekülerleşme, klasik Yahudiliğin ve toplum üzerindeki etkisi, Hasidiliğe olan ilgiyi azaltmıştır. Bu dönemde Hasidi önderler gazete ve dergi gibi basın araçları ile seslerini duyurmaya, aydınlanmacılara karşı durmaya çalışmışlardır.²³⁵

IV. Karışıklık ve yıkılma dönemi

1918 - 1945 yılları arasında aydınlanma hareketleri, Sosyalizm ve Siyonizm Doğu Avrupa'da yaşayan genç Yahudileri büyük bir etkisi altına almıştır. Bütün bu akımlara karşı çok sert karşı koymalar olmuş olsa da çok fazla bir varlık gösterilememiştir.²³⁶

V. Yeniden canlanma dönemi

1945 yılından sonra olan bu dönemde, ardı ardına gelen karizmatik liderler sayesinde organize olunarak yeniden kıpırdanmalar olmuştur. Bu dönemde Hasidiler, modern dünyanın ihtiyaçlarına uyum sağlamaya çalışmakla birlikte, Doğu Avrupa'daki âdetlerini de ihmal etmemeye çalışmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail'de diğer Yahudilerden ayrı olarak yerel kıyafetlerini giydiler. Dinî yaşantılarını da devam ettiren Hasidiler, sohbet dili olarak da İbranice yerine Yidişçe'yi kullanmaktadırlar.²³⁷

3.1.6.4. Hasidiliğin Kurucusu: İsrail Ben Eliezer

1698 yılında Polonya'da dünyaya gelen İsrail Ben Eliezer, Hasidizm'in kurucusudur. Gençlik yıllarında öğretmenlik yapmıştır. Kendisi hakkındaki bilgiler şaibeli olsa da İsrail Ben Eliezer, Tanrı'nın kutsal isimlerini birleştirerek mucizevî bir şekilde hastaları iyileştirdiği söylenir.²³⁸

Rabbani eğitimi olmayan İsrail Ben Eliezer'in Tevrat konusundaki bilgisi de orta seviyelerdedir. Talmud çalışması yapmamış, basit Gemara ve Mişna okumalarına katılmıştır. Kabala ile ilgili bilgisi ise üstün köründür. İnsanlara hayatın amacını

²³⁴ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 201.

²³⁵ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 55.

²³⁶ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 56.

²³⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 57.

²³⁸ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 90.

bulmalarında yardımcı olduğunu söyleyen İsrail Ben Eliezer, bunu üç temel prensibe bağlamaktadır. Bunları; “Tanrı sevgisi, İsrail sevgisi ve Tevrat sevgisi” olarak ifade etmektedir. İsrail Ben Eliezer, gençlik yıllarında Kabala’nın gizli bilgisine hâkim olmaya çalışan ”Nistarim” isimli mistik gruba katılmıştır.²³⁹

Tanrı aşkının ve mutluluk veren dualarda yoğunlaşmanın kişiyi Tanrı’ya yakınlıktırıldığını iddia eden İsrail Ben Eliezer, kişiliği ile çevresindekilere karşı ilham kaynağı olmuştur.²⁴⁰ Teorik bilgiden ziyade pratik bilgiye önem vererek, dinî öğrenimin yerine dua ve tefekküre ağırlık vermiştir. Kendisi çok iyi bir hatip olmamakla birlikte, karizmatik lider oluşuyla ve öğretilerinin cazibesi ile etrafında insanları toplamayı başarmıştır. Hiç hastalanmadan ölen İsrail Ben Eliezer, çevresinde bulunanlara ölmeden önce; “Ben kaderime ağlamam. Kesin olarak biliyorum ki, bir kapıdan çıkacak diğer kapıdan gireceğim.” demiştir.²⁴¹

Güzel isim sahibi anlamına gelen “Baal Şem Tov” lakabı ile ün salan İsrail Ben Eliezer, Kabalizmi, Lurianik Kabala’ya uydurarak yaşanılabilir hâle getirmiştir. Bu kabalının ise felsefesi Tanrı sevgisidir. Baal Şem Tov, Tanrı’nın sevgisine ise oruçla veya çileyle değil, günlük işlerle ulaşılabileceğini söyleyerek çevresindekileri de bu yönde telkin etmiştir. Kabalizm’in bu yeni versiyonu Hasidizm’de ibadet, eğlenceye dönüşmüştür. Baal Şem Tov, “Dualar ancak neşeli bir kalpten geliyorsa Tanrı tarafından kabul görür.” demiştir. Kendinden geçme, vecd hâli bu dünyada kendi kendine ortaya çıkan enerji akımından kaynaklanır. Bu enerjinin yaratıcısı da her şeye sudur etmiş Tanrı’dır. Tanrı’nın bilgisine ulaşmanın koşulunu da neşeye bağlayan Baal Şem Tov, bunu sağlayan yollara müracaat etmiştir. Bu yolda tütünü tetikleyici alternatif gören Baal Şem Tov’un kürsüsünde nargile kullanırken öldüğü rivayet edilir.²⁴²

Modern dönemden İsrail Ben Eliezer, ideolojik bir tip olarak algılanmaktadır. Onun hakkında anlatılan efsanelerin yeniden tahlil edilmek suretiyle belirli fikirlerin topluma yerleşmesi hedeflenmektedir. Ondan olumlu veya olumsuz anlamda etkilenenler sadece Hasidiler olmamıştır. Önemli bir karizmatik lider olan İsrail Ben Eliezer, liberal veya milliyetçileri de etkilemiştir. Yahudi olmayan kesim ise onun

²³⁹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 61.

²⁴⁰ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 90.

²⁴¹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 63-64.

²⁴² Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 245-246.

iddialarını Yahudilere karşı araç olarak kullanmışlardır. Aydınlanmacı Heinrich Graetz'e göre, Ben Eliezer, Rabbanî Yahudiliğin bozulmuşluğunun ironik bir kanıtıdır. Dolayısı ile Moses Mendelssohn onu düzeltmek amacıyla gelmiştir.²⁴³

3.1.6.5. Hasidiliğin Temel Prensipleri

a. Ahiret inancı

Hasidiler'de ahiret inancı, rabbanilere göre daha sistematik olmakla birlikte daha karmaşıktır. Hasidiler'de kaynağını Tanrı'dan alan ruh çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bunlar, nefes, ruah ve neşamadır. Ruh anlamında kullanılan nefes, aynı zamanda diğer ikisini de kendisinde barındırmaktadır.

Ruh, Tanrı'nın emirlerini ve Tevrat'ın kanunlarını yerine getirmek amacıyla dünyaya gönderilmiştir. Günahkâr olup üzerine düşen görevi yerine getirmemesinden dolayı ruh cezalandırılmaktadır. Bu amaçla kirlenen ruh cehennemde temizlenir veya dünyaya tekrar gönderilerek üzerine düşen görevi yerine getirmesi sağlanmış olur. Bazı ruhlar ise, hem cehennemden hem de tenasühten men edilmesinden dolayı devamlı olarak sürgün hayatı yaşamaktadır.²⁴⁴

b. Dua

Tanrı ile mistik bir bağlantı kurmada bir aracı olarak algılanan duanın Hasidilik'te önemli bir yeri vardır. Hasidilik'te yapılan tek ibadetin dua olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Hasidiliğin ritüel anlayışı, Tanrı ile mistik bağlantı amacını taşır. Hasidilere göre, Tanrı'ya ulaştırmayan, onunla bağlantı kurmaya yardımcı olmayan ibadetin herhangi bir önemi yoktur. Mistik Yahudilere göre dua, Tanrı'ya vermiş olduğu nimetler sebebi ile şükür etmekten daha fazla anlam taşımaktadır. Kabalist Hasidilere göre dua, şükürden ziyade Tanrı'nın adlarının, birliği ve onun katındaki kusurların düzeltilmesi ile alakalıdır. Aksi takdirde insanın küçük istekleri ile ilgisi yoktur. Onlar, duaya olağan üstü güçler yüklemişlerdir.²⁴⁵

c. Kabala ve Kabalanın Hasidiliğe Etkisi

²⁴³ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 68-69.

²⁴⁴ Taşpınar, *age.*, 241-242.

²⁴⁵ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 200-201.

Tanımlar arasında en yaygın olarak kabul edilen Kabala, “Moşe’ye Sinay Dağı’nda verilen sözlü dinin belli bir aydınlar çevresi tarafından algılanan kısmını” ifade eder. Bununla birlikte gelenek anlamına gelen Kabala; ilahî olan her şeyi kapsamaktadır. Helen medeniyeti döneminde başlamakla birlikte; İspanya, Orta Çağ ve kısmen modern döneme kadar devam etmiştir. Bu çalışmayı yapan mistik Kabalistler, Tanrı ile duyu organlarının algılayabileceği şekilde iletişim kurarak, kutsal kitabı kendilerine has bir yöntemle yorumlamak suretiyle bu yola girmektedirler.²⁴⁶

Modern dönem Hasidiliğin önemli temsilcilerinden biri olan Martin Buber, Hasidiliğin ortaya çıkışını ve Yahudi tarihine etkisini anlamak isteyen araştırmacının çalışmasına başlamadan önce İsrail Ben Eliezer’in doktrinlerine bakması gerektiğini söyler. Buber’a göre Yahudiliğe yeni giren hiçbir şey yoktur. Hasidiliğin temel prensipleri Kabala’dan ve gelenekten beslenmektedir. Bu ikisinden seçilmiş fikirlerin yeniden tahlil edilmesidir. Hasidiliği değerli kılan şey teorik doktrinler değil, toplumun temeline yayılmış hayat tarzıdır. Teorik doktrinler, Hasidilerin hayat tarzından sonra gelmektedir. İsrail Ben Eliezer, kendine has yeni kavramlar üretmemiştir. Kendisi yeryüzü dünyası ile tanrısal âlem olan gökyüzü dünyası arasında canlı bağlantı kurmaya çalışmıştır.²⁴⁷

d. Çilecilik

İsrail Ben Eliezer, Kabalizm’i daha kolay olan Lurianik Kabala’ya uydurarak yaşanılabilir hâle getirmiştir. Bu Kabala’nın ise temel prensibi Tanrı sevgisidir. İsrail Ben Eliezer’e göre, Tanrı’nın sevgisine insanı güçsüzleştiren oruçla veya çileyle değil, günlük işlerle ulaşılabileceğini söyleyerek çevresindekilere de bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. Kabalizm’in bu yeni anlayışı Hasidizmde ibadet, eğlenceye dönüşmüştür. İsrail Ben Eliezer; “Dualar ancak neşeli bir kalpten geliyorsa Tanrı tarafından kabul görür.” demiştir. İbadet esnasında olan kendinden geçme, vecd hâli bu dünyada kendiliğinden ortaya çıkan enerji akımından kaynaklanır. Bu enerjiyi yaratan Tanrı ise, doğadaki bitkilere, hayvanlara, cansızlara ve insanlara sudur etmiştir. Tanrı ile iletişime geçmenin koşulunu neşeye bağlayan İsrail Ben Eliezer, bu yollara müracaat etmiştir.

²⁴⁶ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 295.

²⁴⁷ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 236.

Bu yolda tütünü tetikleyici alternatif gören İsrail Ben Eliezer'in kürsüsünde nargile içerken öldüğü rivayet edilir.²⁴⁸

e. Dinî Önderlik

Hasidiler'de haham sınıfı olmayıp onun yerine Saddik adı ile bilinen karizmatik liderler vardır. Hasidi toplumların başlarındaki Saddik, Hoyf olarak tabir edilen külliyelerde yaşamaktadırlar. Bu külliyelerde sinagog, mikve ve Saddik'in evi vardır. Saddikilerin hahamlara nispeten topluma etkisi sosyal ve manevi açıdan daha fazla olmuştur. Haham belirli kurallar çerçevesinde göreve gelirken Saddikilik babadan oğula devam etmektedir. Hasidilik'te kurulan bu liderlik anlayışı, İsrail Ben Eliezer'in liderlik öğretisi ile de bağlantılıdır. Kendisi kâhin soyundan gelmemekle birlikte geleneksel Yahudiliğin eğitimini de almamıştır. İnsanları tedavi edip onları kötü ruhlardan kurtarmıştır. Kökeni kendisinden önceye dayanan Saddik terimine yeni bir rol vererek yeniden canlanmasını sağlamıştır.²⁴⁹

Hasidiliğin ilk kuruluşunda geleneksel Rabbilerin yerini alan ve kendi dinî gruplarını yöneten bazı dinî liderler vardır. Saddik denilen bu dinî liderler; Berdiçevli Levi Yitshak (ö.1810), Bratslavlı Nahman (ö.1810), Lyadyli Şnör Zalman ve Kotsk (ö.1859)'lu Menahem Mendel'dir.²⁵⁰

f. Kılık Kıyafet

Kılık kıyafet konusunda diğer Yahudilerden ayrılan Hasidiler kolayca tanınmaktadırlar. Erkekler sakal bırakıp saçlarını da uzatırlar. Siyah şapka siyah takım ve beyaz gömlek giyerler. Gömleklerin düğmeleri tamamen kapatılırken, kravat takmazlar. Kadınların giyimleri ise, etek uzun olmakla birlikte mütevazidir. Evli kadınlar başlarını örtmekle birlikte, bekâr kadınların başları açıktır.²⁵¹

g. Şehita

Yahudi geleneğine uygun şekilde hayvanın kesilmesine denilen Şehita, Tevrat'ta da emredilmekle birlikte yapılaş şekli belirtilmemiştir. Koşer'e uygun şekilde kesim, Mişna'da detaylıca ele alınmıştır. Bu hayvanı kesen kasaba şöhet, bıçağına ise hallaf

²⁴⁸ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 245-246.

²⁴⁹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 270-271.

²⁵⁰ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 201.

²⁵¹ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 294.

denilir. Hasidiler kesim yapılacak bıçağın keskin ve pürüzsüz olmasına dikkat etmişlerdir. Bunun için bazı bıçak bileme teknikleri geliştirmişlerdir.²⁵²

h. Tevrat'a Yaklaşım

Hasidiler'e göre Tora çalışmak, Tanrı'ya yaklaşmakla ilgilidir. Bu manada kişi Tanrı'nın sevgisine Tora çalışmaktan çok, vecd halinde yapılan dua ile daha hızlı ulaşabilir.²⁵³ Buna göre Hasidiler'de Tevrat öğreniminin önemi kabul edilmekle birlikte, bunu duada araç olarak görmektedirler. Bu durum Hasidiler'de Tevrat bilgisine yönelimi ihmal ederek, duaya yönelmelerine neden olmuştur. Sonuç itibari ile dua, Tanrı'nın bilgisine doğrudan ulaştırmaktadır. İsrail Ben Eliezer'e göre, manevi olarak yükselmek için Tevrat'ın bilgisine sahip olmak yeterli değildir. Manevi yükseliş duaları öğrenmekle gerçekleşir. Tevrat öğrenmenin insana Tanrı korkusunu, dua öğrenmenin ise Tanrı sevgisini kazandıracağını, manaları ile aralarında ilişki kurulmasından dolayı; Tevrat'ın bilgisine geçmişin, duaya ise günümüzün ihtiyacı olduğu söylenmiştir.²⁵⁴

3.1.6.6. Modern Dönem Hasidileri

Bazı Hasidi gruplardan İsrail'i tanımayan Hasidilerin büyük bir çoğunluğu, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da yaşamaktadırlar. İsrail'deki Mistik Yahudiler, Yahudi halkının sadece % 5'ine denk gelmektedir. Hasidilere göre, İsrail'deki Yahudilerin bu kadar az olmalarının sebebi, Mesih gelmeden önce Yahudi Devletini kurmuş olmalarından dolayıdır. Dolayısı ile İsrail'de yaşamaktansa başka devletlerde yaşamayı daha ileri görmüşlerdir.²⁵⁵

Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail'in dindar kesimi olan Yahudileri, Harediler oluşturmaktadır. Tek grupmuş gibi gözüken Harediler, Hasidiler ve Mitnagedler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Belirli bir karizmatik lider etrafında toplanan Hasidilerin aksine, Mitnagedler ise Yahudilik eğitimi veren bir okula bağlı kalmışlardır. Bundan dolayı da Hasidiler kadar gelişim gösterememişlerdir.²⁵⁶

²⁵² Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 295-296.

²⁵³ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 202.

²⁵⁴ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 182.

²⁵⁵ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 246.

²⁵⁶ Kurt, *Fundamentalist Yahudiler*, 303.

SONUÇ

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yahudilere geçmeden önce Avrupa Yahudilerinden kısaca bahsedilmiştir. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yahudiler Rusya, Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinden göç yoluyla giden ve oraya yerleşen Yahudilerdir.

Avrupa'daki Yahudiler, özellikle Orta Çağ olmak üzere çok fazla Antisemitizme maruz kalmışlardır. Yahudilerin Avrupa'daki durumları ülkelere göre farklılık arz etse de genel itibari ile sıkıntılı geçmiştir. Yıllarca buldukları ülkelerde baskı altında kalan İsrailoğullarının hayatlarının büyük bir çoğunluğu göç ve sürgünlerle geçmiştir. Yahudilerin en çok baskı altında kaldıkları ülkelerin başında ise; İspanya, Almanya ve Rusya gelmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yahudi grupları, 1881 yılından sonra Avrupa'dan yapılan büyük göç dalgaları sonrası ortaya çıkmıştır. Bu göç dalgaları 1920'li yıllara kadar devam etmiştir. Avrupa'da Gettolarda yaşam süren İsrailoğulları yeni dünya Amerika Birleşik Devletleri'ni kendilerine yurt olarak seçmişlerdir. Bunun sonucunda da yıllarca baskı altında yaşadıkları İspanya, Almanya, Rusya gibi Avrupa ülkelerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne göçler yapılmıştır.

Yahudiler, Amerika Birleşik Devletleri'nde hiçbir zaman geniş anlamda baskı ve zulümlere maruz kalmamıştır. Bu ülkede zaman zaman Yahudi karşıtı faaliyetler yapılsa da hiçbir zaman varlıklarını tehdit edecek seviyeye ulaşmamıştır. Amerika, 1776 yılında bağımsızlıklarını elde etmeden önce, İngilizlerin himayesi altında iken bile, burada bulunan Yahudiler, ülke içerisindeki diğer azınlık gruplarla hemen hemen aynı haklara sahip olmuşlardır.

1881 yılında ve sonraki yıllarda yaşanan Amerika'ya Yahudi göçü öncesi ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Yahudiler arasında sosyal farklılıklar vardır. Bununla birlikte Avrupa'nın farklı ülkelerinden gelen Yahudiler, Amerika'da bir arada yaşarken kültürel açıdan oluşan farklılık da bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Bütün bu farklılıkları ortadan kaldırmak amacı ile Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Yahudiler arasında sivil toplum örgütleri kurulmuştur. Kurulan

bu sivil toplum örgütlerinin ana gayesi Amerikan Yahudilerini kaynaştırmak ve Yahudilerin hukukunu gözeterek Yahudilerin haklarını korumaktır. Bununla birlikte bozulan Yahudi imajını düzeltmektir.

Siyonizm, İsrailoğullarının kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri Filistin’de bir devlet kurmak ve Filistin topraklarına dönme arzusudur. Buna göre Siyonizm, Yahudilerin vatan bilinci olarak da ifade edilebilir. Örgütlenmiş siyasi Siyonizm’in kurucusu Theodor Herzl’dir. Genel itibari ile Yahudiler, Siyonizm konusunda görüş ayrılıklarına sahip olsalar da genel kabul Siyonizm’e destek olma yönündedir. Bu açıdan Amerikan Yahudiliğine bakacak olursak; bazı küçük çaplı Siyonizm karşıtı faaliyetler yürütülmüş olsa da genel itibari ile Siyonizm’e maddi ve manevi anlamda destek verilmiştir.

Aralarındaki kültürel farklılıkları ortadan kaldıran, günümüzde diasporada en kalabalık nüfusa sahip olan ABD’deki Yahudiler, dinî ve siyasi hayatta da etkili olmakla birlikte dünya siyasetinde de önemli bir konuma gelmişlerdir. Bununla birlikte bilim ve kültürde de önemli bir seviyeye gelmiş olan Amerikan Yahudileri, dünyanın en başarılı sinema sektörü olarak kabul edilen Hollywood’a sahip olmuşlardır. Bu sinema ağı sayesinde vermek istedikleri mesajları gizli veya açıktan rahatlıkla verme imkânlarını elde etmişlerdir. Müzik alanında da önemli bir seviyeye gelen Yahudiler, pek çok müzisyen yetiştirmişlerdir.

1881 yılı sonrasında ABD’ye gelen Yahudiler, genel itibari ile sosyal ve ekonomik açıdan geri kalmış insanlardır. Bu insanların daha önceden burada bulunan Yahudilerle uyum içerisinde olmaları gerekiyordu. Bu amaçla öncesinde orada bulunan Yahudilere çok iş düşüyordu. Zamanla yeni gelen bu insanlar da ekonomik durumlarını düzelterek, iş yerlerini küçük dükkânlardan alışveriş merkezlerine taşımışlardır. İşçi sınıfından işveren sınıfına yükselerek sosyal hayatlarında da iyi bir seviyeye gelmişlerdir.

Moses Mendelssohn öncülüğünde Avrupa’daki Yahudiler arasında aydınlanma hareketleri yaşanmıştır. Haskala olarak isimlendirilen bu hareketler daha sonra Amerika’ya taşınarak asıl gelişimini burada göstermişlerdir. Bunun sonucunda ise, Amerikan Yahudiliğinin en büyük hareketi olan Reformist Yahudiler ortaya çıkmıştır.

Yahudiliğin bazı katı kurallarını yumuşatarak modern dünyaya entegre etmeye çalışan Reformist Yahudiler, Yahudiliği modern çağın ihtiyaçlarına uygun hâle getirerek dinde reform yolunu tercih etmişlerdir. Reformist Yahudiliğin kurucusu olarak bilinen Isaac Mayer Wise'nin kurmuş olduğu kuruluşlar bugünkü Amerikan Yahudiliğinin sistemleşmesini sağlamıştır.

Ortodoks Yahudilere gelecek olursak, modern dönemde dinî gelenekle en fazla bağlılık gösteren Yahudilere denilmektedir. Kurucusu Samson Raphael Hirsch olan, modern dönem Ortodoksluk da denilen bu kesim, Reformistlerin getirmiş olduğu radikal değişimlere tepkisini ortaya koymuştur. Tevrat'ı modern çağın ihtiyaçlarına entegre etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken geleneğin ruhundan kopmadan, geleneğe bağlı kalınarak yapılmıştır.

Muhafazakâr Yahudiliğin temel felsefesi Zacharias Frankel'in kurmuş olduğu "tarihi - ekol" düşüncesine dayanmaktadır. Ona göre Yahudilik, durağan olmayıp tarihin ihtiyaçlarına cevap veren akılcı bir dindir. Düşünce itibari ile Reformist ile Ortodoks Yahudiler arasında konumlanan, Muhafazakâr Yahudiliğin merkezi Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerika'da kurulan Jewish Theological Seminary, Muhafazakâr Yahudiliğin eğitim kurumu olmakla birlikte dinî merkezi de olmuştur. Solomon Schechter döneminde bu mezhep bütün kurumları ile sistemleşmiştir.

Muhafazakâr Yahudilikten ayrılan Yeniden Yapılanmacı Yahudilik ise, 1968 yılında ortaya çıkmış bir dinî harekettir. Amerika Birleşik Devletleri'ne özgü olan bu hareket, modern dönem Yahudileri arasındaki en yeni harekettir. Genel konumu itibari ile Amerika'da bulunan Reformistler ile Muhafazakâr Yahudiler arasında konumlanmıştır.

Mistik bir hareket olarak ortaya çıkan Hasidilik ise, Amerikan Yahudileri arasında en dindar kesimdir. Rabbi İsrail Ben Eliezer önderliğinde Polonya'da ortaya çıkarak Doğu Avrupa Yahudileri arasında yaygınlaşmıştır. Daha sonralarında ise Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınarak burada gelişim göstermiştir.

Sonuç itibari ile gerek Avrupa'da ortaya çıkmış, daha sonraları Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmış; gerekse bizzat Amerika'da ortaya çıkmış Yahudi dinî grupların

genel görüntüsü reform yanlısıdır. Reformistlere tepki gösteren modern Ortodokslar dahi bazı küçük meseleleri çağın ihtiyaçlarına uydurmaya çalışmışlardır. Liberal bir yapıda olan bu gruplar Tevrat'ın bağlayıcılığını sorgulamışlardır. Yeni dünyaya entegre etmeye çalışmışlardır. Bütün bunları yaparken de dünyevileşmeye meyil ederek, öz benliklerini kaybetme tehlikesi ile de karşı karşıya kalmaktadırlar.



KAYNAKÇA

- Adam, Baki, *Dinler Tarihi*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2017.
- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2018.
- Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, Literatürk Academia Yayınları, 2017.
- Aydın, Ravza, “Yahudi İman Esasları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, 25, XIV, 189-201.
- B. Koch, Patrick, “Ortaçağlardan Günümüze Yahudilik’te Mistik Gelenek”, *Sabah Ülkesi Üç Aylık Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, 47, 2016, 42-45.
- B. Ruderman, David, *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, çev. Lizet Deadato, İstanbul, İnkılap Kitapevi Yayınları, 2013.
- Başaran, İsmail “Muhafazakâr Yahudilik Siyonizm İlişkisi”, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, *Mizanü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 2, 2016, 75-86.
- Başaran, İsmail, “Günümüz Dünyasında ‘Yahudi’ Tanımına Bir Bakış”, *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2017, 1-13.
- Başaran, İsmail, “Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 1, 2017, 79-90.
- Başaran, İsmail, “Muhafazakâr Yahudilikte İbadet”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2018, 25, XIII, 213-227.
- Başaran, İsmail, “Zacharias Frankel ve Solomon Schechter’in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakâr Yahudiliğe Etkileri”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 2018, 119-128.
- Başaran, İsmail, *Muhafazakâr Yahudilik, Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2017.

- Baybal, Sami, Modern Yahudilikte Mesih İnancı Üzerine Bazı Mülâhazalar, *Bütün Yönleri İle Yahudilik Uluslararası Sempozyum*, 18-19 Şubat 2012, 341-359.
- Bayraktar, Mehmet, *Üç Dinin Tarihi*, İstanbul, Say Yayınları, 2016.
- Benbassa, Esther & Rodrigue, Aron, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, çev., Ayşe Atasoy İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Besalel, Yusuf, *Yahudi Tarihi*, İstanbul, Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş. Yayınları, 2000.
- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basım Yayın ve A. Ş., 2001.
- Brenner, Michael, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Alfa Yayınları, 2011.
- Daşbadem, İlknur, *Geçmişten günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.
- Daştan, Şükrü, *Yahudilik*, İstanbul, Festival Yayınları, 2016.
- De Lange, Nicholas, “Bugünkü Yahudi Dünyası”, çev. Sevil Atauz, Akın Atauz, *Yahudi Dünyası İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987, IV.
- Firestone, Reuven, *Yahudiliği Anlamak İbrahim’in Avraam’ın Çocukları*, çev., Çağlayan Erendağ & Levent Kartal, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın A. Ş., 2004.
- Ford, Henry, *Yahudi Enternasyonalı*, çev: Mert Akcanbaş, İstanbul, Destek Yayınları, 2013.
- Groepler, Eva, *Anti-Semitizm Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.

- Güç, Ahmet, “Mabet ve İbadet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, 2013, XLIII.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya, Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Güner, Yasemin, *Ortaçağ Avrupa’sında Yahudi Göçleri ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İzmir, 2007.
- Gürkan, Salime Leyla “Yahudilik’te İhtida Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 7, 2002, 31-55.
- Gürkan, Salime Leyla, “Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları”, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2008, 2, V, 147-159.
- Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018.
- Harman, Ömer Faruk, “Mezhepler ve Dini Gruplar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2013, XLIII.
- Johnson, Paul, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2000.
- Kızıloğlu, Sedat, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1, II, 35-64.
- Kurt, Ali Osman, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2010, 1 VII, 34-59.
- Kurt, Ali Osman, “Yahudilik’te Koşer ve Koşer Ekonomisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 2, XIV, 103-149.
- Kurt, Ali Osman, *Fundamentalist Yahudiler*, Ankara, Eski Yeni Yayınları, 2016.
- Özalkan, Seda, *Siyonizm Karşıtı Yahudiler*, İstanbul, İz Yayınları, 2018.

- Özdemir, Burcu, “Çarlık Rusya’ında Yahudi Siyaseti ve Pogrom Hareketleri” *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, VI, 78-96.
- Özgül, Esin, *1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin’e Yahudi Göçü*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Balıkesir, 2018.
- Özmen, Seda, “Moses Mendelssohn ve Martin Luther’in Karşılaştırılmasına Dair Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, 3, III, 554-570.
- Salihoğlu, Mahmut, “Avrupa’ya Giriş Hikâyesi Samson Raphel Hirsch (1808-1888) ve Modern Ortodoks Yahudilik”, *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, 17-19 Eylül 2001, 173-177.
- Salihoğlu, Mahmut, “Isaac Mayer Wise: Reformist Yahudiliğin kurucusu”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 2016, 167-178.
- Şenay, Bülent, “Avrupa Birliği’nin Dini Kimliği ve Avrupa’da Dinler: Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, 1, XI, 121-166.
- Taşpınar, İsmail, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Tiryaki, Hatice, *Reformist Yahudilik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Traverso, Enzo, *Yahudi Modernitesinin Sonu Muhafazakâr Bir dönüm Noktasının Tarihi*, çev: Zeynep Bursa, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Yetkin, Ömer, *Yahudi Diasporası İletişim Stratejisi: ABD Örneği*, Ankara, Uzmanlık Tezi, 2014.